

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

6

**BUDAPEST
1981**

NÉVTANI

ÉRTESÍTŐ

6

BUDAPEST

1981

N É V T A N I É R T E S Í T Ő
a Név kutató Munkaközösség időszakos kiadványa
Szerkeszti: Hajdú Mihály és Mező András

6. szám

T a r t a l o m j e g y z é k

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Fehértói Katalin: Boda - Bodos - Bodamer	3
B. Gergely Piroska: A személynevek összehasonlító vizsgálatának lehetőségei a magyar névtanban	8
Hajdú Mihály: Békés megyei apaállatnevek 1925 és 1934 között III. Kannevek, IV. Kosnevek	19
Kristó Gyula: Nyíregyháza kialakulástörténetének problémái	27
Koroknay Gyula: A „Nyír” Anonymusnál	39
Tálos Géza: Fadd esetleg inkább Fokod lenne?	42
Kálmán Béla: Madárnévi eredetű helységnév-e a Lúdvég?	47
Mizser Lajos: Mozdonynevek	48
Bachát László: A tulajdonnév mint mondatrész	50
Rácz Endre: A tulajdonnevek grammatikája	55
Mizser Lajos: Jókai álneve	60
Helyesbítés	60
Mező András: Korona	61
SZEMLE	
Scheiberné Bernáth Lívia, A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig (J. Soltkész Ka- talin)	63
Horváth J. Gyula — Tímár György, XVI. századi dikális konskrip- ciók Baranya megyéről (Reuter Camillo)	65
Kmetty Kálmán, Balassagyarmati utcanévek (Mizser Lajos)	68
Nikolaj Minčev stb., Geografiszki recsnik na Bulgaria (Dankó Imre)	69
N. V. Podolszkaja, Szlovár' russzkoj onomaszticeszkoj terminologii (Udvari István)	71
A Namenkundliche Informationen újabb számai (Bachát László)	73
A Movoznavsztvo 1979- és 1980-as számainak névtani anyaga (Udvari István)	75
Szpravocsnik licsnüh imjon narodov RSzFSzR (Csige Katalin)	80
E. B. Magazanyik, Onomapoetika	83
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek névtani vonat- kozású cikkei (Mező András)	85
FIGYELŐ	91
KRÓNIKA	105
SUMMARY	115

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
N é v k u t á t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

ISSN 0139-2190

Készült az ELTE Soksorozotűzemében
300 példányban
Felelős kiadó: Dr. Diószegi István
Felelős vezető: Arató Tamás
Copyright: A szerzők
ELTE 81471

TANULMÁNYOK,

CIKKEK,

ADATOK

BODA - BODOS - BODAMER

Mai napig megoszlanak a vélemények a középkori Bod - Bud, Boda, Buda, Bodó, Bodos, Bodka személynevek eredetével kapcsolatban. MELICH JÁNOS az Árpád-kori Budi, Bud alakot egynek tekintette a Budi-mir, Budi-slav összetett szláv személynevekben lévő Budi-val /SzlávJsz. I, 107/. Az EtSz. a Bodó személynevet a Bod - Bud alak kicsinyítőképzős származékának tartja, ami esetleg rövidüléssel alakult a hasonló kezdetű névből, pl. a Budmér-ből, Bodmér-ből /EtSz. I, 434/. KNIEZSA ISTVÁN is többször nyilatkozott a nevek eredetéről. Véleménye szerint a Bod, Boda, Buda, Bodó személynevek és az ezekből alakult családnevek a szláv Budimir, Budislav személynévből származnak; a nevekben előforduló o már magyar fejlemény /AECO. I, 94; MagySzlav. 9, 17, 18, 98/. PAIS DEZSŐ a Budi személynevet először a bó 'gazdag' jelentésű közszóval hozta etimológiailag kapcsolatba /MNy. XXIII, 507/, majd egy Budi-val kezdődő szláv személynévből magyarázta /MNy. XLIX, 492/. Az -s képzővel alakult Bodos, Bodus, Bodus személynevek vizsgálata alkalmával B.LŐRINCZY ÉVA a MELICH-féle szláv eredetet fogadja el, de megemlíti egy bod - bód germán tövet is, mely szintén számításba jöhet magyarzatként /NytudÉrt. 33. sz. 13, 15, 34, 47/.

A fentiekkel ellentétben BENKŐ LORÁND véleménye szerint a dö-

mösi összeírásban található Budi, valamint a Bod és továbbképzett alakjai, a Boda, Bodó, Bodos, Bodka az értelemnélküli, ismeretlen és megfejtethetetlen eredetű személynevek közé tartoznak, és valószínűleg egy ősi, honfoglalás előtti, magyar névtípus kihalt formáiban lévő maradványai /Msn. XVIII, 4; Régi magyar személynévtár. Bp. 1949. 5; MNy. XLVI, 233; Nyr. LXXIV, 21/.

Hasonlóan vélekedik KÁLMÁN BÉLA is, aki a Bod nevet és továbbképzett formáit az ismeretlen eredetű Árpád-kori nevek között sorolja fel. A Buda személynévet viszont az 'ág, oldalág' jelentésű török eredetű köznévből alakult Bod - Boda névből származtatja /A nevek világa. Bp. 1973. 39, 86, 161; vö. TESz. bot címszavát/. Adalékként megemlítem még BAÁN KÁLMÁN összeállítását, melyben nemcsak a Bod - Bud, Boda, Bodacs, Bodó, Bodoló, Bodos, hanem a Bodmér, Bothmér személynévek is ősi, magyar nevekként vannak feltüntetve /Ősi magyar személynévek. Bp. 1944. 29, 31/.

Az aradi káptalan 1202-3 körül összeíratta szolgálónépét és azok kötelezettségeit. Bodol faluban, az udvarnokok között találunk névszerint megemlítve többek között egy apát négy fiával. A négy fiútestvér közül háromnak: Boda, Bodos, Bodamer a neve. "Villa Bodol ... Nomina vdomnicorum hec sunt; ... Agus cum quatuor [filiis], ex quibus Boda cum tribus filiis, Bodos, Orod, Bodamer cum duobus [filiis] ..." /Sztp.KritJ. I, 65-6 és LevKözl. 1962: 216/.

A négy fiúval és öt unokával szolgáló apa neve Agus. E név alak egy másik adatáról legutóbb MEZŐ ANDRÁS - KUBINYI nyomán /A régi magyarok személynévei. Magyar történelmi névtár. Bp. 1891. 35/ - azt a véleményét fejtette ki, hogy az ág főnév képzős származéka, és az elnevezés talán a személy foglalkozására utal /NÉ. 1980. 4. sz. 13/. Mivel a fenti, Bodol faluban élő, udvarnok apa esetében az Ágas név adásának nem látom világosan az indítékát, ezért valószínűbbnek tartanám az Agus alaknak az Agus-tun - Agoston /< lat. Augustinus/ személynévből alakult becéző változataként való magyarozatát. Az Agus-hoz hasonlóan, kéttagú zárt rövidüléssel alakult forma a Bartal, Sebus, Bened /RÁCZ, NéprNyelvtud. III-IV, 80/. Egy tagú zárt rövidüléssel + -u/s képzővel alakult névnek is felfoghatjuk az Agus-t /a női nevek között hasonló -cs képzős nevek: Aguch, Agich; B.LŐRINCZY, NytudÉrt. 33. sz. 16, 23/. A harmadik fiú Orod neve lehet úgy-

nevezett kezdetleges név, és egyaránt származtatható az úr, orr, orv főnevekből /vö. FNESz. Arad címszavát/, de a személy kaphatta Arad város nevét is. Az ilyesfajta elnevezési formára jó példa az 1211-évi Neugrad személynév /PRT. X, 515/.

A negyedik fiú Bodamer neve azonos a szláv Budimir-ral. Az első és második fiú nevét, a Boda-t és Bodos-t a Bodamer becéző változatának tartom. Közismert ugyanis, hogy egy családon belül, névadáskor szívesen használták fel az alapnevet és becéző változatait az apa-fiú, testvérek stb. megkülönböztetésére. E névadási forma XIV. századi gyakorlatáról hasznos összeállítást készített RÁCZ ENDRE "A becéző nevek megkülönböztető szerepéről" címmel /Nyelv és Irodalom, 1956. 133-9/. Az itt felsorolt testvérek nevei: Abraham - Abich, Abych - Abraham, Mykou - Nicolaus, Miske - Nicolaus, Mor - Mauricius, Pous - Paulus /i. m. 134/. RÁCZ vizsgálata szerint "nem lehet mindig eldönteni, hogy valóban az idősebb testvér viseli-e az alapnevet s az ifjabb a becéző formát; ugyanis ennek fordítottja is lehetséges", de ha "az idősebb testvér neve már eleve becéző alakú, akkor ... a fiatalabb testvért megkülönböztetés végett az alapnévnek egy másik becéző származékával nevezik el" /i. m. 135/. Általában az látszik logikusnak, hogy a testvérek felsorolását születési sorrend szerint jegezzék fel. Tehát az általunk vizsgált családban a legidősebb és a második szülött fiú kapta az alapnévnek, a Bodamer-nek két különböző becéző származékát, a Boda-t és a Bodos-t, és az utolsónak említett, vagyis valószínűleg a legkisebb fiút nevezték el az alapnévvel, a Bodamer-ral.

A személynévek alapalakjaival és azok becéző változataival való családon belüli megkülönböztetés a XIII. században is gyakori volt. A nagy szolgálónépi összeírásokban is, különösen az 1211-évi tihanyiban - melyben a családi kapcsolatok és a leszármazás könnyen nyomon követhető - megfigyelhető ez a névadási gyakorlat. A VR.-ban, az aradi és az Albeus-féle összeírásokban szintén meglehetősen világosak a rokoni összefüggések. A dömösi összeírás egymás után sorjázó neveiből viszont csak következtetni lehet az apa - fiú, testvéri stb. viszonyra. Az alábbiakban felsorolok az összeírásokból néhány efféle családi névcsoportot:

Dömösi összeírás /1138/1329/: Obus - Oba, Buda - Budusov

Aradi összeírás /1202-3/, testvérek: Peter - Peca, Teca - Tecusa.

Tihanyi összeírás /1211/, testvérek: Beneduc - Bene, Bitka - Bitula, Demus - Demeh, Janus - Johannes, Joan - Johannes, Johannes - Joanca, Johannes - Joan, Luca - Luxa - Lucas, Michael - Micha /Mica/, Mortun - Mortunus; Quinus - Quina, Chomos - Choma, Micus - Michodemus - Micola stb.; apa-fiú, unokatestvéri, nagybácsi-unokaöccs kapcsolat: Ananian /Anian/ - Anta - Ananias - Ontus, Both - Botus, Helieh - Ilies, Jac - Jacobus, Micus - Michoulous, Micou - Michael, Mociud - Monciud, Paul - Pousa, Sicula - Syke /Sike/.

VR. Salamon - Sol, Chema - Chemza.

Albeus-féle összeírás /1237-40 k./, testvérek: Povka - Pous, Paul - Paxa - Pousa, Pousa - Paul.

Az összeállítás nem teljes, mert egyrészt csak a címben felüntetett és vizsgálat tárgyát képező Bodos - Boda - Bodamer névkapcsolat etimológiai összetartozásának igazolására kívántam XII-XIII. századi analógiát felmutatni, másrészt csupán az alapalakokkal egészen biztosan egy eredetű becéző neveket, illetőleg névpárokat soroltam fel. Bizonyára számos összefüggést lehetne még szélesebb körű, főleg szláv /és német, valamint török/ eredetű nevek tüzetesebb vizsgálatával kideríteni. Közismert, hogy az Árpád-korban szláv eredetű személynevek tömege volt használatban, de nemcsak az uralkodó osztály, a birtokos nemesség körében /vö. KÁLMÁN, i. m. 32/, hanem a szolgáló népek között is. A dömösi összeírásban, pl. Helemba falu népe szinte kivétel nélkül szláv eredetű nevet visel /1. MNy. 1936. 135; vö. KNIEZSA, SztIstván-Eml. II, 406/. Árpád-kori szláv eredetű személyneveink gyakoriságára utal a nagyszámú, szláv személynévből alakult helynév is. Ha csak az általam említett példánál és névnél maradok és csupán a FNESz.-t lapozom át, akkor is feltűnik a Budimir, Budislav neveknek és becéző változatainak a helynevekben fennmaradt sokasága: Bugyi, Bodmér, Budmér, Bogyiszló, Bogyoszló, Boda, Bod, Buda, Bodak, Bunnya, Bodolya, Bodoló, Botyka, Butyka /1. FNESz./.

Az alábbiakban a szolgáló népek összeírásaiban és a VR.-ban előforduló szláv Budimir-nak megfelelő alapalakok és azok a becéző változatok láthatók, melyek nagy valószínűséggel egy Bud-

előtagú szláv alapnévből származnak.

1138/1329 1202 1211 VR. 1237-40

Budmer	1				
Buthmer					1
Bodamer		1			
Bodomer /Bodmer/			1		
Budi	5				
Bud				2	1
Bod /Both/			1		
Bod		3			
Budud				1	
Buda	2			8	
Boda		1	6	2	
Budus	1				1
Bodus	1		3		
Bodos		1			
Bodes			1		
Budisa	1				
Budusov	1				
Budev				1	
Bodou			1	1	
Bodoy /Budoy/			1		
Bodol				1	
Budius				1	
Budeti	1				
Bodon		1			
Bodun				7	
Budon				1	
Bodor	1		1		
Budur	1				1
Bodur			1		
Bodur /Budur/			1		
Budar					1
Budlu				1	

Feltűnő, hogy az alapnévnél a különféleképpen alakult becéző formák lényegesen nagyobb számban fordulnak elő. Ez is összevág

azzal a ténnyel, hogy az Árpád-korban a becézés rendkívül gyakori jelenség volt /vö. pl. BENKŐ, Régi magyar személynévadás 5/. Annak elbírálását azonban, hogy mely becéző formák alakultak ki a magyarban, és melyek az eredeti, a "készen átvett" szláv becéző alakok, nem vállalhatom.

Az elmondottak és az 1202. évi aradi összeírásban található Boda, Bodos, Bodamer nevű testvérek neveinek bemutatása és értelmezése alapján úgy vélem, hogy a Boda és a Bodos neveknek a Bodamer /< szláv Budimir/ személynévből való magyarozatát elfogadhatjuk.

FEHÉRTÓI KATALIN

A SZEMÉLYNEVEK ÖSSZEHAONLÍTÓ VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI A MAGYAR NÉVTANBAN

1. A névtan kutatójának mindig használnia kell az egybevetés, az összehasonlítás módszerét, ha meg akarja állapítani egy névtani jelenség általánosabb vagy egyedibb, sajátosabb jellegét. A különböző nyelvek /földrajzi és műveltségi körzetek/ névrendszereinek vagy akár csak bizonyos sajátságainak összehasonlítása mellett nem lebecsülendő szerepe van az egyazon nyelven belüli egybevetésnek is, hiszen a nyelv vízszintes és függőleges tagolódása a nevekre, köztük a személynevekre is érvényes. Egy földrajzi/nyelvjárási egység személynéveinek vizsgálója saját kutatási területének a jellegzetességeivel is akkor jöhet igazán tisztába, ha más, lehetőleg tőle távoleső vagy eltérő jellegű egységgel hasonlítja a sajátját össze, hiszen az összehasonlítás folytán a kérdéses terület sajátságai sokkal inkább kitűnnek, mint egy zárt, csak önmagára szorítókozó leírásból. Az is bizonyos, hogy minél sokrétűbb, tagoltabb és változatosabb egy névtani jelenség, illetve jelenségcsoport, annál kevésbé kínálkozik összehasonlításra, és a feldolgozások - részben érthető - nagyobb eltérései ezt még csak fokozzák. Ennek ellenére igen kívánatos és szükséges volna a magyar ragadványnevek örvendetesen gazdagodó szakirodalmában ennek a szempontnak fokozottabb érvényt szerezni.

A jelenlegi alkalommal mindenekelőtt saját mulasztásomat kívánom e téren pótolni. A kalotaszegi ragadványnevek feldolgozásakor a vele párhuzamosan készült göcseji és hetési személynévmonográfia tanulságait, egybevetési lehetőségeit nem tudtam hasznosítani¹, s emiatt munkámat azóta sem éreztem teljesnek. Megkíséreltem ezt a hiányt most pótolni, s egyben két összefüggő nagyobb terület földrajzilag egymástól távol eső körülmények közt keletkezett ragadványnévrendszerét egybevetni s az adódó általánosabb következtetéseket belőle leszűrni.

2. A kalotaszegi meg a göcseji és hetési nyelvjárásterület² a ragadványnevekben gazdag, a ragadványnévadás és -használat hagyományát ma is elevenen éltető vidékek közé tartozik. Fokozati különbség azonban van köztük. Ragadványnévállományuk nagyság tekintetében nem áll messze egymástól: a kalotaszegi 2588, a göcseji és hetési 2171 különböző ragadványnévből áll³. Ez a névállomány azonban Kalotaszegen 18 670, Göcsejben és Hetésben ellenben 47 082 lakos körében fordul elő, a ragadványnevek átlaggyakorisága között tehát igen nagy a különbség: Kalotaszegen 4,35, Göcsejben és Hetésben 21,68. Hogy a ragadványnévhasználat kétségtelenül nagyobb mértékű Kalotaszegen, mint Göcsej és Hetés területén, bizonyítja továbbá az is, hogy míg az utóbbi településeinek kilenczted részében /80 faluban/ a lakosoknak legtöbb 40 %-a visel ragadványnevet, ennél többen pedig mindössze két helyen, Kalotaszegen ennek épp a fordítottja áll fenn, két ipari jellegű település kivételével mindenhol 40 % felett, a falvak háromnegyedében pedig 70 % felett van a ragadványnevet viselők aránya /vö. ÖRDÖG 152-4, GERGELY 56, 234/. Bizonyára ennek a következménye, hogy a ragadványneveknek a hivatalos névhasználatba való benyomulása is jóval nagyobb arányú Kalotaszegen, ezzel szemben Göcsejben és Hetésben sokkal több a csak e szinten jelentkező írásbeli használatú ragadványnév /GH: 166-Ksz.: 29/. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Göcsejben és Hetésben ezek "a hivatal kényszerű alkotásainak tekintendők" /ÖRDÖG 78/, Kalotaszegen ellenben a népi névhasználat közvetlen befolyásának tulajdoníthatók, s ezért vele a névanyag tekintetében is jobban egyeznek.

A két tájegység ragadványneveinek állományában a számottevő különbségek mellett van egy közös, mindkét vidéken fellelhető

csoport, mely 417 azonos névből áll, ez Göcsej és Hetés ragadványneveinek 19, a Kalotaszeginek pedig 16 százalékát alkotja. Hogy e két távoleső vidék ilyen arányú egyezéséhez milyen típusú nevek milyen mértékben járulnak hozzá, arra az alábbiakban még kitérek. Előbb azonban kiemelném közülük azokat, amelyek nemcsak közösek, hanem megterheltségük és elterjedtségük alapján mindkét vidéken egyaránt a legjellemzőbbek közé tartoznak⁴. Ezek a következők: Bandi, Bíró, Dani, Gyuri, Gyurkó, Huszár, Istók, Jancsi, Jankó, János, Kovács, Miska, Pál, Pali, Péter, Róka, Sándor, Suszter, Tamás, Zsiga. Erről a névcsoportról, úgy hiszem, nem alaptalan feltételezni, hogy a magyar ragadványnevek legáltalánosabban használt tagjai közé tartoznak. Tanulságosak a legelterjedtebb nevek csoportjában mutatkozó különbségek is: Kalotaszegen zömüket /61 %/ személynévi alapszavú ragadványnevek alkotják, Göcsejben és Hetésben ellenben nagyobb arányban /52 %/ vannak köztük tulajdonságokra, lakóhelyre, foglalkozásra utalók /pl. Bótos, Fekete, Felső, Kanász, Néma, Szöke stb./.

Érdekes - bár talán véletlen - egyezés viszont az, hogy mindkét vidéken ez a földrajzilag is legelterjedtebb csoport a ragadványneveknek mintegy három-három és fél százalékát öleli fel.

3. A ragadványnevek funkcionális válfajai közül a közömbös hangulatú /megkülönböztető/ és az érzelmi telítettségű /gúny- és bóknevek/ egybevetésére nyílik lehetőség. Előfordulási arányuk szintén közel áll egymáshoz: érzelmi hatású a ragadványnevek 27,17 %-a Göcsej és Hetés területén, 17-23 % közt van Kalotaszeg településein. Az, hogy e vidékek - és feltehetően nemcsak ezek - ragadványneveinek túlnyomó többségénél a hangulati tényező másodlagos, illetőleg hiányzik, szintén általános érvényesíthető tényező lehet igaz, hiszen a ragadványnevek elsősorban mint megnevezőnek kell funkcionálnia, és pedig minden lehető közlési helyzetben, a névhangulat viszont ezt lényegesen akadályozhatja. Valószínűleg ez a közlésbeli tényező szabályozza a fenti arányokat és vet gátat a gúnynevek túlbujánzásának, még ha a névadó közösségben meg volna is rá a hajlam. Azt a kalotaszegi ragadványnevek alapján tett megfigyelést, hogy a gúnyneveknek nincsenek névadási indítékbeli kötöttségei, legfeljebb arról lehet szó, hogy bizonyos névadási indítékú /pl. testi vagy lelki tu-

lajdonságra utaló stb./ ragadványnevek között a gúnynevek gyakoribbak /GERGELY 58-9/, a göcseji és hetési névanyag is igazolja /1. ÖRDÖG 170. és 198. lapon levő táblázatokat/.

A névhasználati formák, a szóbeli ragadványnevek névkapcsolatainak egybevetésére az alábbi táblázat szolgál, melyen a különböző szerkezeti típusok gyakoriságuk sorrendjében következnek⁵.

<u>Göcsej-Hetés</u>		<u>Kalotaszeg</u>	
1. RK	85,83 %	RK	72,79
2. R	9,5 %	R	22,26
3. VRK	1,63 %	VRK	2,43
4. RV	1,1 %	VKR	0,81
5. RVK	1,1 %	RVK	0,73
6. VKR	0,43 %	RV	0,3
7. VR	0,2 %	RKR	0,1
8. RKR	0,05 %	VR	0,05
9. KR	0,04 %	KR	0,05
10. RKV	0,01 %	VRKR	0,05

Az egyezés feltűnően nagy mind a szerkezeti típusokban, mind pedig előfordulásuk gyakoriságában. A szerkezeti típusok közül csak a két legritkább /a táblázaton a 10./ nem szerepel kölcsönösen, egyébként mindkét vidék ragadványnevei a népi névhasználat szintjén nemcsak ugyanolyan számú és szerkezetű névkapcsolatban járatosak, hanem még gyakorisági sorrendjük is csaknem teljesen azonos. A ragadványneveknek Göcsejben és Hetésben 95,34 %-át, Kalotaszegen 95,05 %-át kétféle névkapcsolatban használják, az RK alaptípusnak tekinthető. A háromelemű névkapcsolatfajták közül a VRK típus jut viszonylag nagyobb szerephez mindkét vidék szóbeli névhasználatában. A névkapcsolatbeli változatoknak identifikációs szerepük is van, mindkét vidéken azonos ragadványnevű, de más-más családok tagjeit különböztetik meg velük /ÖRDÖG 162, GERGELY 44/. Különbségnek az mutatkozik, hogy Kalotaszegen az önmagában álló ragadványnév /R/ gyakoribb, mint Göcsejben és Hetésben, ehelyütt viszont több ragadványnevet használnak RV és VR kapcsolatban, mint Kalotaszegen. Háromelemű szerkezetben Göcsejben és Hetésben a RVK-t, Kalotaszegen ellenben a VKR típust részesítik előnyben.

4. A névadási indíték szerinti ragadványnévtípusok egybevetését két szempont alapján végzem: 1. milyen egyezések, illetve különbségek mutatkoznak a típusok közti arányokban? 2. a két vidéken egyaránt jelentkező névegyedek közt van-e típusbeli eltérés? Az első kérdésre részben az alábbi táblázat válaszol⁶:

A névadás indítéka	Göcsej és Hetés	Kalotaszeg
Családtagok nevére vonatkozó ragadvány- nevek	28,19 %	21,75 %
Testi tulajdonság ⁷	5,26 %	16,34 %
Lelki tulajdonság	1,46 %	9,93 %
Szavajárás, szokás	3,21 %	5,10 %
Esemény, történet	1,43 %	3,36 %
Foglalkozás, tisztség	10,44 %	5,44 %
Egykori vagy jelenlegi lakóhely ⁸	2,20 %	5,79 %
Életkor	0,82 %	4,36 %
Egyéb életkörülmények ⁹	1,72 %	4,36 %
Névasszociációs indítékú ragadványnevek	1,47 %	9,69 %

A családtagokra utaló típus vezető szerepe a ragadványneveket használó vidékek legtöbbször érvényes lehet, érdekes viszont rendkívül magas aránya Göcsejben és Hetésben /szinte háromszoros a gyakoriságban utána következő típusnak/. Az hogy e ragadványnévtípust szintén nagyon kedvelő Kalotaszeg is felülmúlja, még jobban aláhúzza ÖRDÖG megállapításának igazát: "a szülők, férjek, feleségek keresztnévi eredetű szólító neveinek ragadványnévi szerepkörben való nagyarányú és széleskörű elterjedése... jellemző antroponímiai sajátossága Göcsejnek és He-

tésnek. Ez a jelenség... rendszerszerűen a székelységnél figyelhető meg" /i. m. 168/. A névtan szempontjából eddig feltárt területek közül valóban Göcsej és Hetés közelíti meg leginkább a székelység e jellemző sajátosságát. Különbség mutatkozik továbbá abban is, hogy Göcsejben és Hetésben gyakran neveznek el házastársáról valakit, Kalotaszegen ez ritka /e névtípuson belüli arányuk: Göcsej és Hetés: 8,50 %, Kalotaszeg: 3,01 %/, ellenben Kalotaszegen sűrűbben fordulnak elő az anyára és az ő családjára vonatkozók, mint Göcsejben és Hetésben /arányuk: GH 23,89 %, Ksz: 30,90 %/. Ez nyilvánvalóan összefügg a nőágon való névöröklés itteni élénkségével /GERGELY 79-82/.

A többi névtípusok eltérő nagyságrendben jelentkeznek a két vidéken. A göcseji és hetési ember másodsorban a foglalkozásáról kap ragadványnevet, harmadsorban a külsejéről, majd a szavajárásáról, szokásairól, lelki tulajdonságairól azonban csak nyolcad-sorban, és még ennél is ritkább esetben jut névasszociációs fongtatású ragadványnévhez. A kalotaszegiek ellenben másodjára a külső, azután a belső tulajdonságokat pécézik ki, mindjárt utánuk a névasszociációs nevekre kerül sor, a foglalkozásra meg szójárásra vonatkozó nevek pedig náluk csak ezek után következnek.

Érdekes egybevetni a két terület közös ragadványnévanyagát: hogyan oszlik meg a névtípusok között, ugyanaz a névegyed ugyanannak vagy más típusnak a képviselője-e. Ebbe az egybevetésbe a közös névanyagnak csak azt a részét vonhattam be, amelynek a névadási indítékai mindkét részről ismertek¹⁰. Összevetésük alapján először is azt állapíthattam meg, hogy több mint kétharmad részük /68,15 %/ azonos típusba tartozik mégpedig a következő nagyságrendben. Legtöbb közös ragadványnév van – érthetően – a mindkét vidéken domináns névtípusban a családtagokra vonatkozók közt /100/, azután a foglalkozásra utaló /34/ és a külső tulajdonságokra vonatkozó ragadványnevek körében /20/. Lényegesen kevesebb tűnik fel a szavajárásra és szokásokra /9/, a lakóhelyre /8/, a lelki tulajdonságokra /7/, az eseményekre /4/, egyéb életkörülményekre vonatkozó /3/ és a névasszociációs ragadványnevek közt /3/. A különböző területek közös névanyagának megoszlási aránya a névtípusok között egyrészt nyilvánvalóan attól függ, hogy maga a névtípus mennyire jellemző, mennyire gazdag ott. De a fenti egybevetés alapján az is állít-

ható, hogy emellett függ a névtípus jellegétől is, pontosabban attól, hogy a névadási indíték milyen nyelvi eszközökkel társul: azokban a típusokban ugyanis, amelyekben az expresszív nyelvi eszközöknek nagyobb szerepe van, és így nyelvi alkatuk változatosabb, az egyezések száma természetesen kisebb lesz. Ez is magyarázza, hogy például a lelki tulajdonságokra utaló vagy a névasszociációs típusban miért kevés, a foglalkozásnéviek közt miért sok viszonylag az egyezés. Az utóbbira ugyanis jellemzőbb a közvetlen megnevezés.

5. De ez a kérdés már át is vezet a nyelvi megformáltság, a ragadványnevek alkotására felhasznált nyelvi eszközök egybevetésére. Részletekbe bocsájtkozni – sajnos – nem lehet, ezt nem engedi sem a jelenlegi keret, sem a feldolgozások szempontkülönbségei, amelyeket csak a feldolgozók együttes munkájával lehetett volna áthidalni. E dolgozat készülésekor azonban erre nem volt lehetőség. Néhány általánosabb megállapítást azonban így is tehetünk, mindenekelőtt a névadási indíték szerinti névtípusok és nyelvi eszközök közötti összefüggésekről.

E két vidék egymást kölcsönösen megerősítő tapasztalata, hogy a leszármazás megnevezésére főként a ritkább kereszt- és becenevek használódnak fel /ÖRDÖG 160, 164; GERGELY 105/. Nyelvi megoldásaiban e típus különben Göcsejben és Hetésben változatosabb: az igen érdekes Palik Márijok, Ferkuk Irénnyek /ÖRDÖG 160/ elnevezésforma Kalotaszegen teljesen ismeretlen, de valószínűleg máshol sem gyakori.

A többi ragadványnévtípussal kapcsolatban elmondható, hogy a nyelvi formájuknál fogva expresszív nevek jelentkezése ugyanazokban a névtípusokban: főképpen az elnevezettek külső és belső tulajdonságait jellemző névfajtában a legerőteljesebb mindkét vidéken, és ezekben a névtípusokban az expresszivitás szemantikai eszközei vannak túlsúlyban. Ezzel szemben a névasszociációs indítékú meg a szavajárási típusban a hangtani és alakítási /főként játszi szóképzésbeli/ eszközök vannak fölényben. De bármely névadási indíték bármely fajta nyelvi eszközzel társulhat, sőt igen gyakran kombinálják is őket a névhangulat fokozására. Az expresszivitás rendkívül lényeges, a név alakulásmódját szabályozó sajátossága a ragadványnévnek, ez a legfontosabb általános tanulság, mely a két terület sok ezer névegyedé-

nek nyelvi elemzéséből leszűrhető. A nyelvi formára tehát a ragadványnevek kutatójának éppoly figyelmet kell fordítania, mint például a stilisztának egy vers stíluselemzésében. Annál is inkább, mivel a ragadványnév-alkotásban felhasznált nyelvi eszközök téra koránt sincs még feltárva, hiszen épp a göcseji-hetési és kalotaszegi nevek ilyen szempontú elemzése jelzi, milyen változatos, fantáziadús, sokféle egyéni variációra képes eszköztárral "dolgoznak" a ragadványnevek alkotói. Olyannyira, hogy alig-alig találni egyezőket a más-más vidéken, különböző közösségekben keletkezett expresszív nevek között. Egybevetettem ebből a szempontból az expresszív nevekben egyik leggazdagabb névtípus: a testi tulajdonságokra vonatkozó ragadványnevek csoportját először az itt szóbanforgó két területről, majd a földrajzi kört tágítva más romániai magyar nyelvjáróterületekkel is¹¹.

Lássuk először az egyező neveket e típusból Göcsej és Hetés és Kalotaszeg vidékéről: Bajsz ~ Bajusz, Barna, Basa, Bika, Cigány, Csonka, Fekete, Füles, Hosszú, Kis, Kopasz, Nagy, Néma, Petőfi, Pici, Pocok, Púpos, Sánta, Süket, Szőrös, Törpe, Tüdő, Vak, Vörös ~ Veres /24/. A testi tulajdonságra vonatkozó nevek mindkét vidéken a legnagyobb számú névtípusok egyikét alkotják, ehhez képest csak igen kis töredékük egyezik. S ezek is csaknem mind pusztá megnevezései egy-egy testi hibának vagy jellegzetességnek, expresszív jellege közülük csak a következőknek van: Basa /kövér/, Bika /megtermett, erős/, Cigány /barna hajú, bőrrű/, Petőfi /hajviseletéről/, Pocok, Törpe /kis termetűek/. Kalotaszegen 229, Göcsejben és Hetésben 106 esetben nevezik meg a különböző testi tulajdonságokat expresszív névvel. Az, hogy ezek közt mindössze hat egyezés található, rávilágít az expresszív nevek nyelvi gazdagságára, változatosságára.

Vessük most össze a testi tulajdonságot jelölő közös göcseji-hetési és kalotaszegi ragadványneveket az Erdély különböző magyar nyelvjáróterületeiről származó hasonló típusú adatokkal. Először is azt állapíthatjuk meg, hogy az expresszív nevek hangsúlyozott mértékű jelentkezése ebben a névtípusban nem kalotaszegi és göcseji jellegzetesség. A tőlem átnézett adattárban szereplő félszáz kutatópontról származó, ilyen típusú neveknek csaknem kétharmad része expresszív jellegű. Azok a névegyedek, amelyek a névtípusból Kalotaszegen meg Göcsejben és Hetésben

egyaránt előfordulnak, zömükben – mint fentebb láttuk – megnevező jellegűek, s csaknem kivétel nélkül megtalálhatók még több más vidéken is.

Elterjedtségüket a rendelkezésre álló adatok felhasználásával néhány példán szemléltetem¹²: Bajsz ~ Bajusz /Csíkszenttamás, Ditró Cs; Bardóc U; Barcza-Újfalu, Tatrang H/; Csonka /Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Csíkkozmás, Ditró, Kászonimpér Cs; Bardóc, Fiátfalva U; Pürkerec H; Szászfenes, Moha Mez.; Köröstarján B; Mezőbánd M; Hadad Sz; Pusztina MCs); Hosszú /Berettyószéplak, Érsemlyén, Gálospetri B; Csóka, Koronka M, Zovány Sz; Vécke U; Koltó, Szt, Bogdánfalva MCs/; Púpos /Csíkkozmás, Csík szépvíz, Ditró, Cs; Fiátfalva, Kézdialmás U; Barcza-Ujfalu, Tatrang H; Árkos, Bölon Hsz; Kibéd U; Zovány Sz; Érsemlyén B; Déva/.

A szóképszerű ragadványnevek elterjedtségét a következő adatok mutatják: Basa /Köröstarján/, Bika /Ditró, Szászfenes, Szilágyfőkeresztúr, Tatrang, Pusztina/, Cigány /Csíkpálfalva, Kézdialmás U; Szaniszló Szt./, Pocok /Mezőfény Szt, Csíkszentmárton, Zovány, Koronka/, Törpe /Csíkpálfalva/. A Petőfi ragadvány-név ugyan szintén előfordul egy-két ponton, de nem a testi tulajdonságot jelölő típusban.

A fentebbi egybevetésekből a következő általánosabb következtetések vonhatók le: A megnevező jellegű ragadványnevek számát és jellegét korlátozza az alapszó, a fogalom megnevezésére az adott nyelvben, nyelvjárásban rendelkezésre álló szavak, szinonimák száma és jellege. Érthető, hogy így egymástól távol eső vidékeken is felbukkannak, ismétlődnek. Nagy arányban és széles körben használtak. Majdnem hasonlóképpen alakul azoknak az expresszív ragadványneveknek a helyzete is, amelyek alapszavának metaforikus használata közszóként is megszokott pl. Bika /erőstestalkatúak ragadványneve/ – bikaerős; vagy nyelvi sablonként használt kifejezés, szókapcsolat, mondóka stb. része pl. Basa /kövérek ragadványneve/ – kóvér basa, nagy a hasa, Cigány /bar-na bőrrű, fekete szemű, hajú emberek ragadványneve/ – fekete, mint a cigány stb. Természetesen minél szokatlanabb a ragadvány-névben foglalt szókép, annál egyedibb, ismétелhetlenebb és így földrajzilag is megkötött. Felhasznált példáink között ilyen a Petőfi. A szemantikai eszközökkel alakult expresszív ragadványneveknél pedig még nagyobbak a variációs lehetőségek a hangtani.

alakítani eszközökkel alakított játszói képzésű vagy még inkább a névként használt, jelentés nélküli expresszív hangsorokban. Ezek közt ugyanis Göcsej és Hetés meg Kalotaszeg anyagában egyezést alig találtam. Érdekes volna egy más alkalommal ezt a kérdést is tágabb körben megvizsgálni.

J e g y z e t e k

1. ÖRDÖG műveinek megjelenésekor kéziratomban már a kiadóban volt.
2. A továbbiakban rövidítve: Ksz = Kalotaszeg, GH = Göcsej és Hetés.
3. Itt kell megemlítenem, hogy a két feldolgozás névstatisztikáit, mivel nem egészen azonos szempontok szerint készültek, nem mindig könnyű egybevetni. A legfőbb különbséget az jelenti, hogy a GH-ben a ragadványnevek számára ugyanannak a ragadványnévnek ugyanazon a településen belüli ismételt előfordulásai is benne foglaltatnak, Ksz-re vonatkozólag viszont ezt nem a ragadványnevek számára, hanem megterheltségébe számítottam. Hogy az ebből adódó torzításokat elkerüljem, ahol szükséges és lehetséges volt, ÖRDÖG műve alapján bizonyos átszámítást végeztem, ahol erre nem nyílt lehetőség, az egybevetés viszonylagosságára külön felhívom a figyelmet.

A GH különböző ragadványneveinek számát A ragadványnevek mutatója és összesítő adattára /ÖRDÖG 587-604/ alapján állapítottam meg /+ VÖ/.

4. Az öt helységnél többen előforduló ragadványneveket vetettem egybe /vö. ÖRDÖG 587-604, GERGELY 29/.
5. Vö. ÖRDÖG 200 és GERGELY 236. Mivel a két korábbi ragadványnév összekapcsolásából keletkezett újabb ragadványnevet ÖRDÖG RR, én viszont R-rel jelöltem a névkapcsolatokban, az egybevetettség érdekében a GH-beli névkapcsolatok közül egybevontam a következőket: RR-RRR-RRR; RR-R; VRRR-VRR. A százalékszámok összehasonlítását kismértékben torzítja, hogy a többféle névkapcsolatban szereplő ragadványneveket ÖRDÖG hozzászámolta a megfelelő névkapcsolatokhoz, én viszont teljesen külön csoportként kezeltem őket. De ez a névkapcsolatok gyakorisági sorrendjén nem változtat.

6. A névadási indíték szerinti típusok egybevetésekor GH szóbeli használatú ragadványnévanyagát vettem alapul, hogy ÖRDÖG statisztikáin – melybe az írásbeli használatúak nem kerültek be – ne kelljen módosítanom. A kalotaszegi statisztikában ezek ugyan bennefoglaltatnak, de az egész ragadványnévanyaghoz képest számuk oly csekély – mindössze 26 –, hogy ez torzítást nem okozhat. Viszont némi torzulás következik abból, hogy ÖRDÖG statisztikája a ragadványnevet viselők, az enyém viszont a ragadványnevek számára vonatkozik. A statisztikai adatokra nézve l. ÖRDÖG 170-1, 198-202. Az egybevetetőség kedvéért a GH névanyagában a típusok alfajait néha átcsoportosítottam, illetve összevontam.
7. Ebből a szempontból a GH-beli ragadványnevek egy kis része /a kedvelt étel, ital, valamilyen szenvedély, vallási túlbuzgóság l. ÖRDÖG: 182-3/, Ksz-en a szavajárásra, szokásra utalók, illetőleg az egyéb életkörülmények csoportjában van, azért a statisztikában is oda számítottam.
8. Egybevontam az ÖRDÖGnél szereplő következő csoportokat: Más helységből való származás, A lakóház fekvése, Más házába való költözés.
9. Ide vontam GH-ról az idegen származásra vonatkozó csoportot is.
10. A 417 közös névből ilyen 292.
11. Az ehhez felhasznált adatok a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének névtani adattárából valók.
12. A helységnevek után a romániai magyar nyelvjáróterületre, vidékre utalok az alábbi betűrövidítésekkel: B: Bihar, Cs: Csík, H: Hétfalu, Hsz: Háromszék, M: Marosmente, MCs: moldvai csángó, Mez: Mezőség, Sz: Szilágyság, Szt: Szatmár-vidéke, U: Udvarhely.

B. GERGELY PIROSKA

III. Kannevek

Az általános állatnévadási szokások szerint a lovak, szarvasmarhák szinte kivétel nélkül nevet viseltek a kisgazdaságokban az emberi visszaemlékezés határáig, az irodalmi, történeti följegyzések szerint már előbb, évszázadokkal ezelőtt is. Sokkal kevesebb adatunk, s így hézagosabb ismereteink vannak a disznók elnevezéseiről. A néphagyomány szerint országszerte csak azok adtak mindegyik sertésüknek nevet, akiknek csupán egy-két darab volt az állományuk. A legkisebb parasztgazdaság is azonban legalább egy anyakoca szaporulatát nevelte, tartotta, s így tízen igencsak fölül volt az összes disznók száma, egy-egy közepes gazdaságban pedig könnyen elérte a negyvenet-ötvenet is. Ilyenkor természetesen valamennyi jószág nem kaphatott nevet. Az anyakoca azonban, s még rajta kívül egy-két malac, amelyik valamilyen tulajdonságával /szín, jegy, fülállás, szokás, lemaradottság stb./ kitűnt a többi közül, rendszerint kapott nevet a gazdájától, gazdaasszonyától vagy a család valamelyik tagjától /általában az őket őrző fiúgyerektől/, esetleg a fogadott kanásztól. Ahol pedig kant vagy kanokat tartottak, ott azokat majdnem mindig el is nevezték. A két világháború közötti Békés megyében fődöntetésre engedélyezett kanok néhány kivételtől eltekintve nevükkel együtt szerepelnek. A 30 település följegyzései között csak ötben fordult elő név nélküli kandisznó is.

A továbbiakban a Békés megyei Levéltárban őrzött apaállat-összeírások kanneveit mutatom be a dolgozat első két részletének megfelelő módszerekkel és az első részben /NÉ. 4. sz. 30/ felsorolt levéltári jelzetű iratok alapján. Az összeírásokban szereplő községekre az eddigiekhez hasonlóan csak számokkal utalok. Ezeknek fölloldásai megtalálhatók a cikksorozat első részében /NÉ. 4. sz. 31-3/, ugyanott /31/ van ez a térkép-vázlat is, amely a községek földrajzi elhelyezkedését szemlélteti. A következő felsorolásban a nevek után álló szám vagy számok a te-

² A tanulmány első része /Nénevek/ a NÉ. 4. számában /30-42/, második része /Bikanevek/ a NÉ. 5. számában /70-80/ jelent meg.

lepüléseknek a jelzőszámai, amelyek itt is természetesen csupán a név meglétére utalnak a számmal jelzett helységben, de az előfordulások gyakoriságát, a névnek egy-egy községben való számszerinti előfordulását itt sem tudtam meghatározni, mivel a kanok is legalább 2-3-4 évig voltak tenyésztésben, tehát egy-egy név többszöri előfordulása ugyanannak az egyednek a neve is lehetett. A névnek több községben való előfordulása általában annak gyakoribb voltát is jelenti, vagyis a több községben megtalálható nevek rendszerint egy-egy településen nagyobb számban is találhatóak. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy ha csupán egy helységben található meg a név, azt ott nem alkalmazták több egyed elnevezésére is. Mindezt csak akkor lehetett volna aprólékosan megvizsgálni, ha csupán egyetlen esztendő összeírását veszem alapul. Ebben az esetben viszont sok név nem került volna az adattárba, s szegényebb lett volna az egész állatnévrendszer.

A jelzett tíz esztendő alatt tehát a következő kanneveket jegyezték föl a Békés megyei apaállatvizsgálatok során.

Álmos 14	Bicskás 3, 5, 6,	Császárr 2, 3, 5, 7, 12,
Badár 28, 29, 30	7, 9, 10, 11;	21, 22, 26, 27,
Baka 9, 10, 11	13, 14, 16,	28, 29
Bandi 3, 18, 27,	17, 18, 19,	Csendes 29
28, 30	20, 22, 23,	Csillag 6
Bankár 18	24, 26, 27,	Csinos 6
Báró 14	29, 30	Csombor 23
Basa 27	Bitang 13	Csonka 16
Bata 9, 10, 11	Biztos 20, 26	Csordás 12
Bátor 2, 9, 11	Bojtár 12	Csorvás 28
12	Bokros 1	Csuti 27
Béla 27	Barbély 23	Csutri 27
Berci 3, 10, 21,	Buksi 13	Dandár 3
23, 30	Búvár 13	Dani 14
Betyár 5, 7, 8,	Cigány 3, 5	Dénes 12
9, 10, 14,	Csákó 12, 13, 21	Dobos 12, 13, 19, 20
16, 20, 21,	Csákvár 27	Doktor 26
23, 26, 28,	Csalfa 14	Dolfi 28
29	Csárdás 10, 13	Dollár 26

Duhaj 13	Huszár 2, 3, 5,	Kurta 7
Fecske 30	7, 8, 9, 10,	Kusza 11
Fegyver 1, 3, 8,	11, 12, 13,	Laci 10, 13, 21, 29
9, 10, 11, 12,	14, 19, 20,	Lajos 5, 22
13, 14, 19, 20,	22	Legény 2, 8, 9, 10,
23, 27, 28, 29	Ispán 2, 3, 23,	12, 13, 17,
Fickó 10	29	22, 23
Filkó 10	Jáger 12, 14, 28	Lepsi 27
Finác 10, 11, 12,	Jámbor 10, 13	Madár 26
16, 29	Jancsi 9	Makszi 14
Furkó 10	Jeges 16	Malac 27
Füles 24	Jóska 6	Mancsu 19
Gatyás 6	Kadét 1, 26	Mátyás 13
Gazdász 21	Kajdán 27	Medve 7
Gönci 11	Kancsi 3	Mérges 8, 11, 14,
Göndör 1, 2, 6, 7,	Káplár 2, 6, 7,	26, 28, 29
8, 10, 11,	9, 10, 11,	Miklós 5, 26, 27
12, 13, 14, 18,	12, 13, 14,	Miksa 27
20	16, 20, 22,	Misi 18
Gyémánt 11, 14, 28	23, 24, 27,	Miska 13, 27
Gyilkos 1, 2, 3, 5,	29, 30	Mokri 27
7, 8, 9, 10,	Kapcsos 13	Nyalka 9
11, 12, 13, 14,	Karcsi 3, 7	Osztri 28
15, 16, 17, 18,	Kardos 2, 5, 9,	Pali 3
19, 20, 21, 22,	10, 11, 13,	Pandúr 10, 13, 30
23, 24, 26, 27,	14, 16, 19,	Piktor 30
28, 29, 30	20, 22, 23,	Pista 10, 11, 13,
Gosztai 27	24, 27, 29,	19, 22
Gyökös 14	30	Plajbász 29
Gyöngvös 1, 2, 5, 6,	Kaszvár 2, 3, 5,	Prímás 20, 26
7, 12, 13, 14,	12, 13, 24,	Puskás 13, 19, 29
25, 28, 29, 30	27, 29, 30	Rabló 12, 16, 21,
Gyuri 9	Kedves 29	27
Gyurka 9, 10, 11,	Kényes 12	Rontó 28
13, 14, 24	Kígyó 15, 16	Rozsodi 8
Hadúr 3, 5	Kondor 10, 11, 27	Sakter 13
Harcos 12	Kontrás 20	Samu 13, 22, 24, 27
Hegyes 10	Kulcsár 2, 11, 13	Sándor 3, 21, 22

Sanyi 5	Ugar 14	Zsandár 2, 3, 5, 9,
Sobri 21	Vadas 5, 24, 30	10, 12, 13,
Sólyom 30	Vadász 27, 29	14, 15, 16,
Sugár 1, 2, 5, 6,	Várna 14	17, 18, 21,
8, 11, 13,	Vezér 1, 5, 12,	22, 23, 24,
16, 23	16, 26, 27,	26, 27, 28,
Szultán 3, 7, 22,	28	29, 30
23	Vihar 2	Zsarnok 26
Tambur 13	Viki 27	Zsidó 7
Táncos 13	Virág 11	Zsiga 3
Tibor 27, 28	Vitéz 2, 3, 10,	Zsivány 10, 11, 16,
Tímár 3	13, 23, 26,	26
Tódor 3	27, 29, 30	Zsombor 27
Tolvaj 14	Zenész 20	
Trotykos 22	Zoltán 21	
Tündér 30	Zombor 21, 24,	Név nélkül: 7, 20,
Tűzér 9, 10, 11	26, 27, 28	22, 24, 26
Tüzes 23	Zsámbék 27	

A mén- és bikanevekkel való egybevetéskor legszembeűnőbb a kannevek jóval kisebb száma. Ez annak a következménye, hogy a méneket kötelező volt minden esztendőben fölülvizsgálatra, engedélyeztetésre fölvezetni, s azokat, amelyeket nem tartottak továbbtenyésztésre megfelelőnek, ivartalanítani kellett. A bikákat érdemes volt vizsgálatra bevinni, hiszen az engedélyezés a jó tulajdonságok elismerése is volt, s ez vonzotta a tehéntartó gazdákat, szívesebben földözttettek az ilyen bikákkal, s így több hasznot hoztak. A kanok esetében nem volt kötelező és nem is volt általános a fölülvizsgálatás, engedélyeztetés, nem beszélve a törzskönyvezésről. Nagyon sok helyen meghagytak egy-egy kanmalacot egy-két évig, hogy saját kocáikat ne kelljen elhajtani máshová, és legfőljebb a közeli szomszédoknak hágattak még ezzel a kannal. Arra nem is gondoltak, hogy engedélyeztetésük. A községek tulajdonában levő kanokat rendszerint, a nagyobb gazdaságok kanjait néha, kigazdákét pedig attól függően, hogy a tulajdonos erre igényt tartott-e, tehát eléggé kiszámíthatatlanul. A fölülvizsgált apaállatok túlnyomó többsége /általában háromnegyed része/ kisebb gazdaságokból, egy-két kant tartó gaz-

dáktól került ki. Mindenképpen megállapítható, hogy a följegyzésre került állatfajok nevei között a disznónevek állnak legközelebb a népi névadáshoz. A ménnevekre ugyanis nagy hatással volt az idegen névadás, a sportlovak, családalapító mének névanyaga. A bikaneveknél is találkozunk ezzel a szokással, ha kisebb mértékben is. Itt inkább az azonos évjáratúaknak azonos kezdőbetűvel való elnevezése volt gyakoribb a nagygazdaságokban, ami a népi névadás hatását kissé korlátozta. Kannevek esetében semmi ilyennel nem találkoztam. A visszaemlékezések szerint is a jószággal közvetlenül foglalkozók adták általában a neveket, s a hagyományokat csupán néha színezte az egyéni ötlet.

1. Az első csoportba itt is a tulajdonnevekből alakult állatneveket sorolom.

a/ Híres személyek neve egy esetben fordult elő csupán /Sobri/, de ezzel tulajdonképpen utalhattak az elnevezett állat tulajdonságára, erőszakosságára is /mint a gyakori Betyár, Rabló és a ritkább Tolvaj névvel/. Esetleg ide sorolhatnánk a Dolfi és a Miklós neveket, amelyeknek disznónévként való alkalmazása az adott időszakban politikai állásfoglalás is lehetett volna. Tekintettel azonban arra, hogy a néphagyomány szerint a Miklós korábban is kedvelt kannév volt, a keresztnevekből alakultak köze sorolom itt is, mint a bikaneveknél. Egyetlen mitológiai név fordult elő, a Hadúr. Ez is jellemző volt a korra, hiszen ekkor terjedt el a mesterséges magyar mitológia hatására ez a név, s ekkor lett Horthy Miklós állandó címe a "Magyarország legfőbb hadura" kifejezés.

b/ A keresztnevekből eredő kannevek száma nem túl nagy. Gyakoribb közöttük a Bandi, Berci, Laci, Pista és Samu; ritkább a Béla, Dani, Dénes, Dolfi, Filkó, Gyuri, Jancsi, Jóska, Karcsi, Lajos, Makszi, Mátyás, Miksa, Misi, Miska, Pali, Sándor, Sanyi, Tibor, Tódor, Viki, Zoltán és Zsiga.

c/ Helynevek alkalmazása ritka a kannevek között. Egyik részük közeli község- vagy pusztanév /Bata, Bokros, Csorvás, Ugar/, a másik pedig távolabbi helységnév /Csákvár, Várna, Zombor, Zsámbék/, s nagyon nehéz lenne magyarázatot adni fölhasználásuk indítókára. Különösen a Zombor érdemel figyelmet, melynek előfordulása Orosháza környékén gyakorinak mondható.

2. Igen sok név utal külső tulajdonságra.

A/ Közvetlen megnevezéssel találkozunk legtöbbször.

a/ Az állat alakjára, természetére, általános megjelenésére utaló nevek: Badár 'csinos, szép, kacér', Csárdás, Csinos, Sugár, Táncos, Trotykos. Sokkal több közöttük a kellemes hangulatú, szép megjelenésre utaló név.

b/ A szőr minőségéről, színéről erednek a következő nevek: Gatyás, Göndör, Gyöngyös, Kondor, Kusza, Vadas. A Gyöngyös kutyanevet ugyan egyesek /NYÍRI: Nyr. LXXXVII, 351-4/ víznévi eredetűnek tartják, KŐHEGYI MIHÁLY /Nyr. LXXXVIII, 205/ bebizonyította, hogy tarka, fehér foltos színre utaló név. Az adatok mind egyikében nálam mangalica fajtájú sertés neve, amelynek szőre karikára göndörödik, s a nap valóban úgy tükröződik vissza néhára, mintha gyöngyökkel lenne kirakva.

c/ A fül vagy fark állásáról, orr vagy fej alakjáról, valamilyen jegyről stb. kapták a nevüket az alábbiak: Buksi, Csákó, Csonka, Csuti, Csutri, Füles, Hegyes, Kurta, Lepsi.

B/ Metaforikusan utalnak az állat valamelyik tulajdonságára, állására, szőre színére stb. a következő nevek: Báró, Cigány, Fecske /fehérhasú, fekete hátú disznó színmeghatározása/, Furkó, Kígyó, Madár, Medve, Sólyom, Tündér, Virág.

3. Elég szép számú a belső tulajdonságra utaló név is.

A/ Közvetlenül adják meg a meglevő vagy kívánt belső tulajdonságot a következők: Álmos, Bátor, Bitang, Csalfa, Csendes, Duhaj, Gyilkos, Harcos, Jámbor, Kedves, Kényes, Nyalka, Tolvaj, Vezér, Vitéz, Zsarnok.

B/ Metaforikusan utalnak valamilyen jellemvonásra, általában erőszakosságra az alábbi nevek: Betyár, Rabló, Vihar, Zsivány, Zsandár.

4. Az állat nemzőképessége tulajdonképpen olyan tulajdonság, amely akár belsőnek, akár külsőnek is fölfogható. Mivel az apaállatoknál ez nagyon fontos, külön csoportba gyűjtöttem itt is az efféle neveket.

A/ Közvetlenül utalnak a nemiségre a következők: Bicskás, Fegyver, Kardos, Puskás, Tüzes.

B/ Metaforikus névként ide sorolhatók az alábbiak: Basa, Császár, Legény, Szultán.

5. Mint már a bikanevek között is, itt talán még több a foglalkozásokra utaló név: Bankár, Biztos, Bojtár, Borbély, Búvár, Csordás, Dobos, Doktor, Finánc, Gazdász, Ispán, Jáger, Jeges, Kasznár, Kontrás, Kulcsár, Pandúr, Piktör, Prímás, Sakter, Tímár, Vadász, Zenész. Ide tartoznak a katonaságra, rangra, beosztásra, fegyvernemre utaló nevek is: Baka, Dandár, Huszár, Kadét, Káplár, Tambur, Tűzér.

6. Az állat értékére is utal néhány név: Csillag, Dollár, Gyémánt.

7. Nem tudtam beosztani egyik csoportba sem a Csombor 'menta, borsfű', Gönci, Kapcsos, Malac, Plajbász, Rontó, Zsidó és a Zsombor nevet.

8. A név alapját képező közsónak a jelentését sem tudtam megállapítani néhány esetben, s ezeket természetesen nem is oszthattam be egyik csoportba sem: Gyoszti, Gyökös, Kajdán, Mancsu, Mokri, Osztri, Rozsodi. Ezek között kereshetnénk szlovák vagy német eredetű szavakat, de aligha tekinthető annak egyik is. Itt még érvényesebb az a megállapítás, amelyet e cikksorozat folyamán már többször is le kellett írnom: a nemzetiségi községekben is magyar neveket használtak a háziállatok elnevezésére.

Áttekintve a csoportosítást megállapíthatjuk, hogy a legtöbb név a kanok belső tulajdonságára, nemiségére utal. Különösen ha ide számítjuk azokat a foglalkozásneveket, katonai kifejezéseket is, amelyek erőszakosságot, hatalmaskodásra való lehetőséget rejthetnek magukban /Finánc, Huszár, Ispán, Káplár, Kasznár/. A legelterjedtebb nevek is egyúttal ezek, s az alábbiakkal együtt mindegyikük háromnál több községben előfordul /Bátor, Betyár, Bicskás, Császár, Fegyver, Gyilkos, Kardos, Legény, Mérge, Rabló, Szultán, Vezér, Vitéz, Zsandár, Zsivány/. A többi névtípus közül csak hat keresztnév /Bandi, Berci, Gyurka, Laci, Pista, Samu/, két szőrzetre utaló /Göndör, Gyöngyös/ és egy helynév /Zombor/ tartozik a gyakoribbak közé. A legelterjedtebb a Gyilkos /27 településen/, valamint a Bicskás és a Zsandár /21-21 községben/ volt.

A nevek földrajzi elterjedésére alig lehet szabályszerűséget találni, mivel a három településnél több helyen előforduló nevek nagy szóródást mutatnak a korabeli megye területén. Talán a Badár és a Zombor Orosháza környékére, a Baka, Bata és Tűzér

pedig Szeghalom környékére volt jellemző kannév.

IV. Kosnevek

Csupán három kosnevet tartalmaztak az összeírások, s ezeknek mindegyike keresztnév: András, Marci, Samu. Mivel név nélküli kosokról sem történik említés, csak azt állapíthatjuk meg, hogy engedélyezésük, fölülvizsgálatuk nagyon ritkán történt meg. Valószínű, hogy egy részük – legalábbis a jelesebbje – nevet viselt a juhtenyészetekben.

Összefoglalás

A kosnevek csekély száma miatt Békés megye két háború közötti három háziállatfaja hímjeinek a neveit hasonlíthatom össze.

Nemzetközileg ismert neveket /kiváló egyedek, törzsalapítók neveit/ elsősorban a mének viseltek, bikák között nagyon ritka, kanoknál pedig egyáltalában nem volt ilyen.

Érdekes, hogy a híres emberek nevei majdnem kivétel nélkül csak a bikanevek között találhatók. Ennek nagyon nehéz magyarázatot adni, mivel a kutya- és macskanevek között gyakran találni országszerte ilyen neveket /Cézár, Néró stb./. A mitológiából ismert név igen ritka minden állatfajnál, talán csak a bikáknál gyakoribb kissé.

Az emberi keresztnévek mindhárom állatfajnál igen nagy számban fordultak elő teljes alakjukban és becézett formájukban is. A Bandi, Laci sok helyütt, a Gyurka, Jancsi, Jóska, Pista kevesebb helyen, de mindhárom állatfaj esetében megtalálható volt. A gyakoribbak között kizárólagosan csak egy állatfajra használt név nincs. Lónévként azonban nem fordul elő a bika- és kannévként gyakori Samu és Miklós. A mén- és bikanevek között női keresztnéveket is találni, de a kannevek között nem.

Helyneveket leginkább a mének elnevezésére használtak.

A külső tulajdonságra utaló nevek között a színre vonatkozók a leggyakoribbak mindenütt. A különleges jegyek elsősorban a lovak esetében szolgálnak a névadás alapjául. Meglepő viszont, hogy a termetre, általános megjelenésre utaló név éppen ott a legkevesebb, kanoknál a legtöbb /igaz, hogy ezek között nem csak

kellemes hangulatot keltő nevek voltak/.

A belső tulajdonságokra utaló nevek közül a nemiséget hangsúlyozók találhatók meg legnagyobb számban mindhárom állatfajnál, akár közvetlen megnevezésként, akár pedig metaforikus formában. Ezzel szorosan összefüggenek az erőszakosságra, kiszámíthatatlanságra vonatkozó nevek, s mellettük kisebb számúak a kedvességet, csöndességet, jámborságot mutatók. A bika- és kannevek között sok a foglalkozást jelentő szó, de a ménnevek között ilyeneket nem találtam.

Az egyetlen kategóriába sem illő nevek száma minden állatfaj esetében elég sok. Természetesen nem is a névadás indítékát kutattam /csupán föltételeztem/, hanem a nevek jelentéstani osztályozását kíséreltem meg. A névadó személyét ismerni kellene, s föl kellene deríteni a legtöbb névről az elnevezés, névválasztás kiváltó okát, ami lehetetlen történeti jellegű munka esetében. Mindemellett lehetséges, hogy a jelentésükben ismert neveket sem megfelelő kategóriába soroltam mindig, s a be nem soroltak között is akad, amelynek némi utánjárással meg lehetne határozni a hovátartozását.

A számomra ismeretlen jelentésű nevek talán nem túl nagy számúak, de érdemes lenne mégis alaposabban utánanézni idegen nyelvekben is a jelentésüknek. /A NÉ szerkesztősege szívesen közöl pár soros kiegészítést, megfejtést, helyesbítést bármelyik névvel, névtípussal kapcsolatban./

Végül megállapítható, hogy a nemzetiségi településeken is magyar neveket használtak a háziállatok elnevezésére, csupán a lónevek és bikanevek között akadt egy-egy szlovák, illetőleg német név.

HAJDÚ MIHÁLY

NYÍREGYHÁZA KIALAKULÁSTÖRTÉNETÉNEK PROBLÉMÁI

Nyíregyháza kialakulásának, legkorábbi történetének – számkra legalábbis – két kritikus pontja van: Nyíregyháza nevének magyarázata és a legelső, bizonyosan Nyíregyházára vonatkozó adat megállapítása. A korábbi szakirodalomra történő hivatkozástól felment bennünket az a körülmény, hogy annak áttekintését MEZŐ ANDRÁS /Mnyj. XII, 137-140/ elvégezte, másrészt pe-

dig hogy kiindulópontul MEZŐ ANDRÁS fejtegetéseit választjuk, indokolja az a tény: a MEZŐ által kimunkált elképzelést fogadta el s tette /teszi/ széles körben ismertté KISS LAJOS munkája /FNESz. 472/. MEZŐ ANDRÁS már 1966-ban felvázolta a korai Nyíregyházával kapcsolatos elképzelését. Eszerint a település nevének legkorábbi említései a Váradi Regestrum 1219. és 1222. évi Nyr adatai lennének, vagyis a tatárjárás előtt Nyír alak szerepel a helység neveként. A tatárjárás után feltűnő Nyíregyház ~ Nyíregyháza adatok - MEZŐnek GYÖRFFY GYÖRGY feltevésére visszavezethető magyarázata szerint - azzal kapcsolatosak, hogy az -egyház, -egyháza utótagnak a középkorban 'puszta' volt a jelentése, s a tatárjárás alatt elpusztult és újból meg nem szállt falvak helyét csak a romos egyház hirdette. A falu neve tehát akkor kapja az -egyház, -egyháza utótagot, amikor pusztává válik. Vagyis: "a tatárjáráskor vagy közvetlenül utána elpusztult a kis település, s emlékét csak a romos egyház hirdette. Így lett a Nyír nevű faluból Nyíregyház ~ Nyíregyháza" /MNYj. XII, 140-142/. Lényegében ez a magyarázat olvasható MEZŐ ANDRÁSnak NÉMETH PÉTERrel közösen írott és az 1970-es évek első felében publikált munkáiban is. Az egyik szerint a "település eredeti neve Nyír volt" /ezt az alakot tükrözik a Váradi Regestrum 1215. és 1219. évi Nyr adatai/, az "-egyháza utótag a tatárjárás után járult a névhez, és azt bizonyítja, hogy a település elpusztult, s pusztulása idején már templomos hely volt" /SzabSzatm. 85/. A másik részletezőbb kifejtésben adja elő: ha "elfogadjuk azt a feltevést, hogy a Váradi Regestrum 1215-ös, 1219-es és 1222-es bejegyzései városunk ősére vonatkoznak, következő megemlítéséig több mint száz év telik el", amikor is már Nyíregyház alak olvasható. A névalak változását GYÖRFFY kutatásai alapján magyarázza: mivel "sok falunév a tatárjárás után az -egyház, -egyháza utótaggal megtoldott alakban tűnik fel", így a tatárjárás idején már templomos településeknek - lerombolásuk után - "az -egyház utótaggal bővült eredeti nevük". "Nyíregyháza eredeti Nyír nevének megváltozásából névmagyarázatunk alapján tehát arra következtethetünk, hogy a község a XIII. század közepére már egyházas helylé vált" /A régi Nyíregyháza. Nyíregyháza 1973. 38-40/.

Az egyik kritikus pont az: szabad-e önmagában az -egyház/a/

utótagú névből – minden történeti forrásadat híján – arra következtetni, hogy az ilyen hangalakú helység múltja /messze/ a tatárjárás előtti időbe vezethető vissza, s hogy a település már 1241-et megelőzően templommal rendelkezett? Egy ilyenfajta feltevést GYÖRFFY GYÖRGY kísérelt meg adatokkal bizonyítani. 1958. évi munkájában – MAKKAI LÁSZLÓ felismerését továbbfejlesztve – mutatott rá arra, hogy az -egyház, -egyháza utótagnak a középkorban 'puszta' a jelentése. "A tatárjárás alatt elpusztult és újból meg nem szállt egyházas faluk rövidesen az enyészet útjára jutottak, csak a romos egyház hirdette a falu helyét. Innen magyarázható az a sajátos jelenség, hogy akkor kapja a falu neve az -egyháza utótagot, amikor pusztává válik." A kronológiát illetően egyetlen adat tanúságát tekinti perdöntőnek: "Hogy ez az elnevezés közvetlenül a tatárjárás után honosodott meg, azt egy 1245–1247 között kelt oklevél kivonatcs szövege tanúsítja, mely sajnos csak XVIII. századi másolatban maradt ránk. A valaha besenyők által lakott Nadány /Körösladány/ falut ecclesiam vacuum Nadany nomine... megjelöléssel adományozzák el, ami a »puszta Nadányegyháza« név latin visszaadása." Ennek ellenére azonban még némileg óvatosan fogalmaz a végkövetkeztetést illetően: "Ilyen módon Túrkeve régi Keveegyház... neve s a hasonló képzésű nevek útmutatással szolgálhatnak a helytörténészeknek arra, hogy a vizsgált falu a tatárjárás alatt vagy az ezt követő évtizedekben elpusztult-e" /GYÖRFFY: NévtVizsg. 34/. Ez az óvatosság 1961. évi írásában már csak annyiban van jelen, hogy egy megállapítása szerint a falunévhez járuló -egyháza /és -telke/ utótag a tatárjárás kori pusztulás mellett a kun beharcokkal kapcsolatos elnéptelenedéssel is összefügghet, de egyebekben – így írásának címében is – rendre a tatárjárás pusztításaival hozza kapcsolatba az -egyháza /és -telke/ utótagú helynevek megjelenését. Állítása bizonyosságául néhány példát idéz, amikor "tatárjárás előtt fennállott faluk tatárjárás utáni puszta korszakukban -egyháza utótagot kapnak." A tétel igazolását szolgálja az Okl. Sz. adatsora, ahol -egyház utótagú helynevek Fehéregyház helynevekre vonatkozóan fordulnak elő a tatárjárást megelőzően, vagyis "a tatárjárás előtt az egyház szó helynévben csak jelzős összetételben jelentkezik". Az elmélet jó ellenpróbáját jelenti az a körülmény, hogy a "tatárjárás után jelennek meg azok a helynevek,

amikor az -egyháza utótag egy önmagában is megálló helynévhez kapcsolódik. Az Oklevélszótár első adatai: 1256: Kucheghaz, Dub-eghaz, Zemeeghaza". E tanulmányában a szerző már mind az -egyháza, mind a -telke utótagú helynevet rendre a tatárjárás pusztításával hozza összefüggésbe oly módon, hogy "a tatárjárás alatt elpusztult egyházas falu neve -egyháza utótaggal, az egyházatlan, mezőgazdasági termelést folytató faluké -telke utótaggal bővült." Nem véletlen hát, ha itt már az óvatosság béklyóitól megszabadulva vonja le végkövetkeztetését: "az -egyháza képzésű helynévtípus a helytörténésznek útmutatásul szolgál arra, hogy a vizsgált falu a tatárjárás alatt elpusztult" /GYÖRFFY: A tatárjárás pusztításának nyomai helyneveinkben. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának tizedik évfordulójára. Túrkeve 1961. 35-38/.

A GYÖRFFY által kimunkált feltevés valószerűségének részint általános megfontolások, részint pedig tények mondanak ellent. Az általános megfontolások sorából szerfelett meggondolkodtatóak SZABÓ ISTVÁN ellenvetései: "nem volna helytálló, ha a XIII. század második felében minden pusztafaluban a tatárok áldozatát szemlélnénk. Egyébként nem kerülheti el figyelmünket, hogy a sok »vacua« és »deserta« helyet okleveleink aránylag csak igen ritkán hozzák kifejezett kapcsolatba a tatárdúlással." SZABÓ ISTVÁN teljes joggal hívja fel arra a figyelmet, hogy "ebben a korban ... az új települések kialakulása mellett állandóan folyt már a falvaknak különféle okok ... miatt bekövetkezett elnéptelenülés[e]. A településeknek ez a társadalmi és gazdasági okokból folyó elnéptelenülése időbelileg nagyjából egybeesett a tatárjárás korszakával." Már csak ezért is jogosult SZABÓ ISTVÁN óvatossága: "Igen határozott ... fenntartást kíván az a körülmény is, hogy Györffy a tatárjárást követően valamennyi üresen feltűnő települést a tatárok terhére számol el" /SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon.² Bp. 1971. 178/.

Ugyancsak SZABÓ ISTVÁN kutatásaiból tudjuk, hogy Magyarországon a tatárjárás időszaka csupán kezdete a falvak elnéptelenülésének, a pusztásodásnak /amit a német szakirodalom Wüstungnak nevez/. Lakóit nélkülöző föld /terra...habitoribus carens/ már 1224-ben előfordul Vas megyében /HO. IV. 11/, hogy azután a tatárjárás utáni évtizedekben egyre nagyobb számban bukkanja-

nak elő okleveleinkben. Nem lehet tagadni, mert elszórt okleveles adatok is bizonyítják /pl. 1257: W. VII, 456/ az általános megfontolásokon túl, hogy a tatárjárásnak szerepe volt a pusztá földök számának megnövekedésében. De hogy döntő /vagy akár igazán jelentős/ szerepet nem játszhatott, azt az mutatja, hogy a pusztásodás továbbfolytatódott a XIV-XV. századokban is. Amiképpen "a XIV-XV. századokban mindennapos volt Európában lakott falutelepülések elnéptelenedése és üressé válása", úgy Magyarországon is "a XV. századra tömegesen jelentek meg a puszták" /SZABÓ ISTVÁN: i. m. 140-142, 151/. Úgy hisszük, az -egyház/a/ utótagú helynevek keletkezése nem elsősorban a tatárjárás pusztításaival, hanem a XIII-XIV. századi pusztásodással van a legszorosabb kapcsolatban.

Névtani megfigyelések is emellett szólnak. Ha ugyanis az -egyház/a/ utótagú helynevek kizárólag a tatárjárás pusztításainak köszönhetnék létüket, joggal lehetne azt várni /még a helynévalakulás lassúságát és egy-egy helynévi adat oklevelekben való felbukkanásának véletlenszerűségét is figyelembe véve/, hogy az -egyház/a/ utótagú helynevek zöme a XIII. század második felében/ tűnik fel a diplomákban. Noha nem végeztünk e célból statisztikai összesítésekben testet öltő vizsgálódásokat, nem jelentéktelen helynévi anyag áttekintése során jutottunk arra a következtetésre, hogy -egyház/a/ utótagú helynevek tömeges felbukkanása nem hogy nem zárul le a XIV. század elejével-közepével, hanem éppen az ezt követő időszakra tehető. Tudva azt, hogy a legjobb mintafelvétel sem helyettesíti a még elvégzendő statisztikai összesítéseket /ami további finom megfigyeléseket hozhat az -egyház/a/ utótagú helynevek felbukkanása és területi elhelyezkedése vonatkozásában/, az alábbiakban a Tisza-Maros-Körös-köz középkori településtörténete szempontjából jelentős két XV. századi királyi oklevél -egyház/a/ utótagot tartalmazó helyneveit mégis ide iktatjuk: 1403: Bakadeghaz, Bercheneghaz, Wereseghaz, Kondoroseghaz, Pythwaruseghaz, Kerekeghaz, Buzyrhegeseghaz, alia Kerekeghaz, Wagvuseghaz, Fazokaseghaz, Zenaseghaz Békés és Zaránd megyében /az itt előforduló 44 helynévből 11 -egyház utótagú, tehát a helynevek negyede -egyház utótagot mutat; GyulaOklt. 6/; 1456: Secrestyeseghaza, Derekeghaz, Zylaseghaz. alia Derekeghaz, Wrdengeseghaza. Labaseghaz, Wtzezeweghaz.

Lybezeghaza, Geleteghaza, Apaczyaeghaza Csanád és Békés megyében /e diplomában lényegében az előzővel azonos az arány, ugyanis is 43 helynévből 10 visel -egyház/a/ utótagot; KRISTÓ GYULA: Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. Békéscsaba 1967. 43/. Mint GYÖRFFY GYÖRGY is írja /TurkEml. 36/, az OklSz. a XV. századból számos -egyház/a/ és -tel/e/ke utótagú helynevet sorol fel. Az -egyház/a/ utótagú helynevek meggyarapodása a XV. századra – úgy tűnik – a pusztásodás folyamatának előrehaladtával van szoros kapcsolatban.

Ha azonban igaz az a megállapítás, hogy "a tatárjárás alatt elpusztult egyházas falu neve -egyháza utótaggal, az egyházatlan, mezőgazdasági termelést folytató faluké -telke utótaggal bővült" /GYÖRFFY: TurkEml. 38/, akkor -egyháza és -telke utótagú helyneveknek csak 1241 után kellene az anyagban előfordulniuk. Ami a -telek/e/ utótagú földrajzi neveket illeti, már egy korábbi munkánkban rámutattunk arra, hogy XI–XII. századi meglétük bizonyítható /Acta Hist. Szeged. LV, 91/, hiteles és hamis oklevelekben egyaránt előfordulnak: +1015/+1158/1323/1403: Dedteluke, VMO. I. 4. 576; 1177/1202 k./1337: Gastateluke, LK. XXXIII, 216; 1177/1500 k.: Secutelek, Nadatheleke, uo. 213, 214. A tatárjárás előtti okleveles anyagban -egyház/a/ utótagú helynevek általában jelzős összetételben fordulnak elő /pl. +1093/1404: Kerekyghaz, Zichy O. I. 1; 1193: Feyrhigaz, ÓMOLv. 58 stb./, de a tatárjárás előtt már 1221-ből ismerünk adatot olyan, -egyház utótagú összetételre, amelynek első tagja önállóan is megáll: 1221/1550: Vlozyghaz, VR. Nr. 299., 266. Feltehető tehát, hogy a település neve eredetileg Olasz volt, s csak később nyerte az -egyház utótagot. Mindenesetre ez a Borsod megyei Olaszegyház 1281-ben mint üres és lakóit nélkülöző föld /terra... vacua et habitatoribus destituta, W. XII, 328/ kerül elő. Egyetlen adat nem erősíti ugyan a bizalmat az eme adat által valószínűsíteni szándékolt feltevés iránt, ugyanakkor különösebb hiperkritikára sem adnak a körülmények okot. Ha tudniillik az olyan -egyház/a/ utótagú helynevek, amelyeknek első része önmagában is megáll, tényleg a pusztásodással vannak összefüggésben, akkor jóval a tatárjárás előtti korból ilyenek felbukkanására nem lehet számítani, mivel a pusztásodás lényegében a tatárjárás körüli évtizedekben veszi kezdetét, s a jellegzetes "lakóit nélkü-

löző föld" terminus vélhetően első előfordulása is 1224-ből való. Ezzel teljesen egybevégeően a pusztásodásra utaló első -egyház utótagú helynév 1221-ben tűnik fel, hogy azután a tatárjárást követően a XV. századig /vagy talán még azon túl is/ nagy számban keletkezzenek ilyen helynevek, jelezvén a falvak, lakott települések elnéptelenedését, pusztásodását. Ha ez a feltevésünk megállja a helyét, nincs többé kényszerítő körülmény valamennyi olyan -egyház/a/ utótagú helynévvel jelölt települést a tatárjárás előtti korba visszavinni, amelynek első tagja önmagában megáll. Az -egyház/a/ utótagú helynevek tehát - más földrajzi nevekhez hasonlóan - szintén nem igazolják BÁRCZI GÉZA /Szók.² 149/ optimizmust sugárzó névtani összegzését: "egy-egy helynév keletkezésének korát gyakran akkor is meg tudjuk jelölni, ha régi adat nincs rá". Mindezt Nyíregyházára vonatkoztatva azt kell mondanunk: pusztán a település Nyíregyháza /azaz Nyír + egyháza/ elnevezése nem szolgálhat annak bizonyosságául, hogy a település már a tatárjárás előtt Nyír néven egyházas helyként létezett, s a tatárjárás pusztítása következtében nyerte el -egyháza utótaggal bővült, azaz ma is használatos elnevezését. Nyíregyháza - és minden -egyház/a/ utótagú helynévvel jelölt település - kezdetei vonatkozásában történeti adatokon alapuló, konkrét, egyedi vizsgálódások szükségesek.

A másik kritikus pont tehát az: melyik a legkorábbi, bizonyosan Nyíregyházára utaló történeti adat? Mint fentebb áttekintettük, MEZŐ ANDRÁS a Várad Regestrum különböző évekre tett bejegyzéseiben /hol az 1219. és 1222., hol az 1215. és 1219. évi, hol pedig mindhárom évi adataiban/ kereste Nyíregyháza legkorábbi előfordulását. /A korábbi hasonló véleményeket l. MEZŐ: MNyj. XII, 140/. Álláspontját magyarázza, hogy a Várad Regestrum mindhárom idézett passzusában Nyr alak szerepel, amely tehát az -egyház/a/ utótagú helynevekre vonatkozó GYÖRFFY-féle koncepció alapján pontosan megfelelt annak az alaknak, amelyet Nyíregyháza tatárjárás előtti névformájául várni lehetett. Vajon Nyíregyháza éppen arra szolgáltatna példát, hogy szerencsés esetben az -egyház/a/ utótagú helynév első tagját mint önállóan megálló helynevet a tatárjárás előtti időből tudjuk dokumentálni? Előrebocsátjuk, lehetne így is, amint a GYÖRFFYtól /TurkEml. 36-37/ idézett példák egyike-másika jól mutatja ezt: 1232: Scer,

ma Szeregyház pusztája; 1216: villa Furu /éppen a VR.-ből!/, 1326: ecclesia Furreghaz. De vajon így volt-e?

A kérdés megválaszolására érdekében meg kell vizsgálnunk a Várad Regestrumban előforduló Nyr alakokat. A forrásban öt eset leírása kapcsán találkozunk Nyrrel. Egy alkalommal, amikor a kútfő a nyíri Pauli falut említi /1219/1550: villa Pauli de Nyr, VR. Nr. 206, 228/, vitathatatlanul a Nyírről /a Nyírségről/ mint tájegységnevről van szó. A további négy esetben ilyen biztos minősítést nem lehet adni. Három jogeset leírása nyíri izmaelitákat nevez meg. 1215-ben Texa, Ysmaelita de Nyr 12 márka ügyében vádolt Cegan falubelieket /1215/1550: Nr. 139, 203/. 1219-ben Ismaelite de Nyr, Iliasz és Pentek másokkal együtt vádolták útonállásért Márton comes Vámos falusi jobbágyait, valamint a Miskolc nemzetséghez tartozó tapolcai monostor ugyanazon faluba való jobbágyait /1219/1550: Nr. 209, 229/. 1222-ben Ismaelitae de Nyr, Elias és Péter másokkal együtt Salamon falubelieket vádolták útonállással. Ugyanez az eset szól Bis falusiak elmarasztalásáról is /1222/1550: Nr. 326, 276/. Végezetül pedig a forrás 1219-ben nyíri falusiakat /Villani de Nyr/ említi, akik a szolnoki vár kenyérsütői /1219/1550: Nr. 220, 235/. E négy esetben bizonytalan, hogy a Nyr településnévként vagy pedig tájegységnevként szerepel-e. Nyomatékkal kell hangoztatnunk, hogy elvileg megvan a lehetősége tájegységnevként való értelmezésének, hiszen éppen maga a Várad Regestrum tanúskodik a Nyr mint tájegységnevének használatára mellett. Amíg azonban ebben az egy esetben a Nyír tájegységnevé mellett szerepel a falunév is /Pauli, azaz Pályi/, a többi esetben szembeötlő nehézsége a Nyr alak tájegységnevként minősítésének az a körülmény, hogy közelebbi falumegjelölés hiányzik. Ez önmagában eldöntené a kérdést abban az irányban, hogy a másik négy Nyr előfordulás mindegyike települést jelöl? Aligha. Meg kell ugyanis vizsgálni, hogy a korszakban /a XII. század második felében és a XIII. század elején/ használtak-e olyan helymegjelölést, amikor a konkrét településnév helyett megye- vagy tájegységnevével illettek birtokot vagy éppen népcsoportot. 1164 körül III. István király megengedi Fulcerius prépostnak, hogy Zalában levő prédiát /predium quod habebat in Zola/ a veszprémi egyházra hagyassa /F. IX. 7. 634/. 1174-1178 között III. Béla hozzájárulását adja ahhoz, hogy Simon

veszprémi kanonok zalai /?/ prédiát /praedium quod habet in Zola/ a veszprémi egyháznak juttathassa /FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 159/. Amikor 1209-ben III. Ince pápa elősorolja a garamszentbenedeki apátság birtokait és javait, ezek sorában megemlíti a Susoldban /észak-barsi tájegységnev/ lévő földet, valamint a Somogyban lévő vincelléreket és szőlőket /terram in Susolgi cum silva et venatoribus; vinitores et vineas in Sumug, MARSINA, CDES I. 118/. 1217-ben II. András király Botch fia Tamást megerősíti egy nógrádi várföld birtokában, amelyet Szepesben /in Scipus/ levő földjéért korábban adott neki /uo. 169/. Úgy tetszik, a fent felsorolt példánál is jobb - etnikai vonatkozású - analógiát nyújt az az 1216-ból származó királyi oklevél, amely a Szatmárban lévő németek falujából való Mere comes /de Uilla Theutonicorum in Zapthmar/ megadományozásáról tudósít /OL DI. 72 374/. Bizonyosra vehető, hogy a Szatmárban levő németek faluja a Szamos menti Németivel /a későbbi Szatmárnémetivel, ma Satu Mare/ azonos. Megerősíti ezt az a körülmény, hogy amikor 1230-ban II. András király megállapítja a szatmárnémeti német hospesek szabadságait, a népcsoportot ekként említi: hospites Theotnici de Zattmar iuxta fluvium Zomus residentes /OL DI. 162/. Ha tehát ugyanebben az időben bevett terminusként szerepelt a "szatmári németek" kifejezés, nincs okunk elzárkózni attól, hogy a "nyíri izmaeliták"-at tájegységre, a Nyírré /a Nyírségre/ vonatkoztassuk, s ne pedig egyetlen Nyír nevű falura. Mivel tudjuk - példa igazolja -, hogy az izmaeliták faluja /villa Hysmaelitarum, W. XI. 61/ latin kifejezésnek utóbb a Beszermény felel meg a magyar nyelvű toponimiában /GY. I. 705/, a nyíri izmaelitákat is Böszörmény nevű településen jogosult /ám nem szükségszerű/ keresni. Nem haszon nélküli, ha e helyütt is leszögezzük: "a népnévi szempont, az etnikai hovatartozás mindössze egy a névadás számtalan indítékának sorában" /Acta Hist. Szeged. LV, 64/. Nem szükségszerű tehát, hogy egy települést a benne lakó etnikumról nevezzenek el. A "szatmári németek" analógiája teszi reálissá a "nyíri izmaeliták" Böszörmény nevű faluba való lokalizálását. Nem járunk töretlen úton, amikor ezt a települést a mai Hajdúböszörményben véljük felfedezni. Már a század elején a Váradi Regestrum kiadói, KARÁCSONYI JÁNOS és BOROVSKY SAMU ekként foglaltak állást

/VR. 203. old. 1. jegyz./ . A hajdúböszörményi monográfia vonatkozó részének szerzője, MÓDY GYÖRGY /Hajdúböszörmény története. Debrecen 1973. 31/ szerint is "majdnem bizonyos, hogy a »nyíri izmaelitákat«, akiket név szerint is ismerünk, Böszörményben lakóknak kell tekinteni." Korántsem mondható azonban ez a nézet általánosnak. Hajdúböszörmény kapcsán hallgatással mellőzi a Váradi Regestrum nyíri izmaelitákkal kapcsolatos adatait PORCSALMY GYULA /Hajdúböszörmény rövid története a Hajdúkerület megszűnéséig. Debrecen 1963./, H. FEKETE PÉTER /Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK 102. Bp. 1959./ . Egy többtagú szerzői munkaközösség friss állásfoglalása /BOTH FERENC-LÁZÁR IMRE-NYAKAS MIKLÓS: Hajdúböszörmény. H. n. 1979. 10/ szerint a mai hajdúböszörményi határ területén fekvő Salamon volt a Váradi Regestrumból ismert nyíri izmaeliták egyik faluja. Azt pedig már fentebb érintettük, hogy a modern szakirodalomból MEZŐ ANDRÁS, illetve nyomában KISS LAJOS a nyíri izmaelitákat Nyíregyházára lokalizálta.

A kérdésben további tisztázást jelenthet, ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a Váradi Regestrumban három alkalommal szereplő nyíri izmaelitákat milyen toponímiákkal kapcsolatban említi forrásunk. 1215. évi adat szerint egy nyíri izmaelita Cegan falubelieket vádolt. E Cegant MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER /SzabSzatm. 85/ Szabolcs megyei Cégénnyel tartják azonosnak. Névmutatójukban /uo. 142/ viszont csak egyetlen Cégényt ismernek /legalábbis nem különítik el a két Cégényre vonatkozó adatokat/, s ez az egy Cégény a mai Cégénydányád egyik alkotóeleme. De hogy inkább csak a névmutato hibájával van dolgunk, azt onnan sejtethetjük, hogy a mai Cégénydányád előde nem Szabolcs, hanem a történeti Szatmár megyében feküdt /MAKSAI 120/, továbbá hogy Cégénydányád adattári részében /SzabSzatm. 37/ az 1215. évi adatot nem tüntetik fel. Úgy látszik tehát, MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER Cegant mégis megkülönböztetik Cégénydányád Cégényétől, s azzal a Cégénnyel /Chegen/ tekintik azonosnak, amely 1411-ben Debrecen város tartozékaként szerepel, s amelyre 1476-ban Szi-lágyi Erzsébet Böszörmény /a mai Hajdúböszörmény/ várossal együtt tart igényt. Igaza van CSÁNKI DEZSŐnek: a XIV. század 30-as éveiben Chegen, Cheghan, Cheken neveken a szabolcsi főesperességben szereplő település ezzel a Cégénnyel azonos. CSÁNKI

lokalizációja szerint Hadház /a mai Hajdúhadház/ táján feketett /CS. I. 606, 633, vö. VMO I. 1. 327, 344, 360/. Bizonyosnak tekinthető tehát, hogy közvetlenül szomszédos volt e Cégény a mai Hajdúböszörmény elődjével. 1222. évi adat szerint nyíri izmaeliták Salamon falubelieket vádoltak. Nos, e hajdani Salamon falu emlékét a mai Hajdúböszörménytől keletre a Hajdúhadházra vezető út két oldalán elterülő Városerdő egy részének Salamon neve őrzi /H. FEKETE PÉTER: MNyTK 102., 115, 99/. Aligha véletlen tehát, hogy a nyíri izmaeliták éppen e falvakba való embereket vádoltak; joggal feltehető, hogy ezek lakhelyük, Böszörmény faluszomszédai voltak, amint már MÓDY GYÖRGY /i. m. 31/ ezen a szálon jutott el a csaknem teljes bizonyosságig abban a vonatkozásban, hogy a nyíri izmaeliták lakhelye a XIII. század elején a mai Hajdúböszörmény elődje volt. A lokalizáció bizonyossá tétele érdekében hátravan még annak megvizsgálása, hogy a Nyír tájegység déli irányban lenyúlt-e Böszörményig. Ebben a tekintetben egykorú és biztos tanúnk van, hiszen a Váradi Regestrum már említett 1219. évi adata Pauli falut nyíri településnek mondja /villa Pauli de Nyr/, márpedig e Paulinak ma Hosszú- és Monostorpályi felel meg /GY. I. 650-651/, vagyis a Nyír XIII. századi déli határa nemhogy Böszörmény, hanem még Debrecen vonalától is délre húzódtott. Nincs tehát akadálya annak, hogy a nyíri izmaelitákat az 1210-1220-as években a mai Hajdúböszörmény területén élő népességnek tekintsük.

De vajon a többi, a Váradi Regestrumban előforduló és a kérdéskör vizsgálatába bevonható adat nem mond-e ennek ellent? A már idézett 1219. évi adat szerint a nyíri izmaeliták vádolták a Márton comes, valamint a Miskolc nemzetséghez tartozó tapolcai monostor vámosi jobbágyait útonállásért. Bizonyosra vehető, hogy ez a helység már nem szomszédos Böszörménnyel, hiszen Vámos Sajóvámossal azonos, azaz Borsod megyei alpereseik voltak a nyíri izmaelitáknak. Közismert, hogy az izmaeliták Magyarországon jelentős szerepet játszottak a kereskedelemben és pénzforgalomban /összefoglalóan I. GYÖRGY SZÉKELY: Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe-XIIe siècles. The Muslim East. Studies in honour of Julius Germanus. Bp. 1974. 53-74, különösen 56-57, ahol elfogadja a nyíri izmaeliták hajdúböszörményi lokalizálását/. Nem kell tehát meglepődnünk, ha éppen egy

vámhelyen – amelyet a település neve mutat – támadt ellentétük az ottani lakosokkal. Bizonytalannak kell ítélnünk, hogy a már hivatkozott 1222. évi jogeset leírásában a Bis falusi alpereseknek csakugyan a nyíri izmaeliták voltak-e a felpereseik. Ám ha így lenne – amire a szövegértelmezés lehetőséget ad –, a böszörményi /nyíri/ izmaeliták perét a Bis falusiakkal jó okkal tudjuk magyarázni. Bisnek a mai Büss puszta felel meg Nyírkércs határában /SzabSzatm. 89/, s annak a Tassnak /a mai Nyírtassnak/ a közelében feküdt, amelynek éppen 1210 táján olyan nevezetes vására volt, hogy még Anonymus is említésre méltónak ítélte, mi több, a vásár létét a honfoglalás korára vezette vissza /SRH. I. 63/. A nyíri izmaeliták Cégény és Salamon melletti egyéb kapcsolatai /Vámoshoz, illetve esetleg Büsshöz/ nem mondanak ellent annak a lokalizálásnak, hogy településüknek a mai Hajdúböszörmény elődjét tartjuk. A kérdésben nincs jelentősége annak a már szintén felemlített 1219. évi adatnak, amely nyíri falusiakat /Villani de Nyr/ említ, akik a szolnoki vár kenyérsütői. MEZŐ ANDRÁS /MNyj. XII. 140/ 1966-ban ezt az adatot is Nyíregyházára vonatkoztatta, utóbbi munkáiban azonban már hallgatással mellőzte. E Nyrt a szakirodalom egy másik vonulata /PETRI MÓR: Szilágy vármegye monographiája IV. H. n. 1902. 87–88; KARÁCSONYI JÁNOS–BOROVSKY SAMU: VR. 235. old. 1. jegyz./ a Közép-Szolnok megyei Nyirmon falunév első tagjával tekintette azonosnak, bizonytalannal hangzásbeli megfelelés miatt, valamint azért, hogy a szolnoki vár népeit ténylegesen Szolnok megye területére helyezesse. Az azonosítás erősen vitatható, a szolnoki várbirtokoknak a Tisza parti Szolnoktól az erdélyi Désig húzódó láncolata /1. TAGÁNYI KÁROLY–RÉTHY LÁSZLÓ–POKOLY JÓZSEF: Szolnok-Doboka vármegye monographiája I. Deésen 1901. 232–234/ még azt a feltevést is megengedi, hogy a kenyérsütők a Nyír tájegységben laktak. Ha ez valaha is igazolódna, abban az esetben a Váradi Regestrum valamennyi Nyr előfordulása tájegységre és nem egyetlen településre vonatkoznék.

Ez utóbbi értelmezés azonban nem érinti azt a megállapítást, hogy a nyíri izmaeliták minden valószínűség szerint Böszörményben /a mai Hajdúböszörmény elődjében/ laktak, amely 1248-ban Nagyböszörmény /Nogbezermen/ néven fordul elő egy oklevélben /F. IV. 2. 19/. Ha feltevésünk megállja a helyét, el

kell ejteni azt a hipotézist, hogy a nyíri izmaeliták Nyíregyházán /illetve annak elődjében, Nyír településen/ éltek volna a tatárjárást megelőzően. Ennek Nyíregyháza történetére nézve anynyi a következménye, hogy a város múltjára vonatkozó legkorábbi adat mintegy száz évvel későbbre kerül át /1326: Nyír-egyház, SzabSzatm. 85/.

KRISTÓ GYULA

A "NYÍR" ANONYMUSNÁL

Előljáróban, hogy a későbbieket megértsük, néhány szóval bizonyos mértékig rekonstruálnunk kell Szabolcs történeti vízrajzát és felszíni viszonyait. A nagyjából észak-déli irányú homokdombok közt mélyedések húzódnak, melyekben ma megfegyvelmezett vízfolyások tartanak észak felé, hogy a vizüket a Lónyay-csatorna összegyűjtse, majd a Rétköz nyugati szélén túl, Vencsellő fölé adja át a Tiszának. Nyugat felé az utolsó nagyobb folyás az Ér-patak, hivatalosan a VIII. számú főfolyás, Hajdúhadház mellől indul, Bököny és Geszteréd mellett elhaladva Nyíregyházán keresztül Kótaj keleti szélén ömlik a Lónyay-csatornába. A csatorna azonban csak a múlt század 80-as éveiben készült, azelőtt az Ér-patak innen nagyjából a csatorna nyomvonalán haladt azzal a különbséggel, hogy valahol előbb Tiszabercel környékén ömlött a Rétköz mocsaraiba, illetőleg azokon keresztül a Tiszába.

Feltűnő, hogy az Ér-patak és nyugatra a Tisza között, leszámítva a közeli és kisebb IX. sz. főfolyást, meglehetősen nagy területen nincsen folyóvíz. Egy kb. 20 km széles sáv nyúlik le a Tiszától a Tímár és Gáva közti partszakasztól délre csaknem Hajdúnánás vonaláig. Ma is alig van itt település, s a középkorban még gyérebben lakott terület volt. A II. József-féle térkép ennek a sávnak az északi részén a mai 38-as számú útig csaknem összefüggő, valószínűleg őshonos erdőt jelez.

Szem előtt kell tartanunk azt a körülményt is, hogy ezek a régi szabolcsi vízfolyások, melyekre a dombvonulatok "völgyeiben" a falvak rátelepedtek, távolról sem mutatták a hegyi patakok arculatát. Tó- és mocsárrendszereken folytak, szivárogtak

keresztül, gyér vízhozamuk miatt nyáron részben kiszáradtak, környéküket mocsárrá vagy lefolyástalan tóvá változtatták, esetleg kiszáradtak, mint ahogy az is előfordult, hogy árvízkor pl. Orosról csónakkal lehetett Sárospatakra menni. A szabolcsi településeknek mégis ezek a régi vízfolyások adták az életet. A megművelt földek ezeknek a falvaknak a határában feküdtek, s kissé távolabb még az eredeti őshonos erdő világa uralkodott.

ANONYMUS művének a 22. fejezete a "De Nyr" címet viseli. Olvasása azonban némi csalódást okoz, mert szinte semmit sem mond. Már az első két sorban el is intézi, amire a címben utalna: "Té- tény pedig meg a fia, Horka, a nyíri részeken átlovagolva, nagy- számú népet hódítottak meg a Nyír erdeitől egészen az Omsó-érig." Még az sem világos ebben a passzusban, hogy tulajdonképpen mit is értsünk a "nyíri részek", "Nyír erdei" kifejezések alatt. Ugyanez áll a másutt előforduló "nyíri határ" és maga "Nyír" a- latt.

/A szabatosság kedvéért meg kell itt jegyezni, hogy a NÉV-TELEN a megfelelő helyeken a Nyr, illetve Nir szavakat birto- kosjelzőként használja, amit a magyarban nem mindig lehet visz- szaadni./

De mi ez a Nyr? Biztos, hogy valami földrajzi egység. Az a magyarázat, hogy tulajdonképpen egy nagy erdőség neve, az elő- forduló kifejezésekbe helyettesítve nem kielégítő.

A címben szereplő Nyr szó látszik a legegyszerűbb kiindulás- nak. Alig lehet kétséges, hogy itt egy olyan területről van szó, ami a Nyírség értelmében használatos, ahogy a XVII. században GYÖNGYÖSINél is előfordul, ahogy használták a nyíri pajkos, nyí- ri betyár kifejezésekben, vagy ahogy a borsodiak ma is mondják a "nyíri vonat"-ról beszélve.

A "nyíri részek" jelentése látszatra nem okoz problémát. Va- lójában mégis meglepő, hogy a gestairó a "partes" /részek/ szót mindig településeknél használja /kivéve a meszesi kaput/. Ezért is gondolták egyes kutatók, hogy a szó valami kezdetleges szer- vezeti formát takar. Márpedig ez esetben a Nyír egy helység ne- ve, és bármilyen meglepő is, az 1215-ben a Váradi Regestrumban említett Nyír faluról, továbbmenve a nyíri részek említésekor a régi Nyíregyháza környékéről van szó.

Ami a "nyíri határt" és a "Nyír erdei" illeti, ezek értel-

mét magából a szövegből hámozhatjuk ki. Első esetben arról van szó, hogy Mén-Marót engedje át a "Szamos folyótól a nyíri határig és a meszesi kapuig terjedő földet". A második esetben pedig – már idézett részben – Tétényék a "Nyír erdeitől az Omsó-érig" terjedő területet hódították meg. Tekintve, hogy a szabolicszi földvártól indultak el, a szóbanforgó terület megszerzésének a kiinduló pontja Szabolcstól számít. Ez esetben pedig a nyíri határ tulajdonképpen a Tisza vonalát jelzi, ez Nyír határa. Ez alkalommal tehát a szó ismét tágabb értelemben, Nyírség jelentésben jön elő.

Nem mondható ugyanez Nyír erdejével kapcsolatban. Utaltunk a II. József-féle térkép Tisza alatti erdőségére, s felmerül az a gyanú, hogy a Nyír erdeje vajon nem annak a hatalmas erdőnek a neve, mely a Tisza és az Ér-patak közt húzódott délre. A Nyír nem annak a vízfolyásnak a neve, mely egyik oldalról szegélyezte az erdőt, s amiről elnevezték?

Ez a sejtés a Gesta 21. fejezetének egy részletében bizonyossággá válik: "Akkor Tas az urának, Árpád vezérnek meghódolt nép kérésére a Nyír és a Tisza között vásárt rendelt. Ennek a vásárhelynek a maga nevét adta, úgyhogy mindmostanáig Tas vásárának hívják." Ez a földrajzi meghatározás csak úgy kap értelmet, ha azt a területet, melynek Nyírtass a központja, a Tisza és egy másik folyó, vagyis a Nyír határolja. Térképen ellenőrizhetjük, hogy az egykori Tasvására valóban a Tisza és az Ér-patak vonalától csaknem azonos távolságra van.

Még egy oldalról kap fényt az Ér-patak és a Nyír azonosságának a problémája. Nem ritka helységeknel az olyan névadás, amikor egy patak ad nevet a mellette fekvő településnek. Maga ANONYMUS több példával szolgál, mindegyikük egy-egy folyó és mellette fekvő településnek a neve: Bodrog, Eger, Hangony, Nyárad, Nyitra, Ostoros, Tolcsva, Tormos, Tur, Verőce. Néhány példát Szabolcsból is hozzá lehet fűzni. A Nagykálló mellett elfolyó patak neve még a XVII. században, mint ezt egy holland krónika említi, ugyancsak Kálló volt. A Beszterec mellett elfolyó Tisza-ág neve KISS LAJOS szerint Sebesdek volt, ami a szláv név szó szerinti visszaadása.

≠

Ma a pataknak tulajdonképpen neve sincs, az Ér-patak név köznévi,

a neve elveszett, kiment a használatból, azonban bizonyosnak látszik, eredetileg a Nyír a vízfolyás neve volt. A Nyír vize adott nevet a mellette lévő Nyír nevű falunak, s így tehát Nyír-egyházának is. Később, talán a több hasonló mocsaras, tórendszeret alkotó vízfolyásokkal való összetéveszthetőség, talán a sok nyírfaerdő miatt jelentésbővülés történt a Nyírség értelmében. Ez a folyamat nagyjából ANONYMUS idejében mehetett végbe, a szót ezért használta többféle értelemben és nyíri utalásai ezért nem egyértelműen világosak.

Irodalom:

ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás ford. PAIS DEZSŐ, Budapest, 1977.

KOROKNAY GYULA: Kálló egykori vára: A nagykállói járás múltja és jelene. Nagykálló, 1970. 58.

MEZŐ ANDRÁS-NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.

KOROKNAY GYULA

F A D D ESETLEG INKÁBB F O K O D LENNE?

E Tolna megyei nagyközség neve viszonylag korán felbukkan szakirodalmunkban. A legrégebb, vele azonosított adat a Tihanyi Alapítólevél 1055-re datált Fotudi /"villa, quae vocatur fotudi..."/ alakja, majd pedig a későbbi birtokösszeírások során is találkozhatunk vele /pl. az 1211. évi két változat stb./. Az adat azonosítását a faluval a kutatóknak /valamennyiüknek a nevét ebben a hozzászólásban megemlíteni túl nagy feladat lenne/ egész serege végezte, nyelvi emlékeink feldolgozásának kezdetei óta szinte napjainkig, alapos oklevéltani, birtoktörténeti és nyelvészeti egyeztetésekkel olyannyira, hogy e két dolog összehozásához kétség már nem férhet.

Nagyobb zavaró körülményt csupán a veszprémvölgyi apácák görög oklevele jelentett, amelynek παράδι faluját, a hasonló hangalak és lehetségesnek látszó hangmegfelelések miatt több kutató is úgyszintén Fadd-dal kapcsolta össze, mígnem MIKOS észrevételei /MNY. XXXI, 116, 247/ után PAIS földrajzi érvekkel is

alátámasztva elutasította a két névadat azonos voltát /MNYTK. 50. sz. 33/, s akinek álláspontját végül záró akkordként magáévá tette a görögbetűs forrásainkat összegző és értékelő művében GYÓNI M. /GörFeljSz. 107/. Ennek a kis közjátéknak – észrevételem szerint – egyébként annyi kihatása lett tárgyunkra, hogy τ-s írásával hosszú évtizedekig erősíteni látszott a bencés okiratok által megőrzött hang- vagy inkább írásalakot.

Ugyanis ezen előfordulások korai konok t-s írásképei alapján e név hajdani kiejtését *Fotud, *Fatod alakokban véljük megállapítani; amely alakulatban mindnyájan érezzük az ősi magyar -d képzőt, és keressük hozzá a névadás forrását, a rejtélyes *fot ~ fat tövet. Névfejtési gyakorlatunk hagyományai szerint ilyen esetekben elsősorban személynevekre szoktunk gyanakodni, és találtunk is a magyar régiségben egy Fath személynevet /1152: PRT I, 601/, amelyből ez a fajta származtatás elképzelhető /vö. Földrajzi nevek Etimológiai Szótára 211. Fadd a./ . Eszerint tehát e falu neve egy bizonyos 'Fat /Fot/ nevű személy falva, birtoka' lenne, amit úgy kell elképzelnünk, hogy vagy az ő "alapítása", ha igen ősi névadás, vagy pedig az ő /hűbér/ birtoka volt a szájhagyomány szerint a névalak megszilárdulása idején. Ez a magyarázat jól beillik többi hasonló névfejtésünk közé, és ezzel – úgytűnik – a kérdés el is végeztetett! Legalábbis minden ellenvélemény nélkül ez az összegzés szerepel a FNESz. névfejtési eredményeinket egybegyűjtő nagy munkájában. Ámde nemrégiben néhány földrajzi adat -tal való találkozásom megrendítette az eddigi szilárd hitben, s arra indított, hogy más megoldási lehetőséget gondoljak erre a régóta lezártnak tartott problémára. Következő kis eszmefuttatásomban nem akarom egyáltalán kétségbe vonni az előző álláspont számára meghatározó szerepű Fath személynév létét, s e származtatás e l v i helyességét, hiszen minden különösebb akadály nélkül megtörténhetett, hogy a forrás jelezte időben és helyen valóban élt egy ilyen *Fat nevű /éspedig eddigi tudásunk szerint ismeretlen etimológiájú névvel rendelkező/ személy, akiről – pontosabban akinek egy jó száz évvel korábban élt d r u s z á j á r ó l ! - falut, birtokot neveztek el Tolna megyében; csak éppen a döntő bizonyítékot nem látom, hogy v a l ó b a n így keletkezett ez a név, különösen, hogy adódik más, és – véleményem szerint

sokkal szorosabb, okszerűbb viszonyban álló – névadási /avagy névmagyarázási/ lehetőség is, amit az alábbiakban be szeretnék mutatni.

ORTVAY említi Magyarország régi vízrajza a XIII. sz. végéig c. munkájában /Bp. 1881. I, 314/ egy "F o c u d, F o k u d praediumbeli széles halas" nevét /"piscina lata in praedio Fo-cud, Fokud"/, sőt "cum octo mansionibus piscatorum", egy annak idején 1082-re datált veszprémi káptalani javakat tárgyaló oklevél /ld. többek közt: HazOkm. IV, 6/ alapján, valahol "Tolna megyében, mit maga az okirat mond". A k-val olvasható névre a szemlátomást vízügyi, földrajzi vonatkozású volta miatt figyelmet fel. Az adat kiolvasásának helyességében nincs okom kételkedni; miként később rábukkantam, szintén így c-vel idézi írásképileg az azóta lenyomozott és kiértékelte okleveles forrásból PAIS is /i. m./; jelentéstanilag pedig a f o k vízrajzi jelenség közismert fogalom, amelynek Tolna megyei, ill. Dunamenti előfordulása is kétségtelen. E f o k¹ mivoltára és természetrajzára vö.: LEHR: MNY XIV, 158; SCHILLING: FrKözl. 59; LUKÁCS: MNY. XLVII, 260; különösen pedig ANDRÁSFALVY B.: A Sárköz ősi artéri gazdálkodása. Bp. 1973. Vízügyi Történeti Füzetek 6., VIZDOK-kiadás; SOLYMOS E.: Dunai halászat. Bp. 1965. Akad.; stb. A fok köznévből képződő *Fokod helynév is egyértelműen nyelvünk szabályai szerint való hiteles alakulás /vö. aszó: Aszód, erdő: Erdőd, szék: Székéd, tyúk: Tyukod stb./.. Az okirat kiáltása körülményei, hitelességének problémái, s a tényleges birtokviszonyok elemzése nem ránk tartozik; most csak azt tartjuk szem előtt, hogy a legmerészebb oklevélhamisító sem készített maga számára adománylevelet egy nemlétező birtokra, kiváltképp, ha annak javadalmaikat meg szeretné kapni. Tehát semmi indítékunk

¹/ Megjegyzem, e cikkben kizárólag csak az 'egy fajta vízfolyás' jelentésű fok /1/ szóval foglalkozunk, amelyet MÉSZÖLY érdekes módon a fej-jel hozott kapcsolatba /ÓmSzöv. 20 k./, bár szerintünk inkább a fakad-dal függhet össze; s amely /véleményünk szerint/ élesen elválasztandó a másik fok /2/ szavunktól, amely viszont '1. kiszögellés, hegy stb. kiugró része, szerszám tompább fele, létra foka → 2. fejlődési szakasz, beosztása vminek, pl. köré/ stb.' jelentésű és inkább a fog főnévvel, illetve a fok-hagyma, foghagyma szavunkkal rokonodik /?/ alakotani és jelentéstan szempontból is. Sajnos, ezt a különválasztást nem teszi meg MÉSZÖLY sem, és nincs meg ez az elhatárolás a szófejtő szótárakban sem /TESz. I, 941 fok a., MSzFgrE. fok a./.

arra, hogy egy valótlan földrajzi helyet sejtünk mögötte! Ennek a halastóval és nyolc tanyahellyel is rendelkező Fokod birtoktestnek tehát l é t e z n i e k e l l e t t v a l a h o l - de vajon hol? ORTVAY e téren nem tud ötlettel szolgálni, csupán TELEKI-nek egy későbbi /XV. századi/, szintén ismeretlen helyű tolnai Fakathfalwa adatát /A Hunyadiak kora VI, 127/ említi azonosítási javaslat gyanánt.

Az nem vitás, hogy valahol a Duna /Tolna megyei szakasza/ mentén kellett lennie: ott, ahol a fokok sűrűn előfordulnak, s az egyikről elnevezhető volt ama adományozott Fokod birtok; ahol valamelyik fok mentén az egyik lefűződött morotvával vagy egy nagyobb, elöntött kotyorral lenne azonos a birtoklás tárgyát képező, szóban forgott széles halastó. Természetesen ilyen lehetőség van bőven ezen a tájon, a széles Duna-ártéren, ahol az elhagyott, illetve árvízkor vízzel fel-feltöltődő medrek, mederszakaszok és folyóágak egymást érik, s minden faluban ma is rengeteg a fok, az ártéren kanyargó, és magas vízálláskor a főmedret szegélyező "hordalékgátak" szakadásain át hajdan természetes túlfolyóként szolgáló, kisvízkor pedig csupán az alvíz felé kapcsolatot tartó mocsaras víz "folyás", vagy annak helye. Igazság szerint csupán ennek alapján bármelyik itteni feluban kereshetnők e Fokod birtok nyomait - de vajon m i é r t n e é p p e n F a d d o n, amely az említett oklevelek bizonyossága szerint ősi település, halászhely, századok óta eladományozás, sőt pereskedés tárgyát is képező birtok, mai neve is feltétlenül egy hajdani *Potud-ra /egy kis íráshibával a Focud-ból, Fokod-ból! - mondom én/ vezethető vissza, ahol halastó és fok is akad a környéken. A veszprémi oklevél Focud alakját egyébként egy pillanatra PAIS is azonosította Fadd-dal, de - úgy látszik - hihetőleg az oklevél gyanús körülményeire való tekintettel megbízhatatlan adatnak tartva elsiklott fölötte, és nem figyelt fel a k-s alak jelentőségére. Illetve azt gondolhatta "hibás" alaknak a "helyes" t-ssel szemben. Így Faddnak a fok fogalmával való szembesítése nem következett be.

Pedig fok, sőt Fok hely- ill. víznév is, ma is van Faddon: a Faddi-Duna nevű holtág - 1850-ig fő Duna-ág! - jobbpártján, a magaspart aljában, Tolna felé húzódó és valahol a község területén "eredő" Foki-csatorna nevű, ma már belvízlevezető szerepű

aprócska vízfolyás. Amely azonban a szabályozás előtti időkben hatalmas, egészen Tolnáig elterülő mocsárrá is válhatott olykor! Vö. IHRING D. szerk.: A magyar vízszabályozás története c. mű /Bp. 1973. VIZDOK-kiadás/ VII-A jelű térképével /236. o./, amely folyócskánkat szélesen elnyúló tónak mutatja különböző múlt századi adatok alapján. S ennek a fok-nak az eredésénél, "forrásánál", a fejenél, a néhai Nagy-Duna partján e foknak az egykori /feltételezhető/ kiszakadási pontján van Fadd, az egykori *Fotud /< ?! Focud/ község! Éppenúgy, mint a nem messzi, túlpari Vajas-Fok kiszakadásánál Foktó falu neve őrzi az elmúlt századok /vízviszonyainak/ emlékét. De ilyen helyzetű a távolabbi Siófok is a Sió /hajdan: Fok, vö. "rivulus ... qui dicitur fuc"/ folyócska, fok kiszakadási pontján.

Bár a környék számtalan kis foka alkalmas volna arra, hogy ráfoghassuk, pont erről vagy arról a fokról kapta nevét ama régi /és lokalizálatlan/ Fokod birtok; mégis a fentiekben részletezett eme jellegzetes helyrajzi szituációt olyan bizonyító erejűnek látom, hogy megkockáztatom azt a feltevést, hogy e mai Foki-csatorna helyén hajdan ki-kiágazó kis Duna-ágacska, a hidrológiai körülményektől függően változó vízjárású fok lett volna névadásunk igazi forrása, amelyről /vagy esetleg amelynek tulajdonnevesült Fok nevééről/ kapta volna nevét a mellette, a tövénél települt ősi halászfalu: Fokod/i/, némelykor, a birtokhoz viszonyítottan: Fokodfalva /?/, amelynek neve a helybeliek ajkán rövidüléssel *Fokd/i/: Fogd: Fagd alakokon át Fadd-dá fejlődött napjainkig! Hangtanilag úgy, ahogy a *keted-ből kedd, a Bagod-ból Bagd /vö.: Bagdi csn./, a hagyd-ből hadd lett stb. S csupán mellékes epizód ehhez a fejlődéshez az az eset, hogy annak idején a bencés barát, akinek tollba mondták a király szavait a birtokadományozásról, s közte a falu nevét, félrehallva /?/ vagy csak íráshibát ejtve Fotudi-nak írta a helysnek tekinthető Focudi helyett, s amely alakot a későbbi újraírások /megerősítés vagy összeírás/ híven másoltak, és őrzik okleveleink ezt a "változatot" máiglan, megtévesztve vele olykor nyelvészeket is. Érdekesnek és fontosnak látom azt, hogy a veszprémi káptalan szóban forgó oklevele, amelyet a későbbi vizsgálat hamisítványnak minősített /vö. pl. PAIS i. m./ az eredetinek elfogadott Tihanyi Alapítólevéllel szemben, Fokod-nak /Focud/ írja, tehát ők nem a korábbi iratok írásképe befolyásoló t-s alakját

utánozzák, hanem hihetőleg a helyszínen hallott élő népi /s a földrajzi valósággal összhangba hozható/ alakot írták, amely a TELEKI által közölt /és idevonható?/ adat szerint még a XV. században is k-val hangozhatott a falunévben. Természetesen ez az utóbbi észrevétel csak abban az esetben áll fenn és erősíti állításunkat, ha - mint hiszem - az azonosság a két különböző okleveles forrás idézett földrajzi helyei között szintén fennáll. Erre - sajnos - "százszázalékos" okleveles bizonyítékunk éppúgy nincs, ahogy a XI. századbéli "Fat vezér" /nemzetségfő, családfő/ falualapításáról is csak feltevés van.

Annak a taglalása pedig, hogy a forrásul vett oklevelek mi-ként viszonyulnak egymáshoz és a valósághoz, és hogy végülis a kérdéses időpontban ki szedte ténylegesen az adót eme Fadd-Fokodon, a veszprémi káptalan-e, vagy a tihanyi apát, s ki hamisította utólag a tulajdonosi jogait bizonyító oklevelet, a történészek feladata. A mi dolgunk ezzel kapcsolatban csak az volt, hogy a rendelkezésre álló hiányos és olykor ellentmondó adatokból kiszűrjük a legvalószínűbbnek látszó névmagyarozatot. Nos, a fenti földrajzi tények ismeretében én az elmondottak lehetőségére szerettem volna rámutatni.

A faddiakat pedig kérem, hogy bocsássák meg nekem, hogy "ő-sük", Fat vezér kilencszáz éves árnyékát ilyen tiszteletlen módon el akarom hessegetni holmi "földhöz ragadt, sáros", de épp ezért a valósághoz talán közelebb álló elgondolás kedvéért.

TÁLOS GÉZA

MADÁRNEVI EREDETŰ HELYSÉGNÉV-E A LÚDVÉG?

J. PAPP ZSUZSANNA /NÉ. 5: 55-68/ adattárához azt a megjegyzést fűzöm, hogy a bevezetőben meg lehetett volna említeni azt a lehetőséget, hogy az említett madárnevek közül elég sok az olyan, amely személynévként is előfordul. Okvetlenül meg kellett volna néznie PAIS DEZSŐ "Régi személyneveink jelentés-tana" /MNy. XVII-XVIII./ és BERRÁR JOLÁN "Női neveink 1400-ig" /MNyTK. 80. sz./, a Lúdvéghez pedig KNIEZSA ISTVÁN kitűnő tanulmányát /Kelet-Magyarország helynevei. Magyarok és románok I, 111-313/. Még az én szerényebb választéki anyagomból /A nevek

világa 3. k./ is megtudhatta volna /41/, hogy a Madár, Galamb, Galambos, Galambod, Csóka, Csókád, Gödény, Sólyom, Ölyves, Kaba, Kánya, Hollód a középkorban személynevek is lehettek. A Ludvég /régebben Ludvégfalva/ erdélyi községnévről pedig KNIEZSA említett műve alapján a következőt írtam: "Nem összetett szó, semmi köze sincs sem a lúd-hoz, sem a vég-hez, hanem csak a Lajos személynév német Ludwig alakjának magyaros, esetleg népetimológiával is megtámogatott változata" /183/. Már az is feltűnhetett volna, hogy nincs Sasvég, Hollóvég, miért éppen Ludvég fordul csak elő.

Az adattárban felsorolt helységnevek egy jelentékeny része valóban közvetlenül madárnévből vált helységnévvé. Így a Csóka-kő a következő jelentésváltozásokon eshetett át: 1. sziklás hegy, amelyen csókák tanyáznak > 2. az e hegyre épült vár > 3. A vár alá tömörült település. Ugyancsak minden valószínűség szerint közvetlenül madárnévből származhatnak a Csókástelek, az Esztrágszigete, a Fecskés, a Füred községek, a Hattyas nevű tavak, Hollókő stb. Személynévre gyanúsak azonban a -falva, -háza utótagú helységnevek /pl. Csókafalva, Hollóháza, Ludvégfalva, Madarasfalva, Solymosfalva, Varjúfalva/. Fácánfalva-nál utalni lehetett volna arra, hogy a Zala megyei Nova község határában található egy Fácányos lap dűlőnév /ZmFrn 138/61/. A pacsirta szóra a TESz. idéz 1338-ból adatot az OklSz.-ből: In possessio-
ne Pacirtasteluk...

Elismerem, hogy biztos kritériumok híján nehéz elválasztani az elsődleges /madárnév > helységnév/ és a másodlagos /madárnév > személynév > helységnév/ adatokat, de erre a nehézségre rá kellene mutatni. Ezt megtette a szerző korábbi dolgozatában /MNy. LXV, 311/, de itt is meg kellett volna említenie.

KÁLMÁN BÉLA

MOZDONYNEVEK

J. SOLTÉSZ KATALIN e témáról a következőket írja: "A hajók mintájára nevet adtak a mozdonyoknak, léghajóknak, repülőgépeknek is, amíg ezeknek a gyártása nem tömegtermelés volt" /A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai. 1979. 75/. Majd

így folytatja: "hiába adnak egyedi nevet a svájci államvasutak mozdonyainak..., ezt az ember nem jegyzi meg" /uo./. Így is van! Legfeljebb lexikonokból, visszaemlékezésekből tudjuk, hogy nemcsak Svájcban, hanem másutt is voltak ilyen egyedi nevek. Az Esti Hírlap tudósításában ezt olvashatjuk: "125 éve nyitották meg a Bruck-Győr közötti vasútvonalat. 1855. december 24-én, karácsony napján pöfögött be az első gőzmozdony vontatású szerelvény a győri pályaudvarra. A város német nevét viselő Raab gőzmozdony a bécsi mozdonygyárban készült..." /1981. február 2. 4. o./. Lássunk azonban eredeti magyar neveket is! Az első magyar gőzmozdony neve Derű volt, az első gyorsmotorvonaté pedig Árpád /UMLex. 6: 624-5/.

Ha manapság nem is adnak egyedi nevet a mozdonyoknak, de a típusoknak már igen. Bár az igaz, hogy ezek a nevek inkább csak szűkebb szakmai körökben használatosak, így jóformán a mozdonyvezetők, esetleg más, vasúti szakemberek ismerik valamennyit. Ez nem is csoda, hiszen ők voltak a "keresztapák".

Mozdonyvezető /Bene János, Kovács István/ és más vasúti szakemberektől /Buzás József, Kelemen István/ sikerült összeszednem néhány elnevezést. Bár a nevezettek a MÁV debreceni igazgatóságának dolgozói, nem tartom valószínűnek, hogy e mozdonynevek csak a debreceni igazgatóság területén lennének használatosak.

A nevek száma nem nagy, így felesleges lenne kisebb csoportokat megállapítani. Természetesen, zárójelben megadjuk a szakmai /hivatalos/ nevet is. A gőzösöknek csak számuk van; a dízel-, illetve villanymozdonyoknak betűjelük is /M = dízelmotor, V = villanymozdony/ és számuk is.

Gőzmozdonyok: Bivaly /424. sz./: nagy erejű, Truman ~ Truman /411. sz./: amerikai segélyből gyártott magyar mozdonyok a II. világháborút követő években, az akkori amerikai elnök nevééről, Stuka /326. sz./: a stukára emlékeztet, Szputnyik /329. sz./: hegyes orrú, szovjet gyártmányú, Kecske /377. sz./: kis méretű, a kecskére hasonlít, Kacsa /326. sz./: a hátsó része mélyen ül /a köznyelvben ezt nevezik kávédarálónak/, Kappon /325. sz./: vékony a hangja /vagy ahogy az adatközlők mondták: "kissé idétlen"/.

Dízelmozdonyok: Piroska /MDA/: piros színű /az ingázók újab-

ban japán vonat-nak is hívják, mivel ezeken a vonatokon tilos a dohányzás; azaz: "cigi nuku"/, Béka /M 32/: zöld színéről, Go-kart /M 32/: alakjáról, Szergej /M 62/: szovjet gyártmányú, nagy teljesítményű /az argóban az 'oroszlán, szovjet ember' jelentésű Iván szót egyre inkább felváltja a Szergej/, Szúnyog, Don-gó /az erdei vasutak - keskeny nyomtávon közlekedő - mozdonyai/: hangjuk után.

Villanymozdonyok: Gigant /V 63/: nagyságáról, Leó /V 62/: Ward-Leonard-hajtással működő mozdony, Szili /V 43/: szilíciumos egyenirányítójáról, Dünnögő /V 41/: a hangjáról.

Ujból hangsúlyozzuk, hogy ezek a nevek inkább a szakzsargonhoz tartoznak, kevesen ismerik őket, és az elnevezések egyik alapja éppen a szakma függvénye. A mozdonyvezetők egymás között valahogy ridegnek; keveset mondanak érzik a betűből és számból /vagy csak számból/ álló megnevezést. A nevekből olykor a humor sem hiányzik. Ugy gondolják, hogy így közvetlenebb a kapcsolat az ember és a gép között. Ezt a közvetlen kapcsolatot nem érzékeljük az egyes autótípusoknál, még akkor sem, amikor becézésről van szó, pl. Zsiga /Zsiguli/, Trabcsi, Strabanc /Trabant/, Merci /Mercedes/, Sevró, Sevi /Chevrolet/. MATIJEVICS LAJOSnak is hasonló a véleménye. Ő 20 autótípusnak 35 nevét sorolja fel, s megjegyzi: "... a selejtezés, a gúnyolódás, a fitymálás és az ironia itt sem hiányzik, sőt nagy szerepet játszik a gépkocsik ranglistájának utcanyelvi összeállításában" /Újvidék, Forum Kiadó, é. n. 35-6/. Megállapítását a mozdonynevek esetében nem tapasztaltuk.

MIZSER LAJOS

A TULAJDONNÉV MINT MONDATRÉSZ

A Névtani Értesítő 4. számában FABÓ KINGA "A tulajdonnév - köznévfajváltásokról" című cikkében /49-55/ részletesen elemezve BARABÁS, KÁLMÁN és NÁDASDY "Van-e a magyar nyelvben tulajdonnév?" című tanulmányát /NyK. LXXIX, 135-154/ a következőket írja: "Csak olyan elem tekinthető a nyelvi rendszer részének, amelynek a léte nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyítható. A tulajdonnév létének sem fonológiai, sem morfo-

fológiai bizonyítékai nincsenek. Sem morfémaszerkezete, sem toldalékolása nem különbözik a köznevekéétől; nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismérvei lehetnének. Mibenléte csak a szintaxis szintjén ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Ha annak alapján vizsgálunk bizonyos főnévi értékű elemeket /amelyek között vannak hagyományosan köznévknek és tulajdonnévknek tekintett elemek is/, hogy azok mely környezetekben fordulhatnak elő, négy különböző csoportot kapunk. Ez a négyes felosztás nyilvánvalóan nem esik egybe a hagyományos tulajdonnév - köznév felosztással." Majd így folytatja: "A szerzőknek ebből a vizsgálatából egy következő fontos következtetés adódik. A tulajdonnév - köznév fogalom-pár és megkülönböztetés mást jelent logikai-szemantikai szempontból. Például logikai szempontból az elseje köznévként, a Géza pedig tulajdonnévként, mert a két szó denotátuma, sajátos jelentése stb. egészen más. Nyelvészeti szempontból azonban mindkettő tulajdonnévként, mert mindkettőnek teljesen azonosak a külső kapcsolódási lehetőségei, mindkettő ugyanabban a két környezetben jelenhet meg." Magyarázatképpen hadd fűzzem hozzá, hogy az a két helyzet, amelyben BARABÁSék írásában az elseje és a Géza szók megjelenhetnek, a következő: 1. tárgyas ragozású ige + az + tárgy, 2. tárgyas ragozású ige + tárgy. Tehát: Várjuk az elsejét. Várjuk a Gézát. Illetve: Várjuk elsejét. Várjuk Gézát.

Meg kell azonban jegyezni, a Várjuk a Gézát mondatot az igényesebb nyelvhasználat elkerüli, ugyanis a határozott névelő használata családiás, illetve népies hangulatot ad a mondatnak.

A BARABÁS, KÁLMÁN és NÁDASDY-féle vizsgálatok a szintaxis szintjén két környezetet ragadnak meg: 1. Járulhat-e a főnévhez határozott névelő vagy nem, illetve a határozott névelős forma és a határozott névelő nélküli forma közötti különbségben a köznévként és a tulajdonnévként jelentéskülönbsége struktúráisan megnyilvánul-e. Kimutatják, hogy "a határozott névelő meglétét, illetve hiányát mint a tulajdonnévként egyedüli és egyértelmű jelölőjét nem fogadhatjuk el" /i. m. 146/, ugyanis határozott névelő állhat a tulajdonnévként és köznevek előtt egyaránt. 2. A másik környezet: a tárgy + a föléje rendelt verbum finitum. Három

formula lehetséges: Láttad a virágot? Láttál virágot? Láttad Virágot? A 3. formulában a tárgy csak tulajdonfőnév lehet.

BARABÁSÉK szerint a tulajdonnév mibenléte csak a szintaxis síkján ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Magyarul: a tulajdonnevek és a köznevek különbségének megmutatására meg kell vizsgálni azt, milyen szószerkezetben, milyen környezetben jelenhet meg egyik is, másik is, az egyszerűség kedvéért azonban így fogalmazok, milyen mondatrész lehet a köznév, és milyen mondatrész lehet a tulajdonnév.

Alapjában véve minden olyan mondatrészi szerepben, amelyben a köznév állhat, állhat a tulajdonnév is. Ha azonban az egyes mondatrészek típusait vizsgáljuk, már kiderül az, hogy a tulajdonnév azzal, hogy "meghatározott egyedi létezőt jelöl" /SOL-TÉSZ: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp. 1979. 30/, egy-egy mondatrésztípusban másként jelenik meg, mint az általános fogalmi tartalmat jelölő köznév. Tehát a köznév és a tulajdonnév szokásos szemantikai megkülönböztetése nem a véletlen műve.

Az alany az egyetlen mondatrész, amely egyformán lehet köznév és tulajdonnév minden különösebb megkötés nélkül. Pl. Keretek alatt faragnak az ácsok. Áll Buda még stb. A tulajdonnév csak határozott alany lehet, a közös főnevekből néhány általános jelentésű szó általános alany is.

Az állítmányi szerepben már nem ennyire egyszerű a helyzet. A köznév állhat a tulajdonítást, minősítést kifejező névszói állítmány szerepében, pl. Tanár az én apám, Az asztal bútor, A veréb is madár stb., a tulajdonnév pedig az azonosító alany - állítmányi viszony állítmányi tagja lehet. Pl. Az áruló Péter, Ez a város Budapest. A közös főnév is lehet azonosító állítmány, de csak akkor, ha valamilyen nyelvi eszközzel, határozott névelővel, birtokos személyraggal vagy más eszközzel határozottá tettük. Pl. Péter az áruló. Ez az ember az apám.

Ez a helyzet a határozott és a határozatlan tárgy esetében is. A tulajdonnév a határozott tárgy szerepében áll. Pl. Várja Pistát. Ismerd meg Budapestet. A köznév csak akkor lehet határozott tárgy, ha határozott névelővel, birtokos személyraggal vagy birtokjellel van ellátva. Olvasom a könyvet. A fiúét vették el. Stb. Egyébként e nyelvi eszközök nélkül csak határozatlan tárgy lehet. Ha a tulajdonnevet köznévi értelemben használjuk,

határozott vagy határozatlan volta, akárcsak a köznévnél, a névelőhasználatától függ. Pl. Vettél Babitsot? Egy Jókait olvasok mostanában.

Az egyes határozófajták kifejezésére milyen a köznév és milyen a tulajdonnév képessége, behatóbb vizsgálatot igényel. A felületés vizsgálat csak annak a megállapítására jogosít, hogy a tulajdonnév ragosan vagy névutósan kevesebb határozó kifejező eszköze lehet, éppen azért, mert határozott egyedi létezőt jelöl, mint a köznév, sőt egy-egy határozó kifejezésére kisebb a ragfelvevő képessége, mint a köznévnél.

Mind a kettő állhat a minőségjelző szerepében, a köznév azonban csak minősítő jelző, a tulajdonnév pedig kijelölő jelző lehet, tehát annak a jelzőnek a szerepében állhat, amely a jelzett szó fogalmi körét egy egyedre szűkíti le. Pl. Az orvos barátom járt itt. Ez a rongy élet nem mennyország. Tenger nép van az utcákon. Ezekben a mondatokban az orvos, a rongy, a tenger minősítőjelzők, s többnyire mértéket, mennyiséget, minőséget, foglalkozást jelentő köznevek állhatnak ebben a szerepben. Az Üzenetet átadtam Pista bácsinak, A Knerr Nyomda Gyomán keletkezett, Lajos király szerette Toldit, A TASSZ hírügynökség közölte a hírt mondatokban a tulajdonnév kijelölő jelzői szerepben áll, s rendszerint foglalkozást, címet, családi viszonyt, állatfajt, földrajzi fogalmat, intézményi fogalmat jelölő köznévnél a jelzője. Eredetileg ilyen jelzős szerkezetek nyelvünkben a kételemű személynév. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, a tulajdonnévből képzett mellékneveket is mindig kijelölő jelzőnek elemezzük.

A tulajdonnévi jelzős szerkezeteknek azonban vannak újabb fejleményei nyelvünkben, olyanok, amelyekben a tulajdonnévi jelzőt nem lehet egyértelműen kijelölő jelzőnek felfogni, s a legtöbb közülük átmenetnek tekinthető a jelzős szerkezet és a szóösszetétel között, pl. Balassa-strófa. Ide sorolja az akadémiai leíró nyelvtan a személyekről elnevezett utcákat, tereket, intézményeket is, illetve ezek megkülönböztető nevét.

Értelmezői szerepben egyformán állhat tulajdonnév is, köznév is, a köznév azonban csak akkor, ha valamilyen nyelvi eszközzel, elsősorban határozott névelővel határozottá tettük. Pl. Jó kutyánk, Burkus, elveszett. Erre járt a költő, Petőfi. Egyik kia-

dó, a Magvető, vette meg a művét. Visszatérhet újra Juliskához, a feleségéhez, Viktor úr, az irnok, elvégezte a munkát, Anna, a leánya, varrni tanult.

A tulajdonnév a hagyományosan szokásos meghatározása miatt nem tagja a nyelvi rendszerünknek BARABÁSÉk szerint. FABÓ KINGA szerint ellentmondás van a nyelvreírás és a módszere között, ugyanis a módszer nem egységes és nem nyelvészeti. Ezért szerinte a tulajdonnévnek háromféle jelentése van: egy logikai, egy nyelvészeti és a hagyományos nyelvreírásban használt. A fenti ellentét miatt azonban szerinte a hagyományos nyelvreírásban használt tulajdonnév-fogalom valójában fikció. Szórol szóra idézem: "a Pista, Sárospatak stb. nagy kezdőbetűvel írt szavak, szócsoportok együttese nem alkot önálló kategóriát a nyelvben, s nem mutatható ki a logika-nyelvfilozófia eszközeivel sem".

Alapjában véve BARABÁSÉknak a tulajdonnév fogalmának logikai-szemantikai jellegű meghatározása és a legtöbb tulajdonnév több szóból álló volta ellen van kifogásuk. Ezek alapján a tulajdonnév nem kategóriája, FABÓ szerint nem tagja a magyar nyelvi rendszernek.

Egy következetes formális nyelvreírásnak valóban nem is könnyű a tulajdonnév fogalmát meghatározni, de azt mondani, hogy nem tagja a magyar nyelvi rendszernek, nem lehet. Akkor a beszédben, a mindennapi kommunikációban sem használhatnánk fel. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy nem főnév. SOLTÉSZ KATALINT idézem: "... a főnevek szófajához tartoznak: ui. mondatbeli viselkedésüket, ragozásukat a főnévre vonatkozó nyelvtani szabályok határozzák meg. A több szóból álló szó szerkezet a maga egészében tölti be a tulajdonnév - azaz egyfajta főnév - funkcióját." /SOLTÉSZ: i. m. 10/. Azon lehet vitatkozni, hol van a köznév és a tulajdonnév határa, elkülöníthető-e a kétféle név pontosan egymástól, de azon nem, hogy a tulajdonnév tagja-e a nyelvi rendszerünknek, és a főnevek közé tartozik-e. Magam a funkcionális-strukturális nyelvreírás híve vagyok, tehát a fő kérdés az, mit akarok mondani, s milyen szók és szó szerkezetek, nyelvi alakulatok alkalmasak e mondanivaló kifejezésére. Ha meg akarok valamit szólítani, említeni akarok valamit vagy valamit, akkor meg kell azt neveznem. Erre pedig a tulajdonnév szolgál, vagy ebben a szerepben a tulajdonnév áll /persze, tudatában vagyok a

helyettesítési lehetőségeknek/, s a felhasználásban a főnév alak-
laji jellemzőit veszi fel. Tehát nem állíthatom azt, hogy nem
tagja a nyelvi rendszernek, de azt sem, hogy nem főnévi értékű
szó.[‡]

BACHÁT LÁSZLÓ

A TULAJDONNEVEK GRAMMATIKÁJA

1. A tulajdonnevek grammatikai vonatkozásai rendkívül szerte-
ágazóak, így ez alkalommal kérdéskörüket mindenképpen szűkíte-
nünk kell.

E szűkítés egyik szempontjául konferenciánknak sajátos arcu-
lata kínálkozik: a tulajdonnevek grammatikájának mindenekelőtt
azokkal a mozzanataival kívánok foglalkozni, amelyek az iskolai,
mégpedig az általános iskolai és a középiskolai anyanyelvi okta-
tásba beilleszthetők. Ha valamelyik mozzanatnál ebből a körből
némileg kitekintenék, azt jelezni fogom. – A szűkítés másik szem-
pontja egy szerencsés találkozásból adódik: kedves kollégám, ba-
rátom, BACHÁT LÁSZLÓ "A tulajdonnév mint mondatrész" címmel tart
előadást konferenciánkon.

Így magam a tulajdonneveknek elsősorban alaktani, morfológiai
vonatkozásait tekintem át, persze csupán az oktatás szempontjá-
ból, s még így is csak vázlatosan; s mindössze egyetlen mondat-
tani kérdéskört érintek: a tulajdonneveknek az egyeztetésben vitt
szerepét.

2. De lássuk előbb az a l a k t a n i, morfológiai sajátos-
ságokat!

2.1. Örvendetes jelenség, hogy a középiskolában, mindenek-
előtt a gimnáziumi tantervben és tankönyvben visszakapta jogait
– ráadásul korszerű szemléletmóddal felfrissítve – a s z ó -
t ö v e k vizsgálata, az úgynevezett tőtan. A gimnáziumi tan-
könyv a szótövek sorában is megkülönbözteti a szabad és a kötött
morfémákat, tehát a szótári tövet mint szabad morfémát és a nem
szótári tövet mint kötött morfémát. Ezzel kapcsolatban szóba ke-
rülnek a tulajdonnevek legfőbb tőteni jellegzetességei is.

[‡] Elhangzott Nyíregyházán, 1981. október 10-én, "A tulajdonnév
az oktatásban" című országos névtani konferencián.

2.1.1. Ismeretes, hogy a tulajdonnevek egyedi voltának a kiemelését szolgálja nyelvhasználatunknak az az egyre erősödő tendenciája, hogy s z ó t á r i a l a k j u k a ragozás során is s é r t e t l e n, világosan fölismerhető maradjon. Így az eredeti alakjukban vagy közszoói megfelelőikben változó tövűek is kezdenek átsiklani a szótári tövűket megőrzők, vagyis a változatlan tövűek kategóriájába. Ezzel a jelenséggel mindegyelőtt a személynevek sorában találkozni /pl. Verébet/, föllelhető azonban - ha nem is ilyen erőteljesen - a földrajzi nevek között is /pl. Dobogókőr, bár még pl. Hegyeshalmon s nem Hegyeshalomon/. Kiterjed a címek körére is /pl. Új Tükört; Gorkijj Arvája/. Tágabb összefüggésben ide tartozik az előhangzó elmaradása /pl. Aranyt, Sáraranyt/ vagy pedig eltérő hangszíne /Miatyánk-ot/.

Legrészletesebben TOMPA JÓZSEF foglalkozott ezzel a jelenséggel "Névszoói ragozásrendszerünk most alakuló finomságaiból" című tanulmányában /MNy. LVI, 344-56/, s még részletesebben "Tulajdonneveink alakotani elkülönítése" című alapvető dolgozatában /MNy. LXXVI, 394-412/. Fejtegetéseit azért is bizvást ajánlhatom kartársaim figyelmébe, mert számos kitűnő példával s idevágó egyéb jellegzetességek megemlékezésével is szolgálnak /pl. a Széchenyiek és a Széchenyik-féle alakpárokbeli különbség - az utóbbi metaforikus használatú -; a "Csiky Gergely Proletárokja" típusú személyjeles formák terjedése a "Csiky Gergely Proletárjai"-félék rovására/.

Gimnáziumi tankönyvünk egy érdekes, gondolkodtató feladattal vezet be ezt a problematikát. A feladat így hangzik: "Állapítsátok meg, milyen különbség van a tulajdonnevek és az azonos alakú köznevek viselkedésében! /Bekezdés./ Beiktattuk a tervbe Szombathelyt, Hollóköt és Székesfehérvárt is. - Hívjuk magunkkal Bokort és Sugárt is!" /HONTI-JOBBÁGYNÉ, Magyar nyelv a gimnázium II. osztálya számára 108/.

Nyelvünknek ezt a - TOMPA szavával élve - finomságát még fűszerezhetjük is az órán LOTZ JÁNOSnak egy anekdotába illő megfigyelésével: "A múltkoriban - írja ezt 1966-ban - Yorktownban jártam, ahol New York és környéke vagy 60000 főnyi magyarságának zöme lakik, és betértem egy »bár« -ba. A pult körül amerikai magyarok ültek, és azon vitatkoztak, hogy volt-e valaha New Yorkban egy Fehér Ökörhöz címzett vendéglő. A végén a leg-

hangosabban ezzel torkolta le a többit: "Fehér ökröt Magyarországon láttam, de Fehér Ökört New Yorkban soha." /Nyr. XC, 328/.

A tulajdonnevek tőtni kérdéseinél maradván, már az általános iskolában is szóba kerülhet, hogy a -háza, -falva, -halma, -földre s más efféle utótagú földrajzi nevek az -i képző előtt hagyományosan elvesztik véghangzójukat /pl. nyíregyházi/, de terjednek – s nemigen kifogásolhatók, bár kevésbé választékosak – a nyíregyházai típusú, változatlan tövű formák is. Erről a kérdéstről is rendelkezésünkre áll egy mintaszerű tanulmány, DEME LÁSZLÓÉ "Egyes helységnév-típusaink -i képzős melléknévi származékairól" /MNy. LIV, 125–36; vö. még TOMPA: i. h./.

Az említett ragozás- és képzésbeli jelenségek megismertetésének azért is nagy a didaktikai haszna, mert egyrészt összefüggenek a tulajdonnévi alapalak "sérthetetlenségének" egyéb problémáival /pl. a tulajdonnevek helyesírásával/, másrészt beilleszthetők a nyelvi változások tágabb összefüggéseibe, mégpedig a változatlan tőtípusnak – bizonyos közneveket /pl. szóösszetételket, műszókat/ is felölelő – terjeszkedésébe.

S most tennék egy olyan kitérést, amelyet legfőljebb a felsőoktatásban lehet tekintetbe venni. Ismeretes, hogy nem lebecsülendő nyelvtani probléma a népnevek szófaji minősítése: sok más nyelvben ezek tulajdonnévnek számítanak /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése 79–81/. Mint egy fiatal kutatónk, TÁLOS ENDRE /szóbeli közlés/ megfigyelte: a magyar nyelv is hajlamos az ilyesmire; erre utal, hogy bizonyos népnevek – pl. a török – változatlan tövűek /török ~ törököt/, míg a hasonló alakú köznevek töve változó lehet /bürök ~ bürköt/.

2.1.2. Még mindig a szótövek körében maradván, de visszatérve az iskolai oktatáshoz, gimnáziumi tankönyvünk a kötött tömorfémák sorában – nagyon helyesen – felhívja a figyelmet a b e c e n e v e k bizonyos típusaira is. Egy idevágó előzetes feladat után /108/ így ír róluk: "Kötött morféma a legtöbb becenév töve is: "Kat- – Kat-i, Kat-a, de Katalin-ka" /110/.

Ezzel tankönyvünk máris bemutatta a becenevek alakulásmódjának két legfőbb típusát: a rövidült /kötött/ tőhöz és a teljes /szabad/ tőhöz járuló kicsinyítő képzést /Kati, de Katalinka/. A becenevek alakulásmódja pedig jellegzetesen morfológiai kérdés. Már ezen a fokon kiegészíthetjük a tankönyv anyagát azzal,

hogy az ifjúsági nyelvben szokás a közneveket is hasonlóképpen "becézni" /pl. föci/, másrészt ugyanitt a becenevek kötött, rövidült tőalakjai újabban önállósulhatnak is, tehát szabad morfémaként szerepelhetnek; pl. a Zsófia névnek Zsóka becézője mellett megjelenik a Zsó /l. részletesebben: RÁCZ ENDRE, A névrövidítéses becézés újabb előfordulásairól: MNy. LXII, 408-20/. Egy esetleges névtani szakkörben ennél tovább is lehetne menni, felvázolva a becézőnevek alakulásmódjait, s rámutatva arra, hogy a családnevek egy része is /pl. Mikó/ becézőnévből keletkezett. A családnevekhez eljutva pedig mint érdekes morfológiai problémát érinteni lehet a magyar apanévképzőket /-fi, -fia; -i; -a, -e/, s itt aztán szép alkalom kínálkozik a más nyelvek apanévképzőivel való összevetésre /ehhez jó anyagot nyújt KÁLMÁN BÉLÁNAK "A nevek világa" című könyve: 77-8/.

Persze a családnevek kapcsán még sok más alaktani, sőt kifejezetten tőtani kérdés is fölmerülhet /pl. a Makai ~ makói-féle párhuzamok/, de talán már az eddig számba vett jelenségkör is sok volt a jóból. Ezért mindenképpen iskolán kívüli - legfőljebb felsőoktatási - ismeretanyagként említem a következőket. Számos névkutatónkban mindmáig szívósan él az a MELICH /MNyTK. 15. sz. 11-2/ nyomán kialakult nézet, amely a Kata, Zsófi típusú /tehát a és i végű/ becéző formákat két szótagú, nyílt rövidülésnek tekintti. Meggyőződésem /vö. i. h./, hogy ezek mai névrendszerünkben a becéző neveknek ahhoz a típusához tartoznak, amelyekben az egy zárt szótagúvá rövidült tőhöz -a, ill. -i képző járul /Kat-a, Zsófi-i/, s részben már keletkezésükkor is ilyenek lehetnek.

2.2. A tulajdonnevek tőtani viselkedésén és a becézőneveknek részben ehhez a kérdéskörhöz tartozó, de azt túl is lépő problematikáján kívül az iskolai oktatás szemszögéből a morfológiának már csak egyetlen területére térek ki, mégpedig a helységnevекhez kapcsolódó határozóragok használatára. Ebből a szövevényes problémakörből - már általános iskolai fokon - szóba kerül a -t, -tt rag választékos alkalmazása /pl. Pécsett/, valamint az az érdekes ragozási különbség, amely homonimiát háríthat el: Csongrádon, de: Csongrádban; Velencén, de: Velencében. Gondot okozhat azonban a nevelőknek a köznyelvi és a nyelvjárási formák esetleges szem-

benállásának megítélése /pl. Ugodon vagy Ugodban/. A köznyelvi formák tudatosítása a tanártól itt éppen olyan tapintatot kíván meg, mint egyéb nyelvjárási jelenségek elbírálása esetén. A problémakör részletesebb fejtegetése alól fölment SZABÓ GÉZA kartársamnak "A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi, nyelvészeti, etimológiai kérdéséhez" című kitűnő előadása, amely egy évvel ezelőtt hangzott el a veszprémi névtani konferencián, s remélhetőleg csakhamar nyomtatásban is olvasható lesz. Ez az előadás már a címevel is sejteti, hogy a grammatikai szemponton kívül még mennyi minden egyebet kell tekintetbe venni az érintett jelenségek árnyalt vizsgálatában.

3. Végezetül – s ismét csak futólagosan – rátérek a bevezetőben jelzett mondattani kérdéskörré, a tulajdonnevekkel kapcsolatos e g y e z t e t é s i problémákra. Ismeretes, hogy az olyan plurale tantum formájú, tehát csak többes alakban használatos államnevek, földrajzi nevek, intézménynevek és címek, mint az Egyesült Államok, Alpok, Vízművek, Rokonok, általában egyes számú egyeztetést kívánnak meg /az Egyesült Államok ... tárgyal; az Egyesült Államok, amely; stb./. Ezt az értelmi kongruenciát az általános és a középiskolai oktatás – nagyon helyesen – csupán az alany és az állítmány egyeztetésére redukálja. Legföljebb az okozhat némi hiányérzetet, ha az idézett jelenséget az értelmi egyeztetés legjellegzetesebb példájaként említik, elfeledkezve arról, hogy van ennél jóval gyakoribb és tipikusabb értelmi egyeztetés is, tudniillik a több egyes számú – akár köznévi – alany mellett az állítmánynak többes számba kerülése. Gimnáziumi tankönyvünk /31-2/ e tekintetben is példamutatóan jár el.

Nyelvhelyességi szempontból, de a grammatika nézőpontjából is figyelmet érdemelnek azok az egyeztetésbeli ingadozások, amelyekben nemritkán a többes számú főnévnek tulajdon- vagy köznévként való felfogása tükröződik /pl. a budapesti metrón: "A Klinikák következik vagy következnek"; vö. R. HUTÁS: ÉdAny. II/4. 5/.

Utolsóként említett kérdéskörünk további fejtegetése alól ismét csak fölment egy olyan előadás, amely szintén a veszprémi konferencián hangzott el, s amelyben a tulajdonnevek egyezteté-

si vonatkozásainak viszonylag tüzetes vizsgálatára vállalkozhattam.*

RÁCZ ENDRE

JÓKAI ÁLNEVE

Mint ismeretes, Jókai az 1850-es évek legelején három művét is Sajó álnéven jelentette meg. Ő maga többször is nyilatkozik a névadás indítékáról. A Sajtó és censura című értekezésében megemlíti: /Szilágyi Sándor/ "adta nekem is a Sajó álnevet, a mi ugyan apám juhászkutyájának a neve volt valaha, de az is jó maszok volt akkor" /ÖM. 55: 457/. 1881-ben így nyilatkozik: "... két esztendeig nem szabad volt Jókai Mórnak írni! El kellett kérnem a gazdám kutyájának a nevét és az ő neve alatt kellett megírnom három kötet munkámat" /uo./. Mindezeket sokkal költőibben megfogalmazza A tengerszemű hölgy című regényében: "Ha a nevem alatt nem írhatok, írok a gazdám kutyájának a neve alatt: leszek "Sajó": ugatni fogunk, ha nem beszélhetünk, de el nem hallgatunk" /ÖM. 55. Akadémiai. 1972. 190/. Tehát az álnév kutyanevből származik és nem földrajzi névből, amint azt Az álnévek világa című cikkemben állítottam /Élet és Tudomány XXXVI, 13: 405/.

MIZSER LAJOS

HELYESBÍTÉS

A Névtani Értesítő 4. számának 3. oldalán sajnálatos gépelési, de inkább szerkesztői hiba következtében a XI. századi itineráriumból való fordításrészlet megcsonkítva jelent meg. KRISZTÓF GYULA: Hanenburch = Kakasd? c. dolgozata pedig voltaképpen a kimaradt részben szereplő Hanenburch-ról szól, így attól kell tartanunk, hogy azoknak, akiknek nincs módjukban a latin eredetit vagy a magyar fordítását tartalmazó forrást megnézni, az egész cikk megértése gondokat okoz. Ezért az alábbiakban – az Olvasó szíves elnézését kérve – teljes terjedelmében közöljük az útleírás magyar fordítását /vö. GYÖRFFY GYÖRGY: István királ

* Elhangzott Nyíregyházán, 1981. október 10-én, "A tulajdonnév az oktatásban" című országos névtani konferencián.

és műve. Bp. 1977. 300/:

"Minden Jeruzsálembe menő ismeri az utat saját lakhelyétől Magyarorszáig; Magyarországból Jeruzsálembe itt van feljegyezve: Magyarország a Fisgaga víz közepénél kezdődik; innen egy mérföldre van az a vár, amelyet Heimenburchnak neveznek; innen két /nap/ a Rauanak nevezett vár; ettől a vártól három nap alatt jutni a Wzzenburchnak nevezett várba, és további három nap alatt a Hanenburchnak mondott várba, négy nap alatt pedig addig a várig, melynek neve Duldumast. Innen erdőn és számos tavon át, majd egy folyamon hajón átkelve egy faluba, amely bővelkedik kenyérben, innen egy nem messze fekvő várba, melynek neve Dordomest, négy nap alatt. Innen pusztán és száraz területen, hol nem találni vizet, három nap alatt a nagy Suouua folyamig, amelynek a partján a folyam túlsó oldalán egy Belgradanak nevezett jó és gazdag vár, Bulgária kezdete."

Abban bízunk, hogy efféle kínos és sajnálatos eset Értesítőnk további számaiban /sokkal figyelmesebb szerkesztői munka révén/ nem fog előfordulni. Mindenekelőtt a Szerzőtől, de rögtön az Olvasótól is elnézést kér a szám tartalmáért és így a benne előfordult súlyos hibáért is egyszemélyben felelős szerkesztő.

KORONA

A televízió néhány évvel ezelőtti dalénekes versenye révén ismét országszerte éneklik a régi katonanótát: "A csornai Koronára süt a nap..." A Korona országszerte vendéglők, kocsmák nevéként ismeretes. Tudomásom szerint így neveztek egy szállodát - a Magyar Nyelv egy olvasólevele közli - Miskolcon. SZABÓ PÁL visszaemlékezésében a mezőcsáti Koronáról szól: "Egyszer meg ... Mezőcsáton a főispánt és vezérkarát abajgattuk meg a Koronában" /HÁRSFALVI PÉTER és KATONA BÉLA szerk.: "Én szőke városom..." 145/. INCZEPI GÉZA 1828-tól közöl bőséges adatsort a makói szállodanévre /Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata 248/, a kaposváriról pedig a milleniumi monográfiásorozat somogyi kötetéből értesülünk: "/Az ezernyolcszáz-/ harminczas években még a régi városháza, a Korona vendéglő volt emeletes" /CSÁNKI, Somogy vm. 181-2/.

Nyíregyházán az új Szabolcs Szálló felépülte után most korszerűsítik a régit, amely azonban szintén a Korona nevet viselte. Ennek történetéről DIENES ISTVÁN a Kossuth tér bemutatása kapcsán a következőket írja /Szabolcs-szatmári útikönyv 105/: "Az újratelepülés után 1761-ben e téren állott az első községháza, 1772-től ismeretes, hogy a mai Szabolcs-szálló helyén volt a Városháza, majd 1793-ban nagyobb szabású városháza épül a mai Állami Áruházal szemközti telken. Itt szállt meg 1809 júniusában a Napoleon hadai elől menekülő Ferenc császár felesége a trónörökössel /a későbbi V. Ferdinánddal/. Állítólag velük volt a királyi korona is. Innen kapta a nevét a Korona ház, később a Magyar Korona gyógyszerertár elnevezés. /.../ 1837-ben építik fel a mai Szabolcs-/azelőtt Korona/ -szálló helyén a Korona-házat, amelyben hivatalos helyiségeket és boltokat helyeznek el. Ezt 1895-ben bontották el a Város-Házával együtt."

Nyilvánvaló, hogy ezt a név motiválta utólagos, tudálékos etimológiát nem szabad komolyan venni. Az esetek többségében biztosan az a helyes magyarázat, amit INCZEFI GÉZA a makói névre adott /i. m. 138/: "A vendéglő cégére, címe a névadó." A kaposvári és a nyíregyházi épület eseménytörténete azonban arra mutat, hogy olykor ettől eltérő motiválással is számolnunk kell. Mivel korábban mind a kettő városháza volt, nem tartjuk lehetetlennek, hogy ezek az épületnevek végsősoron az országcímerrel s azon a koronával megjelölt hivatali épületekre vonatkoztak eredetileg, és a házak funkciójának megváltozása után a szállodák is örökölték a korábbi Korona neveket.

MEZŐ ANDRÁS

SZEMLE

SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA: A MAGYARORSZÁGI
ZSIDÓSÁG SZEMÉLY- ÉS CSALÁDNEVEI II. JÓZSEF
NÉVADÓ RENDELETÉIG. Budapest, 1981. 121 p.

A magyarországi zsidó nevekről alig tudunk többet annál, mint hogy II. József 1787-ben kelt rendelete kötelezővé tette a német személy- és családnevek viselését. SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA könyve, amely "A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái" című, SCHEIBER SÁNDOR szerkesztette sorozat 10. köteteként jelent meg MOLLAY KÁROLY előszavával, a korábbi századok névanyagát tárja fel a Magyar - Zsidó Oklevéltár I - VII. kötete alapján.

A dolgozat címében szereplő "személy- és családnevek" kifejezés terminológiai dilemmát jelez: ahogy a 11. lap jegyzetében olvashatjuk, "a zsidósággal kapcsolatban keresztnévet mondani ellentmondás. Azonban esetünkben sem az elő-, sem az utónév nem alkalmas. Ugyanannak a személynek német szövegben elő-, magyar szövegben utóneve van." A szerző mégsem veti el a keresztnév megjelölést: vegyesen használja a szűkebb értelemben vett személynév-vel. A zsidó nevekről nyújtott áttekintése időben is, térben is szélesebb körű a magyarországi évszázadoknál. Bemutatja a bibliai héber nevek jelentéstani és grammatikai típusait /állat- és növénynevek, pl. Rahel 'anyajuh', Hadassa 'mirtusz', theophor nevek, pl. Jonatán, tulajdonságnevek, pl. Korach 'kopaszfejű', továbbá mondatnevek különböző idejű és módú igealakokkal, pl. Elchanan 'Isten kegyességét tanúsította', Jojachin 'Jahve segíti', Michael 'ki olyan, mint az Isten?', Rafael 'üdvözíts, ó Isten!' stb./, a bibliai és későbbi korban idegen nyelvekből átvett neveket /Mózes az egyiptomból, Eszter a perzsából, Alexander a görögből stb./. Ismerteti az európai - német és jiddis nyelvű - zsidóság vezetékneveinek kialakulását és főbb

típusait; ezek közül a legkülönösebb, szinte egyedülálló a kezdőbetűs rövidítések névvé válása /Kohen cedek > Katz, Schabbatai Cohen > Schach, helynévből is: Eisenstadt > Asch/; erről nemrég BIHARI JÓZSEF is írt /Adalékok a zsidó névadáshoz. MNY LXXVI, 208/. Legfontosabb megállapítása, a dolgozat fő tanulsága, hogy a magyarországi zsidóság kételemű névrendszere már II. József rendelete előtt kialakult, a rendelet jórészt már meglevő állapotot rögzített, a családnévválasztás kényszere inkább csak a keleti zsidóságra vonatkozott /vö. 55/. Megemlíti az asszimilációt kísérő névváltoztatások és a névdivat jelenségeit is.

Az adattár első része az oklevéltárban szereplő egyelemű /a szerző kifejezésével "egyes"/ neveket tartalmazza az előfordulások számának feltüntetésével - beleértve az alak- és írásváltozatokat -; ebből kiderül, hogy a leggyakoribb nevek Jakab /128/, Mózes /101/, Izsák /100/, Salamon /79/, Leb /72/, József /68/, s hogy a 487 névből 303 csak egy adattal van képviselve, így az átlagos előfordulás 3,7, több száz évre elszórva. A családnévek adattára a három fő típus alapján három részre oszlik: ez első a keresztnevekből lett, apanévi eredetű családnéveket mutatja be; ezeknek számaránya a szerző számítása szerint 80 %, ami a névrendszer fiatal voltából következik. A foglalkozásnevek német, magyar, latin és cseh nyelven változatos ipari, kereskedelmi és szellemi tevékenységről tanúskodnak /Goldschmidt 'aranyműves', Seifenmacher 'szappanfőző', Hegedüs, Gombkötő - 1697. évi előfordulásával korábbi adat a NySz.-belinél, vö. 65 -, Telonarius 'vamos', Praeceptor 'tanító', Sklenar 'üveges' stb./, noha természetesen - a szerző ezt nyomatékosan hangsúlyozza - nem tükrözik közvetlenül a foglalkozások megoszlását. A harmadik listában a származási helyre utaló családnévek főként a Rajna-vidék /pl. Bacharach, Breisach, Koblenz, Oppenheim/ és Cseh-Morvaország /pl. Auspitz, Goitein, Kremsier, Prossnitz/ felé mutatnak, ehonnan a magyar zsidóság nagy része jött.

Az igen érdekes és értékes adattár nem mentes a pontatlanságoktól, következetlenségektől; ugyanaz az adat több helyen is szerepel /pl. Eysack, Eysak önállóan és Izsák alakváltozatoként, 46, ill. 48; Bösinger, Budai 86, 87, ill. 111/, a helynévi eredetű családnévek címszava - függetlenül attól, hogy a családnév képzős-e vagy képzőtlen - hol a helynév, hol a családnév /pl.

Kaszowitz, Kepcseniensis, Koblenczer, 94-95/. Egy tévedés: Güssing /91/ nem Kőszeg, hanem Németújvár. A Briel, Priel, Brüll stb. nevet a 87. lapon a Rajna ment Brühl város nevéből származtatja, a 33. lapon a Ben Rabbi Juda Löwe rövidítéséből. Véleményem szerint Katzenellenbogen is inkább helynév, mint a Katz továbbképzése /31/: a Rajna "könyökében" fekvő egykori grófság furcsa nevével Petőfi és Jókai műveiben is találkozunk. Mindkét esetben névkeveredésről is szó lehet. Leginkább azonban azt sajnálhatjuk, hogy az adattár nem teljes: a szerző lemondott a három fő típuson kívül eső néhány tucat családnév bemutatásáról /vö. 115/.

SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA munkája a magyar névkutatás számára eddig szinte ismeretlen és hozzáférhetetlen anyagot tár fel kiváló tárgyismerettel és alapos szakirodalmi tájékozottsággal. Eredményei, megállapításai és következtetései gazdagítják és elmélyítik családneveink eredetével, történelmi múltunkkal kapcsolatos ismereteinket. Várjuk a munka folytatását.

J. SOLTÉSZ KATALIN

HORVÁT J. GYULA - TÍMÁR GYÖRGY, XVI. SZÁZADI DIKÁLIS
KONSKRIPCÍÓK BARANYA MEGYÉRŐL /1542, 1551 és 1564/.

Baranyai Helytörténetírás 1972. A Baranya megyei levéltár évkönyve. Pécs, 1973. 7 - 127. lap + 1 db térkép.

Hazai helytörténetírásunk egyik legnagyobb hiányossága, hogy betűhív forráskiadásokban szegény. Legtöbbszörre évtizedek óta ismeretes adatok ismételtetéséből, magyarázgatásából álló ún. helytörténeti dolgozatok készülnek, amelyek alig bővítik eddigi tudásunkat. Igen örvendetes ezért, hogy a BmL. igazgatójának, dr. Szita Lászlónak szervező munkája nyomán e dolgozattal megindult egy újkori, betűhív forráskiadási sorozat. Jelentőségét olvasóink előtt külön méltatni nem kell. E kiadmányra is igen nagy szükség volt. Itt helytörténeti jelentőségét nem méltatom, inkább a magyar nyelvtudomány, a magyar névtudomány oldalán jelentkező eredményeket mutatom be.

A tárgykörben járatos szerzők dolgozatuk 25 - 87. lapján betűhíven közlik az 1542, 1551 és 1564. évi összeírást. Legértékesebb és legteljesebb az 1542. évi, amely Pécs eleste előtt

készült. Az összeírások helység- és személyneveket tartalmaznak. A szerzők – megkönnyítendő a használatot – dolgozatuk 89 - 127. lapján gyűjtötték fel egy-egy helység adatait és fűztek többkevesebb magyarázatot hozzá. A kapott és értékelt adatokat a 88. laphoz csatolt térkép mutatja be.

Az elkészített betűrendes helységnév-mutató jól használható, igen sok ma már helynévvé süllyedt, sőt eltűnt helységnevet ismertet. A szerzők tételesen közlik mindazon helyesbítéseket, amelyeket az eddigi forrásmunkákkal szemben szükségesnek láttak módosítani. Úgy látom, hogy elsősorban KÁLDY-NAGY GYULA /MNyTK. 103/ igen értékes kiadványához nyújt pótolhatatlan segítséget az elpusztult helységek lokalizációja terén. Jelen dolgozat nélkül KÁLDY-NAGY roppant értékes forráskiadását, hatalmas névanyagát ma már nem szabad használni Baranyára vonatkozólag, mert sok, előtte ismeretlen adatot tár fel, sok megállapítását viszont pontosítja, elsősorban az olvasatok terén és ott, ahol FOLLAJTÁR tévedéseit gyanútlanul átvette.

KÁLDY-NAGY 1554, 1565 és 1571 évi forrásközlései időben is kitűnően csatlakoznak dolgozatunk adataihoz.

Forráskiadványunk – 1542 – nagyszerűen megőrizte nyelvünk XVI. századi /BÁRCZI, BENKŐ ismertette/ forrongó változásának nyomait írásban. Ekkor – a mai kiejtést előre téve – Ürög ~ I-regh, Töttös ~ Thythews, Sötétkerek ~ Sytethkerek stb. A mai Szentdénés, a nép ajkán Szengyenizs ~ Zenth Genys, Csütörtökhely még Cheterthekhel, Ördöglik ~ Erdeglyk, Bükkösd ~ Bykesd; néha. a mai névváltozat már népetimológiára mutat: Csonkamindszent még Chonta Mynthzenth, Egyházbér még Eghazas Bel.

KÁLDY-NAGY forráskiadványát gondos, nyelvészeink legjobbjainak bevonásával készített átírási illetőleg közlési módszer kidolgozása előzte meg. Így is sok kétség maradt fenn az olvasatok biztonsága terén, amit a szerző lelkiismeretesen jelez. Ha KÁLDY-NAGYnak rendelkezésére áll kiadványunk, sok esetben határozottabban foglalhatott volna állást egy-egy olvasatában. Így a személynevek olvasatánál sem nélkülözhető HORVÁT és TÍMÁR forrásközlése – ellenőrzésképpen. Másrészt a nevekből megfigyelhetjük a lakóság változását is a török megszállás alatt.

CSEBÉNY: 1542: Csebei Barnabás, Antal, Simon; Tímár Antal, Péter; Kalamár Márton; Vajda Domokos özvegye; Jaksity Máté;

Tegzes János; Kovács Ambrus; Terek Mihály.

1554: Kalmár Márton, Jakity Máté, Timár Antal, Bus Petre, Szekerös Ferenc.

LUKAFALVA: 1542: Kokoth Gergely; Pete Péter, János özvegye; Egry Orbán; Rajki Péter; Hegedűs Barnabás; Érsek Ambrus; Pintér Bálint.

1554: Pete Petri, Tenyerös Ferenc.

1571: Nagy Benedik; Katat /?/ Antal, Tomás; Kis Petre; Érszek Máté; Antal István.

Látjuk, hogy az 1571. évi Katat /?/ ~ 1542. évi Kokoth olvasatával, az Erszék ~ 1542. évi Érsek családnévvel azonos. Tucat-szám sorolhatnám a hasonló azonosítást, sokszor természetesen a szomszédos falukból, a megbolydult, menekülő lakóság következményeként.

A jellegzetesen baranyai -fa végződésű helység- és helynevek még mind -falva végződésűek. Úgy, ahogyan KÁZMÉR MIKLÓS szép munkája bemutatta. A -falva végződésű helységnevekben igen gyakran jelentkeznek az első tagban szereplő személy- /most már vezetéknevek/. Így Bolhafalván: Bolha Gergely, Dénes, István, Benedek, Tamás, Fábrián - az egytelkes nemesi falvak tipikus kialakulásának és névadásának példája. Máskor a névadó család már másutt él. Hernát Máté /vö. Hernátfalva/ Videsfalván /ma Büdösfa ~ Rózsafa/, Cseber János és Péter viszont még falujában Cseberfalván lakik /ma Csöbörfa és Csöbörháza - már ö-ző - helynevekből ismerjük/.

Külön nagy értéke a dolgozatnak, hogy a nem szakember helytörténészek részére kitűnő bevezetőben ismerteti a dicalis conscriptiok mibenlétét, történetét, a benne szereplő latin kifejezések, rövidítések magyarázatát.

A hatalmas összehasonlító anyaggal dolgozó szerzők azután sikeresen fedik fel az összeírók /másolók ?/ - tollhibáit is. A "Mechke ac Thelek" nevekben felismerik a hibásan leírt "Mechke Aghthelek", "Ereolygeth" névben a tévesen összemásolt "Örche, Liget" nevű helységeket. Nyugodtan mondhatjuk, hogy Baranya XVI. századi történetével foglalkozók, nem beszélve névtudományi, nyelvjárási kutatóinkról, nem nélkülözhetik KÁLDY-NAGY kiváló műve mellett ezt a forráskiadványt.

Bízunk benne, hogy a Baranya megyei levéltár még sok nagyértékű forráskiadvánnyal fogja öregbíteni jóhírét.

REUTER CAMILLO

KMETTY KÁLMÁN: BALASSAGYARMATI UTCANEVEK.

Balassagyarmat, 1980., 217 lap + 7 térkép

Ugy látszik kezd hagyománnyá válni, hogy a NÉ-ben különböző helységek utcaneveit mutatjuk be. E hagyománynak az az alapja, hogy eddig nem tapasztalt mértékben fellendült az utcanevek kutatása. E szép kiállítású kötetet a városi tanács adta ki – mindössze 2000 példányban. Valószínű, hogy manapság már nehezen hozzáférhető.

A szerző először a város történetét ismerteti, de itt különös figyelmet szentel a belterületi nevekre. Ezt a részt belső térképekkel, fényképekkel és reprodukciókkal illusztrálja. Megtudhatjuk, hogy a városnak eddig nem kevesebb, mint 5 neve volt. Gyarmat a török időkben csaknem két évszázadon át lakatlan volt. Az újraterelítés egyes lakosságot eredményezett; ennek következménye, hogy a XVIII. században szlovák nevek is előfordulnak /Jačmenná ulica, Maly Tabán/. Hat időmetszetben vizsgálja KMETTY az utcanevek változását 1773-tól 1979-ig. Talán egyetlen van, ami két évszázadon át megőrződött: 1773-ban Öregváros, ma Óváros tér. Az önkényuralom idején az utcaneveket németre fordították /Kertész utca – Gärtner Gasse/ vagy megváltoztatták /Vadkerti út – Kaiser Strasse/. A századforduló táján az eddig névtelen utcák nevet kaptak, illetve a meglevők neve is megváltozik. Egyébként ez a változtat/ás századunkban nagyon jellemző Balassagyarmatra. Pl. a Teleki László utcát miért kellett megváltoztatni? Természetesen kuriózumok is akadnak: 1944-ben utcát /teret/ kapott Hitler, Mussolini és Szálasi Ferenc – igaz, hogy ezek a nevek csak egyetlen hónapig éltek.

A történeti áttekintés után a szerző alfabetikus sorrendben elemzi az utcaneveket. A tipográfiája is érdekes: a mai neveket verzállal adja, a már elavultakat pedig félkövér szedéssel. Akárcsak Ózdon /NÉ 3: 65/, itt is jellemző a személynevek gyakorisága /pl. a régi Árpa utcából Árnád lett/. Precíz magyarázatokat

olvashatunk a névadóval kapcsolatosan. Idegennek megtévesztő lehet, hogy a Rákóczi fejedelem útja melyik Rákóczira vonatkozik; KMETTY magyarázatából válik világossá, hogy II. Rákóczi Ferencről van szó. Vannak helyi személyekről elnevezett utcák is /Baltik Frigyes utca, Fráter Erzsi utca/. Irodalmi indíttatású a Jópalócok /így!/ útja /1972-től használatos/. Külön szerepelnek az 1974-ben Balassagyarmathoz csatolt Ipolyszög és Patvarc utcanevei /a nevek rendezése ugyanis még nem történt meg/.

A szerző tipologizálásra is vállalkozik: 1. személynevek /Nagy Iván, Nógrádi Sándor/: a város jelenlegi 136 utcanevéből 80 /58 %/ tartozik ebbe a csoportba; 2. földrajzi fogalmak /Honti utca, Pozsonyi utca/: 3. helyi területmegjelölések /Bástya utca, Óváros tér/: 4. növény- /virág-/nevek /Nyirjespuszta, Rozmaring utca/: 5. egyéb elnevezések /16-os honvéd utca, Május 1. út, Szerb utca/: ún. ismeretlen eredetű név itt nem szerepel. KMETTY táblázatban is bemutatja a már említett 6 időmetszetben az utcanevek változását. Így innen megtudhatjuk, hogy a mai Köztársaság térnek megelőzően 5 neve volt. Az utcaneveket a térkép-melléletekben is megtaláljuk.

A szerző alaposágát bizonyítja az is, hogy minden vonatkozó iratot gondosan elolvasott, nagyon sokszor idéz is. Forrásait mindig pontosan megadja. Kiváló munkáját még jobbá tehetette volna, ha szempontként felhasználja pl. HAJDÚ MIHÁLY és PÉTER LÁSZLÓ munkáit. Mindent összevetve: igen értékes kiadvánnyal gazdagodott névtani irodalmunk.

MFZSER LAJOS

НИКОЛАЙ МИНЧЕВ, ЦВЕТКО МИХАЙЛОВ, ИВАН ВАПЦАРОВ

И СВЕТЛИН КИРАДЖИЕВ /РЕДАКТОРИ/:

ГЕОГРАФСКИ РЕЧНИК НА БЪЛГАРИЯ. СОФИЯ,

1980. 564 стр.

A bolgár Tudomány és Művészet Kiadó /Наука и Изкуство Издателство/ a címben jelöltek szerkesztésében, mintegy harminc munkatárs munkájaként egy nagyon hasznos és régóta hiányzó bolgár földrajzi szótárt jelentetett meg. A szótár bennünket elsősorban névtani szempontból érdekel. Érdeklődésünket ki is elé-

gíti, hiszen túlnyomótöbbségében földrajzi neveket, helyneveket közöl. A szótár rövid szócikkekben minden jelentősebb bulgáriai települést /село, град, манастир/, valamint fontosabb tereptárgyat: hegyet /планина/, hegycsúcsot /нос/, hegyszorost /планински пролод/, fennsíkot /плато/, völgyet /долина/, síkságot /равнина/, forrást /извор/, patakot /поток/, folyót /река/, vízesést /водопад/, vízdúzzasztót /язовир/, tavat /езеро/ stb. leír. Nagy haszna a szótárnak, hogy a települések és olykor-olykor a különböző tereptárgyak régi neveit közreadja és felsorolja a névváltozásokat is. Ez igen nagy jelentőségű, mert Bulgáriában csak a legutóbbi időben is számos helység neve megváltozott. Amilyen nagy erénye a szótárnak, hogy a névváltozásokat feltűnteti, olyan nagy hiányossága – annak ellenére, hogy földrajzi szótárról van szó –, hogy a helynevek, a nevek magyarozatára, eredetének kérdéseire, etimológiájára nem tér ki. A munka ennek ellenére névtani szempontból is jelentős, mert módot ad a bolgár helynévadás, helynévképzés bizonyos fokú megismerésére.

A szerkesztők szigorú rendet tartva, a településeknél elsőként a mai közigazgatási hovatartozásnak /Община, околия, област, окръг/ megfelelő topográfiai meghatározást végzik el. Következésként feltűntetik, hogy a kérdéses helység a közelben lévő nevezetesebb településektől milyen irányban, hány km távolságra van. Települések esetében közlik a lakosság létszámát, majd a település vagy terület rövid, mondhatni csak címszavakban rögzített gazdasági, társadalmi, történelmi jellemzését adják. Felsorolják a fő termelési ágakat, megemlítik a legfontosabb terményeket, termékeket. Itt, ezekben a részekben térnek ki, főleg nagyobb települések esetében, a legismertebb emlékhelyekre, illetőleg a legnevesebb emberek esetében utalnak a szülőhelyre, a nevelkedés helyére.

Mint földrajzi szótárban érthető, hogy a legnevesebb bolgár geográfusokat, valamint Bulgária föld- és néprajzával foglalkozó legismertebb külföldi kutatókat is ismerteti a szótár. Közük például a magyar származású, de németül író, a bolgár tudományosság által felettébb tisztelt Kanitz Felixet /1829-1904/ is. Érdekes viszont, hogy a francia Bue Amit /1794-1881/ említi, de Fehér Géza /1890-1955/, akinek pedig a bolgár földrajztudomány is sokat köszönhet, kimaradt. És ha már a hiányossá-

goknál tartunk, nem mehetünk el szó nélkül különösen egy földrajzi szótár esetében amellet, hogy a kiadványban egyetlen térkép sincsen; pedig erre mind tudományos, mind pedig gyakorlati szempontból nagy szükség volna. Nem is szólva a külföldiekről, akiknek, ha vannak is térképeik, nem tudni, hogy mikoriak, és így sok helynév esetében nem adhatnak eligazítást a gyakori névváltozások miatt.

Ezektől függetlenül, szótárunkban egy jó, mindenképpen elismerésre méltó munkát kell üdvözölnünk. A bolgár szótárirodalom, enciklopediakészítés most van indulóban, és már is több nagyszerű kezdeményezésről számolhatunk be. Ennek a lépésről lépésre mindjobban kibontakozó munkának egyik, önmagán messze túlmutató terméke ez a földrajzi szótár. Azon túl, hogy bemutatja, igazolja ezt a kibontakozó bolgár szótár-enciklopedia irodalmat, azzal mutat túl önmagán, hogy felveti a teljesség jobb megközelítésének igényét, és hogy rámutat a névanyag nyelvészeti-etimológiai feldolgozásának, illetőleg meghatározásának szükségességére is.

Ez a nagyszerű, gyakorlati célokat kiválóan szolgáló szótár biztosíték arra, hogy a bolgár földrajztudomány és a bolgár nyelvtudomány el tudja és el is fogja végezni ezeket a feladatokat.

DANKÓ IMRE

Н. В. ПОДОЛЬСКАЯ: СЛОВАРЬ РУССКОЙ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ. Москва 1978. 198. стр.

Az első szovjet névtani értelmező szótár 700 szócikkben mutatja be a szovjet névtanos szakemberek orosz nyelvű publikációiban használt legfontosabb szakszavakat.

Az Előszóból képet kapunk a szerzőnek a névtan tudományáról vallott felfogásáról, a szótár létrejöttének tudománytörténeti előzményeiről, a névtani terminológia rendszeréről, a szócikkek felépítéséről. Az előszót a névtani terminológia görög és latin eredetű elemeinek fordítása és különböző mutatók egészítik ki.

A Névtani Értesítő hasábjain folyó vitához kapcsolódva megjegyezzük, figyelemre méltó a szerzőnek a terminológiáról vallott felfogása: a terminológiai kérdéseket nem szabad lebecsül-

nünk nemcsak egymás jobb, világosabb megértése végett, nemcsak azért mert a terminológia fejlettsége, kifinomultsága az adott tudományág fejlettségének jelzője is, hanem azért sem, mert az indukálhatja új tudományos eredmények születését is. A szótár megjelentetését tovább indokolva PODOLSKAJA rámutat: az utóbbi 40 évben a Szovjetunióban komoly előrelépések történtek a humán tudományok szakszótárainak kiadása terén, az 50-es évek végétől, a 60-as évek elejétől néhány nyelvészeti terminológiai szótár is napvilágot látott. Ezek azonban egyáltalán nem vagy alig-alig tartalmaztak onomasztikai anyagot. O. Sz. AHMANOVA népszerű, 7000 egységes nyelvészeti szótárában is mindössze 20 /húsz!/ onomasztikai jellegű szócikk kapott helyet.

A szótár szerkesztőjének az onomasztikai szakszókincssel szemben támasztott követelményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A névtani terminusok lehetőleg egyszavúak legyenek.
2. Kívánatos, hogy elsősorban latin, görög eredetű internacionalizmusok legyenek. A topo-, antro-, geo-, urbano-, pszeudo-, oceano-, limno-, mikro-, etno-, ojko-, osztro- stb. elemek használata biztosítja a nemzetközi megértést, ugyanakkor segítségükkel elkerülhetők a nem kívánatos asszociációk is.

3. A névtani terminológiára jellemző morfémák segítségével olyan modell szerint kell megalkotni az egyszavas terminusokat, hogy azok rendszert alkossanak.

3.1. Az összetett terminusok első eleme mutasson rá azok eredetére, a második elemük pedig arra, hogy a tulajdonnevek melyik csoportjához tartozik az adott szó /hidroojkonim "víznévből keletkezett helynév" < hidronima + ojkonima/, vagy az első elem faj - nem viszonyban legyen a másodikkal /pl. mitoantropo-nima "a mitológiában előforduló antroponima" < mitológiai név + antroponima/.

4. A nyelvészeti terminusokat önállóan is lehet névtani szakszóként használni: szinonima, homonima, pejorativa, deminutiva stb. vagy pedig névtani jelzővel kiegészítve.

A szerző felvázol egy olyan, évek óta finomított névtani terminológiai rendszert is, amelyik alapjában véve híven tükrözi az onomasztika fogalmi rendszerét.

A szócikkek a címszón kívül tartalmazzák a terminus elavult, kevésbé használatos vagy éppen kevésbé szerencsés változatait,

a címszó meghatározását, a példákat, az irodalmat és a szó eredetét. A szócikkekhez mellékelte megjegyzések számos információval szolgálnak a címszó struktúrájáról, más nyelvekben, elsősorban német, ritkábban az angol és francia nyelvekben való előfordulásáról.

Annak ellenére, hogy a magyar nyelvben az új szavak, terminusok alkotásánál más elvek érvényesülnek, mint az oroszban, úgy látjuk, a magyar névtani terminológia gyűjtésében, rendszerezésében, sőt új terminusok alkotásában is hasznosíthatóak PODOISZKAJA szótárának eredményei. Tekintettel arra, hogy a szovjet-orosz névtani terminológia használatos a legtöbb szláv országban is, a szótárt haszonnal forgathatják más szláv nyelvek onomasztikája iránt érdeklődő szakemberek is.

UDVARI ISTVÁN

A NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN ÚJABB SZÁMAI

36. szám. 1979. október

Tanulmányok és beszámolók:

ERNST EICHLER - HANS WALTHER: 25 éves a névtudomány a Német Demokratikus Köztársaságban /1954-1979/; ERNST EICHLER: Aleksander Brückner és a névtudomány; WALTER WENZEL: Tanulmányok a szorb antroponimiához; ISOLDE NEUMANN: Családnevek magyarázata I.; ERNST-MICHAEL CRISTOPH: A becenevek levezetése a keresztnevekből az oroszban; I. BILY: Névtudományi közgyűlés Lipcsében 1979. június 1-én; BACHÁT LÁSZLÓ: A magyar névtudomány napjainkban.

Új kiadványok:

Ebben a rovatban német, osztrák, svájci, lengyel, szlovák, román, litván, orosz, dán és angol névtudományi kiadványokat ismertetnek.

Folyóiratszemle:

A ZMK. 1978-ban megjelent 29. számát mutatják be.

Beiheft 1.: I. BILY: Adalékok az NDK névtudományi bibliográfiájához.

A folyóirat szerkesztősége a 36. számmal együtt jelentette

meg ezt a kiegészítő füzetet. A korábbi "NDK-beli névkutatás bibliográfiája /I-II/" 1963-ig dolgozta fel a névtudományi szakirodalmat, a kiegészítő füzet pedig az 1964-től 1979-ig megjelent névtudományi munkák bibliográfiai adatait tartalmazza.

A Namenkundliche Informationen 1-35. számának teljes anyagát felöleli, tehát a tanulmányokat, a tudósításokat, a recenziókat, továbbá a gyűjteményes Onomastica Slavogermanica I-XI. köteteknek adalékait és 12 további névtudományi összefoglaló kiadványnak az adatait, amelyek 1961 óta jelentek meg, és az NDK névkutatásának a bibliográfiájában nincsenek számon tartva. A külföld névtudományi munkáit országonként rendezi el, de csak az olyan munka került be a bibliográfiába, amelyről a folyóiratban recenzió jelent meg. A magyar névtudományi szakirodalmat csak LADÓ JÁNOS "Magyar utónévkönyv-"e és a "Zala megye földrajzi nevei" képviselik. A bibliográfia nem teljes. Az egyetemek és főiskolák tudományos közleményeinek, sem más folyóiratoknak és napilapoknak névtudományi cikkeit nem regisztrálja.

A feldolgozott anyagot az összeállító négy csoportba osztja: I. dolgozatok; II. tudósítások /főleg konferenciákról/; III. méltatások és nekrológok; IV. recenziók. A címek rövidítésének jegyzéke, az egyéb rövidítések felsorolása, az alkotói regiszter, a recenziót írók regisztere a füzet végén jól szolgálják a cikkek gyors megkeresésének lehetőségét.

37. szám, 1980. május

Tanulmányok és beszámolók:

MILOSLAVA KNAPPOVA: A keresztnevek gondozásáról és társadalmi funkciójáról; ISOLDE NEUMANN: Családnevek magyarázata II.; MICHAL BLICHA: Lőcse mikrotoponimiája a nyelvkapcsolatok tükrében; R. EICHLER: Meghalt Witold Taszycki; SZERKESZTŐSÉG: Teodolius Witkowski 50 éves; I. BILY - E. EICHLER: Az NDK névtudományának aktuális kérdései /Nemzetközi Értekezlet Lipcsében 1979. okt. 23-24-én/; I. BILY: Az első összlengyel névtudományi konferencia /1979. szept. 28-29/; E. EICHLER: A III. jugoszláv névtudományi konferencia /1979. okt. 10-12/; BACHÁT LÁSZLÓ: Névtudományi konferencia Nyíregyházán /1979. május 26-27/.

Új kiadványok:

E rovatban lengyel, német, cseh, orosz, belgiumi, dán és ma-

gyar kiadványok /Magyar Személynévi Adattárak 1-25., Magyar Névtani Dolgozatok 1-8./ ismertetésével találkozik az olvasó.

Folyóíratszemle:

A belgiumi Naamkunde 6-10. évfolyamai, az amerikai Names 1977/78-as számai és a romániai Limba romana 3. száma kerültek bemutatásra.

38. szám, 1980. október

Tanulmányok és beszámolók:

WOLKMAR HELLFRITZSCH: Tulajdonnevek az anyanyelvi képzésben és nevelésben; W. F. NICOLAISEN: Nevek az irodalomban; PAVEL TROST: A tulajdonnevek két paradox vonása; JANA PLESKALOVA: A földrajzi terminusok és a dűlőnevek kapcsolata; REINHARD E. FISCHER: A Brandenburg név hiteles magyarázata; ISOLDE NEUMANN: Családnevek magyarázata III.; H. WALTHER: E. Eichler 50 éves; E. EICHLER és SOPHIE WANER: Gerhard Schlimpert 50 éves: G. SCHLIMPERT: Sophie Waner 50 éves: E. EICHLER: A Nemzetközi Szláv Bizottság mellett működő Névtani Bizottság 7. munkaértekezlete /1980. szept. 23-25/; E. EICHLER: Munkaértekezlet a keleti szláv helynévi szókincsről /1980. nov. 27/; E. EICHLER: A 8. szlovák névtani konferencia /1980. június 2-6/; A. NAERT: Az északi országok névkutatóinak 8. kongresszusa /1980. jún. 14-18/.

Új kiadványok:

Német, holland, svájci, szovjet kiadványokat ismertetnek.

Folyóíratszemle:

Az angol Nomina 1977-79., a belgiumi Onoma 1977-79., a lengyel Onomastica 1979. és a csehszlovák ZMK. 1979. évi számait mutatják be.

BACHÁT LÁSZLÓ

A MOVOZNAVSZTVO 1979- ÉS 1980-AS SZÁMAINAK
NÉVTANI ANYAGA^{*}

Az USzSzk névtudományának legjobb eredményeit /a monográfiák és egyéb önálló kiadványok mellett/ az évente hatszor megjelenő Movoznavszstvo, az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalom-

^{*} Az ukrán onomasztikai kutatások figyelésének problematikájáról a Névtani Értesítő 3. és 4. számában olvashattunk.

tudományi Intézetének folyóirata tükrözi talán leghűbben.

Az alábbiakban e folyóirat névtani jellegű cikkeire szeretnénk ráirányítani a figyelmet. /A címek transliterálásánál a zöngétlen veláris réshangot ch-val, a középső nyelválláshoz közeledő felső nyelvállású palatális magánhangzót ü-vel adjuk vissza/.

KOBÚLJANSZKŪJ B. V.: Szchidnokarpatszki mifonyimü 1981/I. 41-50. - A cikk a galíciai hucul falvakban gyűjtött adatokra és hucul témájú irodalmi művekre támaszkodva elemzi a "csort" /ördög/ és "csaklun" /varázsló/ szavak szinonimáit. A szerző a "csort" szemantikai mezejébe tartozó "aridnik" szót a magyar ördög-ből származtatja.

ZSELEZNYÁK J. M.: Z isztoriji mikrotoponyimiji davnyoho Kújeva 1980/3. 15-22. - A tanulmányban három óroszkori kijevi toponima eredetének felderítésére történik kísérlet. 1. Paszünca beszéda: motivált órosz helynév, bizonyos területet jelölt, ahol a novgorodi hajókat Kijevbe kísérő katonai csapat tisztjei éltek, tanultak. 2. Kopürev konyec: északi orosz, talán novgorodi modell szerint képzett helynév, amelyben a possessiv képzős antroponima végső eredetét tekintve finnugor, közelebbről talán komi eredetű. A konyec tag egyes magyar nyelvjárások "vég"-jéhez hasonlóan a település meghatározott részét jelenti. 3. Kozara: a szerző feltételezése szerint eredetileg a kazár kereskedők telephelyét jelölő név. Azt a tételt igazolva, hogy a helynévmagyarzatnak az analógiák a sarkpontjai, hivatkozik BRAJCSEV-SZKIJ M. J. munkájára, aki a IX. századi eseményekből ismert "uhorszka hora" helynevet magyar kereskedők telephelyével hozza összefüggésbe. /Kolü i jak vünük Kújiv. Kijev. 1963. 127/

KARPENKO J.: Szlovnük hidronymiv Ukrajinü 1980/4. 92-95. - A szótárról a NÉ 3. számában olvashattunk ismertetést.

SEKERA M. H.: Vzajemogyija sevszkoji ta antroponymicsnoji lekszükü v isztoriji ukrajinszkoji movü. 1980/5. 43-48. - A cipésmesterség szókincese mint a szakszavak egyik legősibb csoportja az antroponimáknak nem lebecsülendő forrását képezi. A cipésmesterséggel kapcsolatos antroponimiai alakulatok lexikai és szemantikai szempontból változatosak, és sajátosan tükrözik a szakszavak más csoportjaival is kölcsönhatásban lévő foglalko-

zás lexikájának történeti változásait.

A vizsgált családnevek jelentősebbik része foglalkozást jelentő szakszóból ered: Svec, Szapocsnjik, Csobotar, Cserevücs-nük, Susztyir stb. Ritkábbak a munkaeszközök részei, a termékekhez felhasznált anyagok és a késztermékek elnevezéseiből keletkezett nevek, mint a: Silo, Klepik, Csepil, Skurat, Csobit, Basmak stb. A "svec" /varga/ szakszó régies és ritka alakváltozata a "sevc" nagy szerepet kapott a családnevek képződésében: Sevcsenko, Sevcsenkov, Sevcsuk, Sevcsik, Sevics, Sevc stb. A képzett alakulatok közül az egymástól eltérő morfológiai megformált-ságú Sevcsenko és Sevcsuk családnevek örvidenek szélesebb elterjedtségnek, amiben területi oppozíciót is mutatnak: míg a Sevcsenko családnév eredetileg az Ukrajna keleti részén volt ismeretes, addig a Sevcsuk elsősorban az ország nyugati területein terjedt el.

P. I. CSUCSKA: Wolnicz - Pavlowska E.: Osiemnastowieczne imiennictwo ukrainske w dawnym województwie ruskim 1980/6. 91-93. - Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk 1978. 148 str. - Az ungvári névtanós a lengyel szerzőnőnek a hajdani ruszin vajdaság 1785-1788-as kataszteri jegyzékében szereplő ukrán névanyag-ról írott monográfiáját elemzi.

POLJARUS T.: Horpünücs V. O. Loboda V. V. Meszenko L. T.: Vlasznyi nazvi i vidtoponyimicsnyi utvorennja ingulobuzkoho mezsüricsja. Kijev. 1977. 191 str. 1979/I. 70-72. - Az Ingula és Bug folyóköz/ének/ tulajdonnevei és toponimiai eredetű alakulatai.

KARPENKO O. J.: Do pütannya pro formü oszobovoho imenyi 1979/2. 61-63. - Az orosz dialektusok többségéhez hasonlóan a dél-ukrajnai orosz nyelvjárásokat is az jellemzi, hogy azokban egymás mellett él a hivatalos keresztnév /imja/ és a szintén neutrális töltésű, de eltérő morfológiai struktúrájú és hangalakú keresztnévi funkciójú név. Az utóbbiak közül egy-egy hivatalos névvé is változhat.

SEVCOVA V. O.: Szufikszalnüj szlovotvir oszobovüch csolovücsüch imen. 1979/2. 57-61. - SEVCOVA 18. századi adatokat vizsgálva feltárja egy szűkebb régió, a Dnyeper középső folyása balparti vidéke, szóképzéssel létrejött személyneveinek sturktúrá-

ját, csoportosítja az érintett személynevekre jellemző képzőket, megállapítja produktivitásuk fokát, megvilágítja a motiváló és motivált név összefüggéseit.

KARPENKO J.: Otyin E. Sz. Hidronyimü Szchidnoji Ukrajiniü. 1979/2. 71-73. - Kelet-Ukrajna víznevei.

ZSELEZNYAK I. M.: Hidronyimü Ukrajiniü jak dzserelo vidnovlennya dejaküch hidrohraficsnüch terminyiv. 1979/4. 46-52. - A szerző számos példával illusztrálja, hogy az ukrajnai víznevek, nyelvtörténeti megközelítésben, számos esetben rejtenek magukban mai ukrán nyelvben ismeretlen vízrajzi szakszavakat.

KOREPANOVA A. P.: Antonyimija v onomasztüci. 1979/4. 52-59. - A névtani antonimák sajátosak, számos extralingvális tényező árnyalja őket. Típusukat tekintve lehetnek lexikaiak vagy különböző tövűek, pl.: mokrüj - szuchüj, és grammatikaiak vagy egytövéek, pl.: Rad - Nerad. Lexikai antonimák létrehozására a lexikáknak csupán kis hányada alkalmas és használatos, olyanok, amelyek képesek segíteni a térbeli tájékozódást /verchnyj - nyizsnyij/, vagy jelölhetik az objektum topográfiai minőségét /mokrüj - szuchüj/. Grammatikai antonimák képzésére gyakrabban a ne-, ritkábban pedig a bez- elem használatos. A szerző kísérletet tesz a névtani antonimapárok jellemzőinek csoportosítására, elméleti modelljének megrajzolására. A cikk értékét növeli, hogy Korepanova állításait a szláv nyelvterület egészéről vett példaanyaggal támasztja alá.

MASZENKO L. T.: Litopüszna bolochivszka zemlja v szvitli onomasztücsnüch danüch. 1979/4. 59-64. - A történeti szakirodalomban ma sincs egységes vélemény a Bolochovo/ o/ név jellegéről, nem eldöntött: várost jelölt-e vagy pusztán területet, továbbá az, hogy az általa jelölt objektum hol terült el. Maszenko névtani adatok tükrében kísérli meg a felvetett problémák megoldását és etimológiákat is javasol.

PALAMARCSUK O. L.: Vidtvorennya cseszküch ojkonymiv pluralia tantum v ukrajinszküch perekkladach chudozsnyoji literaturü. 1979/5. 70-73. - A cseh nyelv -ice elemre végződő helynevei /Lidice, Pardubice stb./ pluralia tantumok, eredetüket tekintve nőneműek, az orosz és az ukrán nyelvben pedig ragozhatatlanok. Azok az orosz és ukrán műfordításokban tetten érhető kísérletek,

melyek e típusú cseh helyneveket nőneműsíteni törekszenek, illetve a többszámot kifejező morfémát a megfelelő orosz ill. ukrán morfémákkal kívánják visszaadni, ellentmondanak a földrajzi nevek egyik fő funkciójának, az identifikálásnak - ezért kerülendőek.

MOZHOVŪJ V. J.: Zaszvojennya zapozücseny v apeljativnyij ta onomasztücsnyij lekszüci. 1979/5. 73-76. - A cikk írója azzal az állásponttal polemizál, amely az onomasztikai egységek és az apellatívák átadását-átvételét is egyaránt kölcsönzésként tartja számon, annak ellenére, hogy azoknál a kölcsönzés folyamata és a kölcsönzések adaptációja elvileg és gyakorlatilag különböző. Az apellatívák /minden a tulajdonnéven kívül/ kölcsönzésénél a szó hangtestének átadása-átvétele másodlagos fontosságú, fő a jelentés átadása-átvétele, amely aztán az átvevő nyelv talaján módosulhat is. A tulajdonnevek kölcsönzésénél /a kétnyelvű környezet kivételével/ pedig elsődleges, de semmiképpen el nem hanyagolható szerepe van a hangalaknak; a beilleszkedéssel, meghonosodással járó kisebb változások pedig nem érintik a tulajdonnév szemantikai természetét. E megjegyzésekhez kapcsolódva Mozhovűj új terminusokat javasol, és ábrán szemlélteti a tulajdonnevek kölcsönzésének folyamatát.

BÜCSKO Z. M.: Nazvü vulüci v ukrajinszkij movi. 1979/5. 76-81. - A szerző nyelvjárási anyagra építve tárja fel az út-megnevezések lexikai-szemantikai csoportjába tartozó szavak /doro-ha, sljach, sosze, sztezska, provulok, bulvar, naberezsna, proszpekt, mahisztrál, vulica stb./ jelentését, használati körét, esetenként etimológiáját.

ADAMOVA L. - ZSABICKA N.: Belenykaja V. P.: Ocserki anglo-jazücsnoj toponymiki Moszkva... 1979/5. 91-92. - Az angol nyelvű toponimia alapvonalai - ismertetés.

KARPENKO O.: V Ukrajinszkij onomasztücsnij komissziji 1979/6. 93-94. - Az informatív jellegű cikk az Ukrán Névtani Bizottság /UNB/ munkáját ismertetve kiemeli: az UNB a nemzetközi névtani konferencia határozatainak tükrében tevékenykedik. 1977-79 között az UNB ülésein számos elméleti és gyakorlati jellegű névtani tudományos dolgozatot hallgattak és vitattak meg. /Megjegyezzük, közöttük olyanokat is, amelyek a keleti szláv népek és

nyelvek bonyolult etnogenetikai problémáit vizsgálják./

Az ukrán névtanosok kiemelt feladatai között szerepel, hogy elkészítsék az óorosz évkönyvek ukrainai földrajzi neveinek etimológiai szótárát, közreműködjenek egy szláv /össz-szláv/ névtani atlasz létrehozásában, továbbá a szláv hidronimákkal kapcsolatos problémák feltárása és tisztázása.

Az UNB a továbbiakban is aktívan keresi a névtani kutatások hatékonyabbá tételének módjait, megkülönböztetett figyelmet fordít az onomasztikai kutatások koordinálására, publikálási lehetőségek biztosítására.

A cikkben hangot kap az a vélemény is, hogy a névtani kutatások tudományos összehangolását nagy mértékben segítené a Povolnyennya UOK /UNB Közleményei/ című periodika felújítása vagy egy névtani évkönyv kiadása.

UDVARI ISTVÁN

СПРАВОЧНИК ЛИЧНЫХ ИМЕН НАРОДОВ РСФСР.

Москва, Издательство "Русский язык", 1979.

574 стр.

Milyen nevet kapjon az újszülött? Milyen neveket jegyezhet be az anyakönyvvezető? Ezeket a mindennapi élet által felvetett kérdéseket válaszolják meg a névtan szakemberei olyan névgyűjtemény összeállításával, amely választékot kínál és normaként szolgál a névadó szülőknek és a nevet bejegyző anyakönyvvezetőknek - írja A. V. SZUPERANSZKAJA a névkönyv előszavában. A névadás és névbejegyzés gyakorlatát segítő jelent meg 1965-ben Az OSzSzsZK népeinek névkönyve c. névgyűjtemény első kiadása. /Ilyen céllal jelent meg LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyv c. munkája is 1971-ben./ A névkönyv első kiadásának példányai réggen elfogytak, sok anyakönyvi hivatalból hiányzik a gyűjtemény. Ez a körülmény indokolta a névkönyv átdolgozott és bővített második kiadását.

A névkönyv az OSzSzsZK 16 autonóm köztársaságában, 5 autonóm területén és 10 nemzeti körzetében élő, 36 nyelven beszélő népeinek anyakönyvvezető személynévanyagát tartalmazza.

A gazdag névanyagot nyelvcsaládok szerinti csoportosításban

mutatják be a következő sorrendben:

1. indo-európai /orosz, oszét, zsidó/,
2. altáji /török, mongol, mandzsu-tunguz/,
3. uráli /finnugor, szamojéd/,
4. ibero-kaukázusi /abház, dagesztáni stb./,
5. paleoázsiai /korják, csukcs, eszkimó/ nyelvek nevei.

Minden egyes névjegyzéket az adott nyelv neveinek eredetéről, használatáról szóló rövid ismertetés vezet be. Az ismertetésekből megtudhatjuk, hogy a keresztény /orosz/, muzulmán /tatár, nogaj/, iszlám /baskir, kumik/, buddhista /burját, kalmük/ válás felvétele után az egyes népek ősi neveit /óvó, tulajdonság, állatnév/ felváltották a görög, latin, arab, perzsa, szanszkrit nyelvek nevei. A több évszázados használat során e nevek annyira meghonosodtak, hogy ma már nemzeti nevekként tartják számon őket. A NOSZF győzelme után szinte mindegyik nyelvben megjelentek orosz és más európai nevek is /Alfréd, Róbert, Félix, Elvira, Aida stb./. Ez utóbbiak a 40-50-es években nagyon népszerűek és divatosak voltak. Napjainkban a nemzeti nevekhez való viszszerzés tapasztalható a névadásban.

A nevek rövid jellemzése után következik a férfi és női nevek betűrend szerinti felsorolása: az adott nyelv írásmódjával, mellette pedig cirill betűkkel átírva szerepelnek a nevek /pl. eszkimó férfinév: Awáwak - АВАВАК; finn női név: Lyyli - ЛЮЛИ /. A névjegyzékekben csak a hivatalos nevek szerepelnek, a becézett formák nem.

A névjegyzékek sorát az orosz nyelv 325 férfi és 180 női neve nyitja. A kevés szláv eredetű név /pl. Владислав / mellett a névanyag zömét a kereszténység felvételével átvett görög, latin eredetű nevek alkotják. A NOSZF győzelme után keletkezett új nevek /pl. Ревмира - революция мира; Диамара - диалектический материализм stb./ nem gyökeresedtek meg, így a névjegyzékbe sem kerültek be.

Az uráli nyelvek névanyagában magyar nevek is találhatóak. Ezek bekerülését a szerkesztők azzal magyarázzák, hogy - bár a magyar nyelvű lakosság zöme a Kárpátontúli területen /Ukrán SzSzk/ él - az OSzSzsZK nagy városaiban is élnek magyar családok. Egy 1959-es statisztika szerinti leggyakoribb férfi /27/ és női /25/ nevek kerültek be a névgyűjteménybe. /Így a Magyar-

országban ma divatos neveket nem kell hiányolnunk./ A magyar és orosz írásmód mellett, ahol ez lehetséges, a szerkesztők megadják az orosz ekvivalenseket is: pl. András - Андраш - Андрей; Erzsébet - Эржебет - Елизавета.

Az egyes nyelvek névmennyisége nagyon változó: igen gazdag például a tatár, baskir, kalmük nyelv névkészlete /csaknem 2000 női és férfi név/, a szelkup nyelvben viszont mindössze 27 név van /elsősorban a rokonságneveket használják/.

A 36 nyelv névjegyzékét 5 függelék követi. A Néhány név eredete és jelentése c. függelék az OSzSzsZK területén használatos mintegy 1700 férfi- és 1000 női név eredetéről /az eddig megállapított forrásnyelvet megjelölve/ és jelentéséről tájékoztat: pl. Андрей рус. /из греч. Andreias < andreios = мужественный; лат. Andreas/; наталия рус. /из лат. Natalia, dies natalis Domini = рождество/. E függeléket nyelvészek, irodalmárok, a nevek iránt érdeklődők számára állították össze a szerkesztők.

A további függelék a nevek használatával kapcsolatos problémák megoldásához adnak tanácsot.

A II. Függelék felsorolja azon helyesírási és morfológiai jellemzőket, amelyek alapján eldönthető, hogy névváltozatok esetében különböző nevekről vagy ugyanannak a névnek a változatáról van-e szó. Önálló nevek például Георгий - Юрий - Егор, ezek tehát külön is anyakönyvezhetők. Ugyanannak a névnek a változatai: Валентина - Валя, Алексей - Алёша, ez esetben csak a teljes forma anyakönyvezhető.

A III. Függelék az orosz névrendszer sajátos elemének, az apai névnek /отчество/ a képzését és helyesírási szabályait foglalja össze.

A két utolsó függelék a személynevek deklinációjával, valamint a születés, illetve a név bejegyzésének rendjével foglalkozik.

A második kiadásban megjelent, gazdag elméleti anyagot is tartalmazó névkönyv a Szovjetunióban folyó antroponímiai munkálatok újabb eredményeként is értékelhető. A nevek nyelvenkénti csoportosításával jól áttekinthető, könnyen kezelhető segédeszköz, amely jól szolgálja a névadás és névbejegyzés gyakorlati

kérdéseinek megoldását, de a névtannal /antroponímiával/ foglalkozó szakemberek is haszonnal forgathatják.

CSIGE KATALIN

Э. Б. МАГАЗАНИК: ОНОМАПОЕТИКА, ИЛИ "ГОВОРЯЩИЕ ИМЕНА"
В ЛИТЕРАТУРЕ ТАШКЕНТ, ИЗД-ВО "ФАК" УЗ СССР 1978.

145 стр.

Az irodalmi művekben előforduló tulajdonnevek vizsgálatának már van némi hagyománya a szovjet névtudományban. Az ismertető monográfia szerzője az orosz klasszikus irodalomban szereplő tulajdonnevek, elsődlegesen a személynevek, művészi-poétikai funkcióját vizsgálja.

A könyv négy szerkezeti egységre tagolódik.

A Bevezetést /3-12/ a Névstiliztika /13-61/ és a Névpoétika /62-139/ című fejezetek követik, végül a zárszó helyett /140-145/ címmel a befejezés következik.

A Bevezetés a monográfiában használt terminusok értelmezését és a vizsgálati szempontok megjelölését tartalmazza. A szerző hangsúlyozza, hogy a neveket vizsgálva komplexitásra törekszik.

Az I. fejezet /Névstiliztika/ a tulajdonnév jelentéstani kérdéskörének tárgyalásával indul. Az idevonatkozó hagyományos és újabb nézetek vázlatos ismertetése után a szerző közli saját állásfoglalását: a tulajdonnév a nyelv olyan kategóriája, amelyben együttesen van jelen az absztrakt és konkrét jelentés.

A továbbiakban a tulajdonnevek stilisztikai funkcióinak forrásait veszi számba a szerző. Rámutat a nevek hangalakjában rejlő stilisztikumra /alliteráció, asszonánc stb./, a nevek szociális elkülönültségéből adódó jellemző erőre /plebejus, "aristokratra" név stb./

A köznévi jelentésen alapuló /Korobocska, Szobakevics/ "beszélő nevek" mellett nagyobb jelentőséget tulajdonít a bonyolultabb asszociációkat keltő köznévi eredetű neveknek. /Ezeket is a "beszélő nevek" közé sorolja/. Véleménye szerint az ilyen nevek stilisztikai hatása intenzívebb, mert a rejtett jelentés felfejtése nagyobb aktivitást igényel az olvasótól. /Manyilov, Abdulin stb./

A fejezet második felében a XVIII-XIX. század irodalmi névadásának történelmi áttekintését kapjuk. Az egyes irodalmi irányzatok jellemző névhasználatát sok példával szemlélteti, így viszonylag gazdag névanyagot tartalmaz az áttekintés.

A szerző véleménye szerint a stilisztikai szerepen kívül a neveknek poétikai funkciójuk is van. Ez értelmezése szerint a mű eszmei mondanivalójának szolgálatát, valamint művek közötti asszociatív kapcsolatok teremtését jelenti. A nevek eme funkciója általában nem szembetűnő, csak a tág kontextus alapos vizsgálatával tárható fel. A II. fejezetben /Névpoétika/ ilyen vizsgálatokat mutat be a szerző Puskin, Gogol, Dosztojevszkij néhány művét elemezve.

A két Liza című írásban azt vizsgálja, hogy a főszereplők azonos neve milyen szerepet játszik abban, hogy Puskin elbeszélése Karamzin elbeszéléseinek travesztiája lett.

Az Anyegin - Pecsorin - Volgin folyónévből származó családnevek együttes vizsgálata a három regény /Puskin: E. Anyegin, Lermontov: Korunk hőse, Csernyisevszkij: Prológus/ közötti kapcsolathoz szolgál adalékokat.

A fiatal Gogol Vij című elbeszélésében szereplő két római névben /Brutus, Tiberius Gracchus - szónok/ a demokratikus eszmék iránti szimpátia burkolt kifejezését látja a szerző.

Miskin herceg /Félkegyelmű/ és az író Tolsztoj apai és keresztnevének /Lev Nyikolajevics/ egybeesése E. Magazanik véleménye szerint Dosztojevszkij Tolsztojjal folytatott rejtett vitájára utal. Ezt a feltevést a regény és a főszereplő alakjának alapos elemzésével, a két író levelezéséből vett idézetekkel támasztja alá. A tág kontextus ilyen figyelembevételével a szerző valamennyi elemzésére jellemző, a Bevezetésben ígért komplex vizsgálati módszer tanúi lehetünk ezen írásokban.

A Zárszó helyett című befejezésben E. Magazanik az írói névadás tudatos vagy ösztönös voltának kérdésével foglalkozik. Megállapítása szerint az írói tudatosság megléte nem kritériuma a nevek vizsgálatának. A neveknek az irodalmi művekben való jelenléte objektív tény, ezért objektíve vizsgálható a névnek a mű egészében elfoglalt helye, funkciója, a mű más elemeihez való viszonya.

A nevek stilisztikai és poétikai funkcióját vizsgáló monográ-

fia adalékokat szolgál az irodalmi művek teljesebb megértéséhez, ugyanakkor példaként szolgálhat az irodalmi névadás vizsgálatához. E. Magazanik könyve egyaránt ajánlható az orosz irodalom iránt érdeklődők és a névtani kutatók figyelmébe.

CSIGE KATALIN

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEINEK

NÉVTANI VONATKOZÁSÚ CIKKEI

1 /1969/ - 25 /1975/. sz.

1. sz. /I. évf., 1969. szeptember/

PAPP GYÖRGY: Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátosságai /47-53/. A földrajzi nevek keletkezéséről, a természetes és mesterséges nevekről /ezeket "holt" neveknek tartja/ mondja el véleményét, majd néhány földrajzi köznévre és a Kanizsa környéki névtípusokra hoz példákat. - PENAVIN OLGA: Zala megye földrajzi nevei /207-8/. Ismertetés.

2. sz. /II. évf., 1970. március/

MATIJEVICS LAJOS: Földrajzi nevek a szabadkai magyar végrendeletekben /54-69/. A szabadkai levéltárban őrzött, 1850-53-ban készült végrendeletekből közöl neveket szöveggörnyezettel, pontos átírással. Összesen 80 név. - VELIMIR MIHAJLOVIĆ: Adalékok a szerbhorvát szókinés magyar jövevényszavainak tanulmányozásához /70-83/. Magyar eredetű szavakat vizsgál a szh. helynévanyagban és személynevekben /pl. surduk = szurdok, at = hát, Uros a m. úr szóból stb./. - PENAVIN OLGA: Földrajzi neveink gyűjtésének állása /125-6/. A jugoszláviai magyar névtani kutatások megkezdéséről és első eredményeiről ad hírt. - MATIJEVICS LAJOS: Fehértói Katalin, A XIV. századi magyar megkülönböztető névek /156-7/. Ismertetés.

3. sz. /II. évf. 1970. július/

BÁLINT SÁNDOR: Szaján /88-92/. A Nagykikinda közelében fekvő magyar falu újabb kori történetéről, néprajzáról szólván felsorolja a Szeged vidékéről beköltözötték családneveit. Néhány szajáni helynevet is közöl.

4. sz. /II. évf., 1970. november/

MATIJEVICS LAJOS: Adalékok a "bara" szó jelentéséhez /137-40/. A Bácskában és a Bánátban egyaránt él a szerbhorvát eredetű bara szó a magyarság vízrajzi névkincsében. A helynévi adatokat és a szó jelentéseit sorolja föl.

7. sz. /III. évf., 1971. június/

MATIJEVICS LAJOS: Népi magyarázatok két szabadkai víznév keletkezéséről /141-4/. A Szentkút ucca és Szentkút nevekhez és helyekhez fűződő hagyományokat mondja el.

8. sz. /III. évf., 1971. szeptember/

KASZÁS JÓZSEF: Csentevölgy földrajzi nevei /74-85/. Az Alsó-lendva szomszédságában levő magyar falu helynévanyaga található a közleményben. A bevezető rész tájékoztat a helység nevének soráról, az anyaggyűjtés módszereiről, szól a népi és a mesterséges nevek viszonyáról, a névpusztulás okairól, végül tipizálja a falu helyneveit. Az adattári rész betűrendben közli a mintegy 170 élő és történeti nevet és névváltozatot. /A falu határáról készült térképnek hibás a tájolása./ - GYÖRE KORNÉL: Palics eredeti nevének keletkezéséről /86-90/. 1462-ben mint Paly possessio tűnik fel a falu neve, 1580/82-ben pedig egy Pálegyház-at említenek ezen a tájon. A kettő talán nem azonos. A névadó személyét nem lehet megállapítani. - PENAVIN OLGA: Tallózások a kalocsai érseki levéltárban /93-7/. Mohol és Pacsér községekből való személynevek a XIX. században. A Fogadjistenbe telepített moldvai csángók kérvénye a püspökhöz áttelepítésük dolgában, - névalírások. - MATIJEVICS LAJOS: A jugoszláviai Baranyára vonatkozó német nyelvű térképek a Pécsi Városi Levéltárban /98-102/. A levéltár 1855-1860 között készült térképeinek helynévanyaga. - VIRÁG GÁBOR: Személynevekből származó csantavéri családnevek /103-15/. Keresztnevekből /!/ alakult magyar, szlovák, német, szerbhorvát, szláv /!/ eredetű családnevek alaktani vizsgálata. /Sok téves besorolás./

9. sz. /III. évf., 1971. december/

MATIJEVICS LAJOS: Diákjaink Jénában /125-7/. Az egyetem ala-

pítésától 1883-ig összesen 11 diák nevével találkozunk a mai Vajdaság területéről.

10. sz. /IV. évf., 1972. március/

MATIJEVICS LAJOS: Deákműveltségünk a külföldi egyetemek névsorai tükrében a XIV-XVI. században /47- /. A mai Vajdaság területéről a krakkói és a bécsi egyetemre került személyek neveit sorolja fel. Utal a nevek művelődéstörténeti mondanivalóira.

11-12. sz. /I. évf., 1972. június-szeptember/

BURÁNY BÉLA: A mi utcánk játéka /147-216/. A zentai népi játékok között névvel való csúfolódásokat is nagy számban felsorol /189-90, 211-3/.

13. sz. /IV. évf., 1972. december/

BÜKY BÉLA: Ruke-Dravina, Velta: Place names in Kauguri county, Latvia. Stockholm, 1971 /155-7/. Ismertetés. - CSORDÁS MIHÁLY: Heves megye földrajzi nevei I. Az egri járás /159-60/. Ismertetés.

18. sz. /VI. évf., 1974. március/

KASZÁS JÓZSEF: Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben /17-23/. A kategóriák tisztázása után több altípusban mutatja be e jelenségek példáit. - PAPP GYÖRGY: A Tisza jugoszláviai szakaszának vízrajzi nevei az országhatártól Adorjánig /25-44/. A nevek bemutatásán és a földrajzi objektumok jellemzésén kívül szól az anyaggyűjtés és a közzétevés tanulságairól, elemzi a nevek nyelvtani, szerkezeti sajátosságait, közli a víznevek jelentéstanát és tipológiáját. - MATIJEVICS LAJOS: Még egyszer a "bara" szó használatáról /45-7/. A Pesty-féle gyűjtésből további adatokkal egészíti ki a HITK. 4. számában megjelent közleményét a vízrajzi köznévként használatos szóra. - MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: A kollektív névadás nem hivatalos formáinak változatai egy község életében /49-57/. Mintegy 600 adatot gyűjtött össze Ada község csúfneveire és ragadványneveire. A csúfnevek kialakulásának több fázisa van: 1. alkalmi csúfnév: "Egy bizonyos szituációban keletkezik", pl. öccse; állandósult csúfnév: az alapszituáció mellékessé válik:

csimesz, szutyu stb.); 3. csúfnévi eredetű ragadványnév: valamelyik ős nevét öröklő a család, és ez a név lassan a hivatalos név részévé válhat: csalandra Mészáros Gábor; 4. becenévi eredetű csúfnév: a családban jön létre, aztán terjed el a nagyobb közösségben, pejoratív funkciójú: pl. egy lány neve Béci /a szülei fiút akartak/; 5. kollektív becenév: csúfnévből való, pejoratív jelentését elvesztett becenév, közismert emberekre vonatkozik /pl. sportolók/: súró, dilis..- A ragadványnév egy vagy több család nemhivatalos kollektív neve. - A csúfnevek formális felosztása: 1. önállóan használt csúfnevek /a keresztnév rövidítése, az első szótag továbbképzése, az utónév módosítása, fiú-lány névcsere, fiú-fiú vagy lány-lány névcsere/; 2. differenciálódott csúfnevek: lumbi, kis lumbi, nagy lumbi; 3. a becenévvel együtt használt csúfnevek: lányok pityeréje. - Majd a csúfnevek tartalmi felosztása /tkp. jelentéstani osztályozás/ következik, végül a ragadványnevek szerkezet szerinti /névsorrend/ és tematikai csoportosítását /névadó vonás/ végzi el. Az írás végső következtetése: "Nincs különösebb akadályja annak, hogy a magyar hivatalos személynévrendszerben polgárjogot nyerjen egy harmadik névelem is, elősegítve a személyazonosság megállapításának pontosságát, gördülékenyebbé téve az emberi kommunikációt." /NB! Van./ - BONA JÚLIA: A régi Palacsma-mocsár földrajzi nevei, állat és növényvilága a népnyelvben /59-60/. A mocsárról - amely egykor körülvette a szlavóniai Harasztit, Kórógyot, Szentlászlót - mintegy 15 helynevet közöl. - PENAVIN OLGA: Georg Heller - Karl Nehring, Comitatus Sirmiensis. Die historischen Ortsnamen von Ungarn, Band 1. München 1973 /129-31/. Ismertetés. - PENAVIN OLGA: Karl Nehring, Comitatus Bachiensis et Bodrogiensis. Die historischen Ortsnamen von Ungarn, Band 2. München 1974 /131-2/. Ismertetés.

21. sz. /VI. évf., 1974. december/

TOMÁN LÁSZLÓ: Írói álnevek és névjelek a Kalangyában /67-70/. A jugoszláviai magyar irodalom egyik legfontosabb fóruma volt a két világháború között a Kalangya c. folyóirat. Számos szerzője álnéven vagy névjellel közölte írását. "Írói körökben minden időkben szokásos az álnév használata, a mi esetünkben azonban másról is szó van: rosszul hangzó, esetleg idegen alakú vezeték-

név, a környezettől való idegenkedés, az inkognitó vágya, az író polgári személyétől - és foglalkozásától, esetleg múltjától - való különválasztódás igénye, egyazon író különböző műfajú írásainak más-más módon való jelölése stb. Az írói álnév felvételének nálunk persze nem egy esetben politikai okai is voltak..." A szerző 39 álnevet és 14 névjelet sorol fel és próbál megfejteni.

22. sz. /VII. évf., 1975. március/

KASZÁS JÓZSEF: A ragos és névutós földrajzi nevek kérdéséhez /81-8/. Szól a Malomba-típusú névkölcsönzésről, a hiányos paradigmájú nevekről, majd Alsólendva vidékének ragos és névutós földrajzi neveit mutatja be a következő tagolásban: Magyar névadás, Szlovén névadás, Párhuzamos névadás. - PENAVIN OLGA: Kočićevo ~ Kocsityevó, egy kétnyelvű kisközség földrajzi név készlete /111-8/. Az észak-bácskai kisközség /1971-ben 67 lakosa volt/ magyar és szerbhorvát neveit betűrendben közli, majd nyelvtani - szerkezetbeli tipizálást ad. - MATIJEVICS LAJOS: A mai Jugoszlávia területére vonatkozó földrajzi nevek a középkori szerb-magyar vonatkozású okiratokban /119-36/. A "Magyarország mellék-tartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. /bp. 1907. Szerk.: Thal-lóczy Lajos, Áldásy Antal/" c. forráskiadvány alapján település- és vízneveket közöl. - MATIJEVICS LAJOS: Hajdú Mihály, Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata /155-7/. Ismertetés.

23-24. sz. /VII. évf., 1975. június-szeptember/

TÓTH FERENC: A néphit és a népszokások rendszere Ürményhézán a szerelemtől a keresztelőig /119-45/. A keresztelőről szólván a keresztnévválasztás szokásait is felsorolja /142-5/. - MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Kósa László - Filep Antal, A magyar nép táji-történeti tagolódása /265-8/. Ismertetés.

25. sz. /VII. évf., 1975. december/

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Az Albanológia Intézetéről /189-94/. A jugoszláviai albánok fontos kulturális és tudományos tényezője az Intézet, amely Prištinában működik. Ennek Nyelvtudományi Osztálya keretében található a Toponomasztikai Alosztály. A híradás két kutató tevékenységét emeli ki /191-2/: SKENDER GASHI Golap

vidékének makro- és mikrotoponimiáját, REXHEP DOČI pedig Lapusha helység antroponimiáját, patronimiáját és etnonimiáját tanulmányozza.

MEZŐ ANDRÁS

Mutató /a számok a folyóirat számaira utalnak/:

Ada 18. - Adorján 18. - Albanológia Intézet 25. - álnév 21.
- Alsólendva környékének frn.-ei 18. - szh. at 'hát' 2. ≠ Bachiensis Comitatus 18. - Bácska 4. - BÁLINT SÁNDOR 3. - Bánát 4. - bara 4, 18. - Baranya 8. - Béci 18. - Borogiensis Comitatus 18. - BONA JULIA 18. - Budapest utcanevei 22. - BURÁNY BELA 11-12. - BÜKY BELA 13. ≠ családnév 3, 8. - csalandra 18. - Csantavér 8. - Csentevölgy frn.-ei 8. - csúfnevek 18. - dilis 18. - FEHÉRTÓI KATALIN 2. - FILEP ANTAL 23-24. - Fogadjisten 8. - földrajzi név 1, 2, 13, 22. ≠ Golap 25. - GYÖRE KORNEL 8. ≠ HAJDÚ MIHÁLY 22. - hát 2. - HELLER, GEORG 18. - helynév 2, 3, 4, 8, 13, 18. - Heves m. frn.-ei 13. - "holt" név 1. - Jéna 9. - Kálangya folyóirat 21. - Kanizsa frn.-ei 1. - KASZÁS JÓZSEF 8, 13, 22. - keresztnév 8. - keresztnévválasztás 23-24. - kis lumbi 18. - kollektív névadás 18. - KÓSA LÁSZLÓ 23-24. - lányok pityeréje 18. - Lapusha 25. - lumbi 18. - Malomba típus 22. - MATIJEVIĆ LAJOS 2, 4, 7, 8, 9, 10, 18, 22. - megkülönböztető név 2. - mesterséges név 1, 8. - MIHAJLOVIĆ, VELIMIR 2. - Mohol 8. - MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ 18, 23-24, 25. - nagy lumbi 18. - NEHRING, KARL 18. - népi magyarázat 7. - népi név 8. - névadó vonás 18. - névcsúfoló 11-12. - névjel 21. - névkölcsönzés 22. - névtani kutatások Jugoszláviában: albán 25, magyar 2. - névutós frn. - Pacsér 8. - Pálegyház 8. - Palics 8. - Paly 8. - PAPP GYÖRGY 1, 18. - párhuzamos névadás 18, 22. - PENAVIN OLGA 1, 2, 8, 18, 22. - Pristina 25. - ragadványnevek 18. - ragos frn. 22. - REXHEP DOČI 25. - RUKE-DRAVINA 13. - Sirmiensis Comitatus 18. - SKENDER GASHI 25. - surdok 'szurdok' 2. - súró 18. - Szabadka 7. - Szaján 3. - személynév 2, 8, 10, 18, 25. - Szentkút, Szentkút utca 7. - természetes név 1. - Tisza 18. - TOMÁN LÁSZLÓ 21. - TÓTH FERENC 23-24. - többszörös névadás 18. - Uros / m. úr/ 2. - Ürményháza 23-24. - Vajdaság 9, 10. - VIRÁG GÁBOR 8. - víznév 7, 18. - Zala m. frn.-ei 1. - Zenta 11-12.

FIGYELŐ

EGY NAP

A FELSZABADULÁS UTÁNI HELYNÉVADÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Az 1898. évi IV. törvénycikk alapján létrehozott Országos Községi Törzskönyvbizottság 1900 és 1912 között elvégezte Magyarország helységneveinek és tanyaneveinek felülvizsgálatát. Működése azonban ezzel nem szűnt meg, hanem a Belügyminisztérium tanácsadó szerveként a továbbiakban is /1954-ig/ véleményt kellett adnia minden névválasztási, névváltoztatási ügyben /pl. községek egyesítésekor, tanyaközpontok kijelölésekor, új községek kialakításakor, várossá nyilvánításakor/. Különösen megszorodtak a bizottság feladatai a felszabadulás után, amikor a nagy megújulás részben tartalmi, részben külsődleges elemeiként települések integrálásának tömegére, az új helyzetet a településnévvel is dokumentálni akaró szándékok benyújtására került sor. A szélsőséges kívánságokat a Törzskönyvbizottság igyekezett ésszerű határok közé szorítani és teljesítésüket számos feltételhez kötni. Azok az elvek, amelyeket a mintegy fél évszázados működése során kialakított, többségükben időt állónak bizonyultak, a gyökeresen megváltozott helyzet és az ennek megfelelő sajátos kívánságok tömege azonban néhány korábbi szempont feladására és új szabályok megalkotására késztette a bizottságot.

A Központi Statisztikai Hivatal irattárában, a Szolnok megyei Örményes tárgyalási ívében találtam egy keltezés nélküli, géppel írt, hitelesítetlen jegyzőkönyvet, amely a Törzskönyvbizottságnak egyik, különösen fontos és jelentős üléséről készült. A tanácskozás - más támpontok szerint - 1950. november 10-én volt. Az ülésen a számos névadásbeli állásfoglaláson kívül néhány új elv kialakítására is sort kerítettek, a jegyző-

könyvből tájékozódhatunk a bizottság munkamódszereiről, és megismerhetjük több mai hivatalos településnév keletkezésének hátterét. Az alábbiakban betű szerint közlöm a teljes jegyzőkönyvet.

✖

"Kázmér Miklós dr. bejelenti, hogy Pais professzor helyett jött s mindenben az ő állásfoglalását tolmácsolja.

- 1/ Ujsolt. Egyhangulag Ujsolt, Máriaháza törzskönyvezett marad.
- 2/ Kunbaracs. Egyhangulag Kunbaracs.
- 3/ Tiszakécske.

Kovacsics: Földrajzi helyét jobban kifejezi.

Irmédi-M.: A rövidebb nevet javasolja.

Kolozsváry: Tiszakécske nevet helyesebbnek tartja, mivel Kécske név már van.

Laborczy: A posta szempontjából nem rossz a Kécske név, nemigen lehet összetéveszteni.

Kolozsváry: Elsősorban Tiszakécske s csak másodsorban Kécske. /A Duna-Tisza csatorna itten torkollana be./

Rotter: Szavazásra teszi fel a nevet.

A többség Kécske nevet akar.

Kolozsváry: Ha az ideiglenes név Tiszakécske volt, legyen a végleges név is.

Ila: Hogyan kapják a községek az ideiglenes nevet?

Kolozsváry: A Belügyminisztérium egy emberrel megtárgyalja, de végeredményben a Belügyminisztérium adja a nevet.

De a község is meg lesz kérdezve.

Ila: Az ideiglenes nevek feltétlenül megtartandók lennének.

Kolozsváry: Nem feltétlen, csak ha lehet.

Rotter: Még egyszer szavazásra hívja fel a tagokat.

A többség Kécske nevet kéri.

- 4/ Mártély.

Rotter: Ha nincs hozzászólás akkor marad Mártély.

- 5/ Abasár.

Ila: Ujabasár nem helyes, mert egy Abasár nevű helységet feltételezne.

Kolozsváry: Az Ujabasár nevet ő sem helyesli.

Kossányi: Abavörösmart is lehetne.

Ila: 1903-ig csak Vörösmart volt. A levéltárnak nincs semmi kifogása Abasár ellen.

Kovacsics: Könnyű lenne Vörösmartból képezni Gyöngyösvörösmart vagy hasonló nevet.

Laborczi: Pálosvörösmartot törzskönyvezni kellene.

Ila: Helyesnek tartja.

Kázmér: Pálosvörösmartot javasolja, de ha ellenvetés van, úgy nem ragaszkodik hozzá.

Rotter: Abasár és Pálosvörösmart törzskönyvezve.

6/ Pusztacsév.

Kossányi: Csévharaszt.

Ila: Pótharaszt ma is megvan. Történelmi szempontokra kíván rámutatni a Levéltár.

Kázmér: Csillagnál mi a névadás története.

Ila: Ez nem tűnik ki az aktákból. Nagyobb számmal fognak jönni Csillag, Április 4. stb. nevekkel. Évszázados neveket hagyunk veszni ezekkel.

Kolozsváry: Vasadhoz talán 2 km-re van. Talán új javaslatot kellene kérni.

Rotter: A Bizottság javasolja a községnek a Csévharaszt, vagy Pótharaszt neveket.

Ila: A felszólításba bele kellene venni, hogy Pótharasztot 1281-ben említik és Csévharasztot a XV. században, így ezek régi nevek voltak. Lehetne Csévharashti is.

Kázmér: Csévharaszt.

Kovacsics: Pusztacsév is valószínűleg régi személynév.

Ila: Valószínűleg régi személynév, így nem reakciós.

7/ Sülysáp.

Ila: Kicsit nehéz kimondani.

Rotter: Sülysáp lehet mivel nincs hozzászólás.

8/ Szilágyitelep.

Ila: Ujcsepelt akartak már egyszer.

Kolozsváry: Szigethalom lenne a leghelyesebb. Ha pl. Herminatelep Dunahalom lenne, helyesnek találná.

Rotter: Szigethalom.

9/ Leányfalu.

Rotter: Leányfalu.

10/ Balatonföldvár.

Irmédi-M.: Ez már régi név.

Balatonföldvár.

11/ Hevesivány.

Véglegesen Jászivány?

12/ Szászberek.

Jó név és nem hosszú.

Szászberek.

13/ Gyalu.

Kázmér: Ujföldest ha azért kérik, mert új földhöz juttattak vannak a községben, akkor ezt az ország minden részében kérhetik.

Kolozsváry: A Gyalu név zavarra adhat alkalmat, mert van Gyalu a régi Magyarország területén.

Kossányi: Kungyalu jó név lenne. Csak elcsuszlik megint a Kungyalunál.

Ila: Régi magyar személynév.

Kázmér: Gyalut javasolja.

Ila: Jelzőt kellene hozzá javasolni.

Rotter: Mivel Ujföldest nem javasoljuk, írjon le a Bizottság, hogy Ujföldes helyett mit javasolunk.

Kolozsváry: A Bizottság az álláspontját írja meg a Belügynek s ő majd ír le s így nem kellene esetleg még egyszer az ülés elé hozni.

14/ Örményes.

Ila: Ujabban sokat szerepel. Ebben megint egy régi név szerepel, ami nem reakciós, jó hangzású.

Kázmér: Az etimológia nem jó. Az "örvény"-t "örmény"-nek is mondják egyes helyeken.

Kovacsics: Örvényes van.

Ila: Örvényes van, Örményes jó magyar név, megfelelő lenne.

Rotter: Békefalva többször szerepel, amit csak egy kaphat azonban meg. Ez valószínűleg rászolgált. Irjunk a községnek.

Thirring: A belügyön keresztül.

Kolozsváry: Sürgősen kéri ennek is a bizottság álláspontját.

- 15/ A Zsadány községhez tartozó Bölcsipuszta névváltoztatása.
- Kázmér: Csatlakozik a Levéltár álláspontjához.
- Irmédi-M.: Bölcs lenne helyes puszta nélkül.
- Ila: Bölcs vagy Bölcsipuszta, nem foglal határozottan állást.
- Rotter: Új szellem és új gondolatvilágra utal, de felmerül a kérdés, hogy volt-e alapja.
- Ila: Királyi település volt, egy királyi jobbágy neve lehetett s pont ezt szüntessük meg, amikor egy dolgozó ember nevét viseli. Népalkotmány puszta hosszú is.
- Rotter: Itt is irjon ki a Bizottság.
- Irmédi-M.: Bölcsi vagy Bölcs lehet.
- Kossányi: Hátha Zsadányi puszta lenne?
- Kolozsváry: 4 km-re van a községtől. Egy olyan nevet kell adni a lakotthelynek, ami a községnek is megfelel.
- Rotter: Toldalék nélkül szokatlan: "Népalkotmány".
- Kolozsváry: Mint állami gazdaság nem fog terjedni.
- Kossányi: Népalkotmány, meg a puszta nem helyes együtt.
- Rotter: Válasszanak egy másik nevet, úgy írjunk ki nekik.
- Kolozsváry: A Bölcsi név őket nem emlékeztetheti semmire, mert nem olyan, mint a Zichy név.
- Kázmér: Tisztán azért akarják mert régi. Így minden magyarországi nevet meg lehetne változtatni.
- Kolozsváry: Így sokat meg lehetne változtatni.
- Ila: Ha megírjuk, hogy a Bölcs név milyen keletkezésű, akkor ők is belátják, hogy nem reakciós.
- Rotter: A bizottság írja meg, hogy honnan származik a név.
- Tenta: Egy ilyen család valószínűleg ott lakot s a mostani lakosság nem gondol rájuk szeretettel.
- Kázmér: Jobbágycsalád volt, nem feudális főúri család. A mostani lakosság nem emlékezhet rájuk.
- Ila: A XII. században már Bölcs és Bölcsi név szerepel.
- Rotter: Itten is /ez lehúzza/ írjunk a községnek.
- 16/ Beliczeymajor.
- Irmédi-M.: Csabaszabadföld hosszú.
- Kossányi: Csabaföld lehetne.
- Kázmér: Csabafölde is jó.
- Kolozsváry: Beliczeymajor birtokos név. Szabadföld lehet esetleg.

Ila: Szabadföld így magában? Nyelvészetiileg a Szabadföldre a helyesebb. Lehetne egy olyan megoldás: Csabasabadi.

Kossányi: Csabasabadi jó név.

Ila: Ebben benne van a szabadság jelentősége.

17/ Zichyújfalu.

Ila: A Bizottság álláspontja szerint csak egy község kaphatja a Békefalva nevet.

Kovacsics: A Belügynek kellene eldöntenie, hogy melyiknél indokolt a név s így nem kellene az Országos Levéltárnak is elküldeni s újból vissza a Belüghöz. 5.000 kat. holdon felül volt a birtokuk a Zichy grófoknak. Ezek a nevek élnek. Felszólítottuk a községeket a névváltoztatásokra, de nem változtatták meg. Ezeket most rendezni lehetne.

Kolozsváry: A külterületi építkezések meg vannak szüntetve. Zichyújfalut községgé akarjuk alakítani, mert kijelölt tanyaközpont volt. Lakótelepek nincsenek az állami gazdaságban, hogy ne akadályozza az állami gazdaságok fejlődését. Bizonyos üzemi szempontok irányítják a postát, de nem a lakothelyek. A szempont a lakosságot kivinni egy olyan helyre, ahonnan az állami gazdaság megközelíthető. Ahogy a TSZCS-eket nem nevezzük el, úgy ezeket sem kell külön elnevezni. Vörös csillag és Lenin TSZCS van több ezer az országban. Zichyújfalu kijelölt tanyaközpont és fejlődése is tervbe van véve. Községgé alakulása azonban csak egy év múlva történik meg.

Rotter: Ezek szerint kiírunk a községnek, hogy válasszon más nevet.

18/ Krisztinamajor.

Irmédi-M.: Ha elkészül a Belügyben az iránymutató, számozott község ne legyen, mert zavart keltene a térképen, mivel a magassági fokok számmal vannak jelölve.

Kolozsváry: Ha a községhez kapcsolódik, akkor nem tartjuk külterületi lakothelynek.

Rotter: Most lenne időszerű a lakothelyeket átnézni, de 14.000 lakothely átnézése /s 3000 községnév/ óriási munka lenne. Feladatként azonban ki lehetne tűzni s ha

nem is 100 %-ig, de egy részét megoldanánk.

Ila: A kiugrókat lehetne, ami viszonylag könnyű munka.

Kovacsics: Községeknél legfeljebb 10-ről lenne szó.

Tinta: Szent és ilyen hasonló neveket kellene először.

A községek fejlődését is meg kellene vizsgálni.

Kovacsics: A fejlődést megállapítani a lakotthelyeknél
-és illetve a községeknél nem nagyon lehet.

Ila: Erre 2-3 tagú szervet kellene létrehozni, aminek
-ai feladata lenne felülvizsgálni.

Rotter: A helységnévtár nyomdába meg [!] a napkba.

Thirring: Esetleg egy utólagos jegyzéket kellene kiadni,
-s hogy a Helységnévtár kinyomtatása után időszerű legyen.

Rotter: A népszámlálási kötetek miatt is szükség lenne
-rá. Visszatérve a javaslathoz, szükséges lenne, hogy
egy szűkebb körű bizottság nézze meg a községek neveit.
Ezek dolgozzanak ki egy tervet. Felül kellene vizsgál-
-ni a 14.000 lakotthelyet és a községeket s felhívni a
községeket és városokat a névváltoztatásra. A Belügy-
-minisztérium, a Statisztikai Hivatal és az Országos Lev-
-vélárnak kellene ebben a Bizottságban résztvennie, de
a posta és a nyelvész-szakértők véleményét is meg kel-
-lene kérdezni.

Ila: Elsősorban a Statisztika és azután kapcsolódhatna
a levéltár bele a dolgokba.

Kolozsváry: Probléma, hogy a Helységnévtárban nemcsak
törzskönyvezett lakotthelyek, hanem nem törzskönyvezet-
-tek is lesznek. A Belügyminisztérium a nem törzskönyve-
-zett nevekkel nem is foglalkozott. Tisztázni kellene a
kérdést, hogy melyik külterületi elnevezés tekinthető
elnevezésnek. 2-3-at össze lehetne kapcsolni.

Kovacsics: A külterületi határok rendezésénél a neveket
össze lehetne kapcsolni a kataszteri elnevezésekkel.

Kolozsváry: A kettő összehasonlítása újabb feladat lenne,
de akkor tudatosítani kell, hogy milyen területen fek-
-szik. A külterület földrajz szerinti meghatározására is
szükség van.

Kovacsics: Éppen ezért nem kell minden kis lakotthellyel
foglalkozni. Vannak 5-10 lakosú nevek. Ezeket össze

lehetne vonni. Az 50 név közül akad mindig 1, amit rá lehet húzni a többire.

Rotter: Hogy a Bizottság valamennyi névre kiterjessze a határozatot, ez lehetetlen.

Kolozsváry: Ahol 1-2 ember van, azt lehet, de ahol több ember van azt nem lehet elsorvasztani.

Rotter: Ha a kisebb Bizottság összeül, ezeket a kérdéseket le tudjuk tárgyalni és elhatárolni azt, amivel foglalkozni kell. Először talán a környéket s azután a lakóhelyeket s így lefele haladva.

Kolozsváry: A területeket, a községhatárokat elhatárolva elkészítene a Statisztika egy tervezetet s megkérdezi a lakosságot.

Kovacsics: Április 4-majorra vonatkozólag Ujudvar van mellette.

Rotter: Ki kell írni a községnek.

19/ Gencsytag.

Kovacsics: Kuructanya több van.

Kossányi: Rákóczitanya név olyan, mintha [!]

Ila: Rákóczitag vagy Kuructag lehetne.

Kázmér: Névadási szempontból Kuructag lenne jó.

20/ Szabolcsszállás

Kossányi: Kakat elnevezés nem rossz, megmaradhatna.

Rotter: Fülekipuszta lehetne és Kakat is megmaradhat.

21/ Antaltelep.

Kolozsváry: A következő pontba is Ságvári telep nevet kérnek.

Rotter: Ha Balatonudvarihoz kapcsoljuk a nevet, akkor hosszú lesz. Kiliántelep inkább megfelelne.

22/ Szinatelep.

Kovacsics: Elég jelentős a lakossága.

Kolozsváry: Nincs megindokolva a Ságvári név mint az előző esetben is.

Ila: Itt a névváltoztatáson van a hangsúly.

Rotter: Tekintettel arra, hogy nem hoztak fel indokot, válasszanak más nevet.

23/ Ujfehértó lakotthelyei

Kolozsváry: Nagyszegegyház ki van jelölve tanyaközpontnak.

Ila: Hatalmas határa van Ujfehértónak.

Kovacsics: Vegyük tudomásul az új nevet, de ne állapítsuk meg.

Tinta: A lakosságot kellene leszoktatni a nevek használatáról.

Ila: Csak úgy lehet, ha más nevet viszünk be a régi helyett. De nem fognak-e idővel bizonyos jogokat kérni maguknak.

Kolozsváry: A "tag" szó azonban benne van, tehát azok birtoka lett volna? Tag mindig egy bizonyos egységet jelent. Előbb-utóbb be fog kerülni a Helységnévtárba, ezért kellene megállapítani a neveket.

Kovacsics: Legyen talán "dülő" toldattal. Nem törzskönyvezett nevek.

Rotter: Ha ezek megmaradnak és ha nagyobb helyek lesznek, akkor kellene a névváltoztatás.

Kázmér: Személynévvel kombináljuk.

Kolozsváry: Ha Lenindülőnek lenne elnevezve, akkor fel lennének szabdalva.

Rotter: Tekintettel arra, hogy nem törzskönyvezett nevek, a Bizottság nem foglalkozik vele, de tudomásul veszi. Lehetne ellenben a "tag" helyett "dülő" neveket adni.

Kolozsváry: Rá kell mutatni arra, hogy a tag név nem helyes, ezért "dülő" elnevezés legyen helyette.

Ila: Egy általános körlevelet kellene küldeni /Bölcsipusztá elnevezésekkel kapcsolatban/.

Kolozsváry: A megyék foglalkozzanak a kérdésekkel, s így csak 19 szempont lenne és nem annyi, mint ahány járás van.

Rotter: Mi lenne erre a javaslat? Ki fog alakulni a gyakorlat folyamán, hogy kinek kell foglalkozni a névváltoztatásokkal, a járásnak avagy a megyének. Így is előfordulhat, hogy a 19 megye közül 6-8 egyszerre kéri a Békefalva nevet.

Ila: Figyelmeztetni kell őket, hogy alaposan alá kell támasztani a kéréseket. Nem tudjuk, hogy mért kéri a Ság-

vári vagy a Békefalva neveket.

Rotter: Megyei levéltárnál nincs nyelvész.

Ila: A megyei levéltárnál van nyelvészszakértő.

Rotter: Egy instrukciót kell küldeni, melyben felhívjuk a megyei tanácsokat, hogy indokolják meg a kéréseket s úgy továbbítsák azt, ha objektív ok vagy támpont van.

24/ Thirring: Még egy pont van: Bugyi község névváltoztatása.

Rotter: Ilyen esetben mindig meg kell kérdezni a megyei tanácsok amik azonban sovíniszták szoktak ilyenkor lenni s az ő községüknek akarja a Békefalva nevet.

Kovacsics: Felolvassa a megyei levéltár és az orsz. levéltár véleményét.

Rotter: Lehet Mátéfa vagy Mátéfalva.

Kolozsváry: Romániában van már egy. Anyakönyvileg összetéveszthető lenne.

Rotter: Tekintve, hogy a megyei levéltár a Mátéfalvát felhozta, helyes lenne a Mátéfalvát vagy Mátéfa nevet javasolni a községnek.

Kolozsváry: A megye alispánja már nyilatkozott, azt megkérdezni nem érdemes még egyszer.

Rotter: Mátéfa.

Rotter: Felvetődött a kisebb bizottság kérdése. Helyesnek tartja-e a bizottság ezt, vagy sem. Ha igen, mivel foglalkozna, ezt kellene meghatározni. Át kellene néznie a problémákat, a kérdéseket, megvizsgálni, hogy milyen problémák, milyen nehézségek vannak s a legközelebbi ülésen a bizottság elmondaná, hogy milyen feladatok vannak és milyen problémák vannak.

Irmédi-Molnár: Mi van a történelmi helységnévtár összeállító bizottsággal.

Rotter: Nincs semmi vele.

Kovacsics: Ez a terv elkészült és be lett mutatva.

Ila: Az ország összes lakott helyeit történelmi viszonylatban vagy kataszterezni kellene. Nagyméretű munka lett volna, amit fel lehetne használni itt is. A tudományos tervben van egy kisebb vonatkozású munka 1600-tól."

MEZŐ ANDRÁS

A TÖRTÉNETI MAGYARORSZÁG HELYNEVEI DÉL-UKRAJNA TERÜLETÉN

/V. LOBODA: Szerbohorvatszkij toponymicsnyj element na terytoriji pivdennoji Ukrajiny. Ruszki jazik i literatura, 1978. Zbornyik szoobszcsenyoch zoz szovityanya na temu "Sztan i rozvoj ruszkoho jazika i literaturnej tvorcsoszci". Novi Sad, 1979. 159-162. old. alapján./

A szerb-horvát mint közvetítő nyelv a középkartól játszik szerepet a magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatokban. /HOLLÓS A.: O jazyke gramoty Matiasa Korvina K Ivanu III. StSl. XXV, 189-195./ A XVIII. század közepe táján ez a közvetítő szerep megnövekszik, ami V. LOBODA cikkének tanúsága szerint kifejezésre jut a névtani adatok tükrében is.

A török hódoltság területéről 1690-ben az ipeki metropolita vezetésével megindult nagy szerb bevándorlást a XVIII. század elején további szervezett és spontán beköltözés követte. A betelepültek zöme a katonai határőrvidékeken élt, ahol a hadi szolgálat fejében telket kaptak használatra. A határőrvidékeket a magyar rendek nyomására a XVIII. század folyamán fokozatosan felszámolták, területei visszakerültek Magyarországhoz, ahol kiépítették a megyerendszert. Az ide telepített, illetve menekült szerbek jelentősebbik része nem vállalta a megyei felsőbbiséget, a szokatlan állami, megyei és földesúri terheket, délebbre húzódtott, ott folytatva szabadabb katonaparaszti életmódját. Sokan pedig engedve az oroszországi agitációnak - a Dnyeper-Dnyeszter vidékére, az ott kialakított ún. Új Szerbiába vándoroltak.

V. LOBODA ukrán névtanos az újvidéki kiadvány hasábjain többek között azoknak a helyneveknek a sorsáról tudósít, amelyeket a szerb határőrök a Duna-Tisza menti lakóhelyükről vittek magukkal Új Szerbiába.

Az áttelepült szerb határőrök századai elnevezésükben a magyarországi állomáshelyük településnevét viselték, s új letelepedési helyüket is aszerint nevezték el. E nevek Új Szerbia fennállásáig hivatalos nevekként funkcionáltak, még akkor is, ha egy-egy érintett helységnek már volt hagyományos ukrán neve. A történeti Magyarország területéről átvitt szerb-horvát nevek bekerültek Dél-Ukrajna toponimiai rendszerébe, szerepelnek a

XVIII. század végi térképeken, kormányzósági leírásokban stb. Az oroszul feljegyzett, ukrán hatást tükröző szerb-horvát eredetű toponimák kutatását izgalmassá teszi, hogy három nyelv nyomait őrzik - írja a szerző.

A szerb határőrök által transzportált helynevek zöme a szerb katonai telepek felszámolása után eltűnt, a fennmaradtak pedig fonetikailag és morfológiailag adaptálódtak az ukrán nyelvi rendszerhez. Pl. szh. Subotica > u. Szubotci, szh. Varaždín > u. Varadzsín, szh. Martonoš > u. Martonosza, szh. Kanjiža > u. Kanyizs, szh. Slankamen > u. Szlankaminy /mikro-toponima/, szh. Beška > u. Beska, szh. Zemun > u. Zimun, szh. Pavliš > u. Pavlys, szh. Vukovar > u. Bukvarka stb.

UDVARI ISTVÁN

A LEGFURCSÁBB MAGYAR FALUNEVEK

Csempeszkopács
Kajászsószentpéter
Taktaszada
Szentbékálla
Pornóapáti
Borszöröcsök
Ináracs-Kakucs
Vaszar
Ukk
Sé

Weöres Sándor e verse a Kortárs 1981. márciusi számában jelent meg.

Kovács Sándor Iván ír róla a Kortárs 1981. júliusi számában Weöres Sándor kéziratos verseskönyve címmel. A cikk egyébként a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenő kötet előszava is.

Kovács Sándor Iván így „értelmezi” a verset: "A kopács-madár csőr-kalapácsával a csempeszt ütögeti; Szent Péter jobbra-balra kajászik; egy apát mindig pornólapot búj, s amit róla neveznek el, az a pornóapáti; a fura nevű pincei állatka, a borszöröcsök a szőlő levét szüröcsöli a hordórepedésből; ősmagyar bujócskázó gyermekek kiabálják, hogy ináracs-kakucs!; a Taktaszada az orosz

Tak mutatószó és a Tazada képzeletbeli japán város összetétele /amikor például orosz idegenvezető minősíti Tazada japán várost/; a Szentbékálla esetleg kikeresztelkedett, szentté avatott mohamedán: Szent bék /bég/ állta, de lehet olyan szent is, aki fél-múltban békával foglalatatoskodott, azaz békálla; a Vaszar szótagolva, a Rongyszőnyeg /Weöres Sándor improvizációs jellegű versorozata az említett kötetben/ egysorosával fejthető meg: "Haladás. Adás ..." /II. 22/; az Ukk /esetleg a Sé is/ lehet finn-ugor istenség vagy egyszerűen a csuklás-sóhajlás hangja."

Bár Kovács S. Iván a költő kiemelő módszerének jogosságát szemléltetendő fogalmazta meg a fentieket, úgy érzem, másvalaki más helységnevekből hasonlóan ötletes, fantáziát megmozgató írásművet tudna készíteni.

Mindenképp szívet vidámító, hangulatos dolog a földrajzi nevek ilyen fölhasználása.

VINCZE KRISZTINA

AZ ETIÓP NÉVADÁS

A Magyar Hírlap 1981. október 11-i számában riportot olvashattunk az etióp hosszútávfutóról, Mirutsz Yifterről. A riportternek megmagyarázták, hogy ez a névhasználat helytelen: "... a csodafutó neve a Mirutsz – és nem a Yifter, mint általában használják. Etióp szokás szerint ugyanis az első helyen szereplő név – viselőjének a neve, a második – az apjáé, annak is a keresztneve. A családnév ugyanis ebben az afrikai országban nem használatos, szinte nem létezik".

Mi- La-

FRANCIA FARKASNÉV

A Filológiai Közöny 1961-es VII. évfolyamában érdekes adatra bukkantam. Süpek Ottó, Villon gyermekkora című tanulmányában a 278. oldalon a XV. századi párizsi közállapotokról írva az állatnevek egyik nagyon ritka fajtájára, farkasnévre említ példát:

"A haramiákkal egyidőben, kemény teleken farkascorda

osont be a városba a Szajna jegéről s az ordasok megtámadták az embereket, a határban járókról nem is beszélve. Rémisztő történetek jártak róluk, különösen egy vén, csuta-farkúró, amelyet "Kurta" néven emlegettek csak."

TÓTH JÓZSEF FARKAS

A NÉVTANI ÉRTESÍTŐ FOGADTATÁSÁHOZ

A NÉ. 5. számában /113. oldal/ H. M. megköszöni MATIJEVICS LAJOSnak folyóiratunk bemutatását a jugoszláviai Magyar Szó hasábjain, s hogy a méltatás keltette örömbé vegyült üröm ízét is érzékeltesse. a következőképpen folytatja: "ezt a kedves figyelmet, jóindulatú bizalmat ... igazán értékelni most tudjuk, miután eltelt két esztendő, kiadványunknak megjelent immár az ötödik száma is, és még mindig ez az egyetlen cikk, amely foglalkozott a NÉ-vel."

A szakmai fórumok oldalain azonban megjelent már néhány recenzió, amelyek mutatják, hogy a tudományos világ el- és befogadta a Névtani Értesítőt. A belgiumi névtani bibliográfiai folyóiratban feltűnő gyorsasággal, még első számunk megjelenésének évében, 1979-ben H. DRAYE közölt egy megtisztelő részletességű ismertetést /A new periodical of Hungarian Onomastics: Onoma XXIII, 174-5/. BACHÁT LÁSZLÓ méltatása a Szabolcs-Szatmár megyei pedagógusoknak és más közművelődési szakembereknek adta hírül a NÉ. születését /Megjelent az első magyar névtudományi folyóirat: Pedagógiai Műhely 1979. december. 103-8/. Ugyancsak az első számunkat köszöntötte KÁLMÁN BÉLA /MNYj. XXIII, 182-3/, s hogy írása az évkönyv 1980. évi jelzése ellenére csak 1981-ben jutott el a szakemberekhez, azt kizárólag a nyomdai átfutási idő hosszadalmassága okozta. A SZERZŐ kedves figyelmessége folytán azonban már is bejelenthetjük, hogy a NÉ. 2-5. számairól hamarosan a Magyar Nyelv közöl tőle egy terjedelmesebb értékelést.

MEZŐ ANDRÁS

KRÓNIKA

KISS LAJOS MINT HELYNÉVKUTATÓ[✱]

A helynévkutatás, a magyar tudományosságnak emez, immár tisztes múlttal rendelkező diszciplínája kezdettől fogva három tudományterület érintőköreinek táján helyezkedik el. A név keletkezése és élete /használat/ tényezői által meghatározott státusz, az úgynevezett névélettani helyzet többé-kevésbé világosan kijelöli azt a három tudományt, amelynek a helynevek kutatásához, vizsgálatához, megszólaltatásához érdeke fűződik. Első helyen feltétlenül a nyelvtudományt kell mondanunk, hiszen a földrajzi név mint tulajdonnév-rendszerünk tagja mindenekelőtt nyelvi tény, szókészletünk része, egyúttal pedig nyelvemlék. A helynév nyelviségének, azaz etimológiájának, származásának megállapítása ugyancsak a nyelvtudomány feladata. Másrészt azonban minden név valamely konkrét, a valóságban meglevő vagy valóságosnak gondolt természeti objektumra vonatkozik, amelynek múltja, története van. Ez a tényező egymaga is igazolja a történettudomány illetékességét a névkutatásban, de nem nélkülözhető a névélettani helyzet egyéb tényezőinek történeti értékű vallomása sem. Végül a magyar földrajzi nevek népünk szellemi életének emlékei is, a nép szellemi termékei, mindenkori műveltségének mutatói, hordozói és alakítói. A névadó vonások számtalan lehetősége közül az egyetlennel megtalálása, a tárgyyszerű szemlélet tapasztalatainak vagy az ez által kiváltott asszociációknak tulajdonnévbe foglalása, illetőleg a meglevő név motiválta másodlagos képzettársítások nyomán kikerekedő eredetmagyarázó történetek léte együttesen támasztják alá a néprajztudomány jelenlétének, figyelmé-

[✱] Elhangzott 1981. május 23-án Dombrádon, a Kiss Lajos születésének 100. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségen.

nek jogosultságát a helynévkutatásban.

A magyar névtan megírandó tudománytörténete minden bizonnyal azt fogja megállapítani, hogy a helynevek tudományos értékének felismerésében és vizsgálatában a néprajztudományé is - a más területeken is kiemelkedő személyiségei révén - a kezdeményezőt megillető érdem. Míg korábban csak a történeti forrásokban levő szórványok tömeges közlésére, laikusok részvételére számító országos gyűjtési akcióra és az egyes nevek nyelvtörténeti hasznosítására volt példa, a néprajzos JANKÓ JÁNOS volt az, aki az élő dűlőnévanyag feltárására irányította a figyelmet, s "A Balaton-melléki lakosság néprajza" /Bp. 1902/ c. korszakos munkájában modern szempontokat tartalmazó kutató módszert dolgozott ki, a gyűjtés teljességét követelte, indokolta a térképezés fontosságát, végül pedig módszereinek alkalmazhatóságát saját gyűjtéményeivel is szemléltette. A néprajztudomány legjobbjai, idősebbek és fiatalabbak egyaránt, vállalták és vállalják a Jankó Jánostól nyert örökséget a tulajdonnevek kutatásában, és az ő sorukba tartozott a Szabolcs megyei Jósa Múzeum egykori igazgató-mindenese, KISS LAJOS is.

Kiss Lajos éppen 60 éve, a Gyórfy Istvánnal tett és a további tudományos munkásságát sok tekintetben meghatározó, emlékezetes rétközi-bodroegközi utazása alkalmával figyelhetett föl először a földrajzi nevekre. Az őszi utazást követően, még 1921-ben visszatért Beszterecre, hogy a "nagyidejű" emberektől megismerje a "kisközségnek a vizek lecsapolása előtti" és az akkori életét. Már a következő évben meg is jelent feltűnést keltő tanulmánya, amelynek anyagához az élőnyelvi gyűjtésen kívül fölhasználta a hozzáférhető történeti forrásokat, a tagosítási iratokat, térképeket is. A helynévgyűjtést a néprajztudományi céljai szolgálatába akarta állítani. Gyórfy István Nagykunsági Krónikájának mintájára a Rétköz régi életét akarta megírni, be kellett azonban látnia, hogy ez "csakis szorgalmas, hűséges kutatómunkával" lehetséges. Választását a következőképpen indokolta: "Úgy gondoltam, hogy sorba kell venni egyenként a községeket és azoknak minden talpalatnyi területét akár szárazulat, akár vízféleség legyen. Meg kell minden egyes terület helyét határozni, nagyságát feltüntetni, továbbá azt, hogy mi volt régen és mi jelenleg. A sok kisebb-nagyobb területek múltjából, történetéből

aztán majd kialakul mind az egyes községek, mind az egész Rétköz élete." /Régi Rétköz. Bp. 1961. 6/.

A helynévgyűjtő feladatát ma sem tudjuk másféleképpen meghatározni: teljesség a nevek fölvételében, a névnek az objektummal való azonosítása, az objektum tüzetes jellemzése, változásainak bemutatása, a névhez és az objektumhoz kapcsolódó mindenféle hagyomány feltárása.

A gyűjtés módszerében is a maga útját járta, és ez az út többé-kevésbé a mi számunkra is követhető. Előbb a könyvtárban, a levéltárban, a törvényszék irattárában ismerkedett a települések múltjával, oklevéltárak, térképek, tagosítási iratok stb. névanyagát cédulázta ki; amint ő fogalmazta meg, hogy velük ellenőrizze "öreg adatadóit". Majd pedig a helyszíni gyűjtés következett. Településenként általában 3-4 adatközlővel dolgozott, akiket a községi előljárással segítségével válogatott ki. Sorukra tekintve feltűnik, hogy többségük valóban "nagyidejű" ember, nem ritka közöttük a 80 éven felüli, és jelentős részük a községi szolgálattevők, jegyzők, bírák, kerülők sorából való. A helyszíni gyűjtést terepbejárással kötötte össze: hálálkodva említi, hogy adatközlői nemcsak szívesen fogadták, "még munka idején is, hanem befogattak és kocsin bejárva a határt, magyarázat kíséretében mutogatták meg a vizek levezetésével megváltozott területeket" /i. m. 9/. Sajnálatos azonban, hogy Jenkó János újítását, az adatok térképen való rögzítését nem fogadta el, holott enélkül ma már nem teljes értékű egyetlen helynévi közlés sem.

Kiss Lajos néprajzi érdekű tanulmányaiban lépten-nyomon találkozunk földrajzi neves szórványokkal. Ezek azonban sohasem csak illusztrációul szolgálnak, hanem az egyéb forrásokból is kikerekedő mondanivalót támogatják vagy hitelesítik. Valamennyi ilyen dolgozata számbavételére itt nincs lehetőségem és nem is szükséges. A közölt névanyag mennyisége alapján azonban feltétlenül kiemelkedik sorukból a már említett besztereci tanulmánya /Föld és Ember 1922./, a Kemecse életét leíró dolgozata /Magyarságtudomány 1943./, a nagyhalászi vízi életet tüzetesen ábrázoló közleménye /Ethnographia 1954./, amelyek mintegy előmunkálatai voltak a Régi Rétköz c. nagy könyvének. A Nyírség halászata /Ethnographia 1943./ c. tanulmánya főfolyásonként veszi

sorra a községek halászóvizeit, jellemzi őket, megadja méretüket, értékeli a népi táplálkozásban betöltött szerepüket. Egy méltatlanul elfelejtett, legalább is alig idézett munkájában "A nyíregyházi erdő" /Debreceni Szemle 1932./ történetét írta meg. A mai nyíregyházi ember alig ismer ötöt-hatott abból a 60 helynévből, amelyet Kiss Lajosnak részint a levéltári forrásokból, részint pedig a lakosságtól még sikerült összeszednie. /Nem hiszem például, hogy a tanárképző főiskola mintegy 2500 hallgatójából és dolgozójából sokan tudnák, hogy az erdőnek az a része, ahol az intézmény épülete ma áll, az Elő-csere nevet viselte./

Kiss Lajos helynévkutató munkásságára a Régi Rétköz c. könyve tette föl a koronát, amelyet 1961-ben az Akadémiai Kiadó jelentetett meg. A műben kilenc év gyűjtőmunkája fekszik, s gondolhatjuk, hogy mennyi erőfeszítést igényelt még az anyag rendezése, egybeszerkesztése, a kiadvány előkészítése is. A gyűjtést a Rétköz közepén, 1921-ben Beszterecen kezdte, a következő évben Dombrádon és Kéken járt, majd 1923-ban Ajak, Demecser, Gáva, Óntelek, Paszab, Tiszabercel, Tiszarád és Vasmegyer következett. Aztán csökkent a lendülete: 1924-ben még négy /Kemece, Nagyhalász, Tizsakanyár és Tuzsér/, 1926-ban /Gégény/, 1927-ben /Buj/ és 1929-ben /Komoró/ már csak egy-egy helységbe jutott el. Munkáját ekkor abba kellett hagynia, s a még hátra levő 12 községbe már csak a felszabadulás után, 1948-ban és 1949-ben járt, sőt ekkor további négy helységben kiegészítő gyűjtést is végzett.

A könyv - Kiss Lajos számítása szerint - 8114 helynevet tartalmaz, s ha összeadjuk a rétközi községek területét /141.028 kat.hold/, láthatjuk, hogy átlagosan mintegy 17 holdra jut egy-egy földrajzi név, ez pedig meglehetősen nagy névsűrűséget jelent. Ez a hatalmas adattömeg fölbecsülhetetlen értékű a tudomány számára, s a hazai ismertetések /köztük a nyelvészeké is/ nem is fukarkodtak az elismeréssel. Egy adatközlés sohasem a mának, hanem mindig az örökkévalóságnak szól. Így nem mondhatjuk el, hogy Kiss Lajos könyve értékeinek kiaknázása a megjelelése óta eltelt húsz év alatt megtörtént. Azt azonban állíthatom, hogy - különösen akkortól, amikor már más vidékekről is ekkora méretű adatközlések láttak napvilágot /Zala m., Somogy m./ - a magyar névtan elméleti kérdéseinek tisztázásához alapanyagként és fellendítőként hatott. Méginkább várhatjuk a mű

iránt való érdeklődés fokozódását akkor, ha az egész országban befejezzük a földrajzi nevek összegyűjtését, s módunk lesz segítségükkel olyan fontos kérdések megválaszolására, mint a magyar határnévtípusok elhatárolása, a típusok gyakoriságának fölmérése, a névalkotó eszközök nyelvatlaszának elkészítése stb.

A Régi Rétköz speciális szempontú regionális tájszótárnak is tekinthető. De a szükség kényszere rá is szorít bennünket, hogy arra a célra is használjuk, mert a magyar dialektológia eddig érdemtelenül kevés figyelmet szentelt erre a nyelvjárásra, amely pedig az egykori természeti viszonyoktól is indokoltan és magyarázatosan rengeteg archaikus vonást őrzött meg. Sajnos a könyv a hangtani nyelvjárás jelenségei és az alak szerinti tájszavak tanulmányozására nem alkalmas, mert a szerző nemhogy fonetikus, de általában még fonematikus lejegyzésre sem törekedett. Csak nagy ritkán találkozunk a névcikkekben ilyen kitételekkel: "a nép ajkán így hangzik", "a nép így mondja". Annál alkalmasabb azonban a jelentésbeli és az abszolút tájszók egy részének megismerésére; a talajfélésegek, a térszíni formák, a növény- és állatnevek, a népi halászati szakszók és műveletek sokaságára csodálkozik rá az olvasó: irtoványos, rakottvás, ferkassötét /= farkasvakság/, csere /= cserfa/, lébuc /= bibic/, ré /= rév/, gorond, katvor, kotymán, kátyú, püfő, cseszpitális, cseszresz, foglár, lábó, nádvágó gagucs, cseptettyű /= rák fogásához használt kétágú fa/, seggesháló, véter, lésza, mereggvű /= meritő-hálóféle/ stb.

Köztudott dolog, hogy a földrajzi nevek tulajdonképpen élő nyelvemlékek, amelyekben a köznyelvből rég kihalt szavak, rég eltűnt jelentések kövesültek meg. Máskor pedig a szó régi alakját úgy leljük meg a névben, mintha egy 5-600 évvel ezelőtt készült oklevélből lépne elénk. Azaz a földrajzi névbe belekerült szó hangalakjának fejlődése nem feltétlenül követi a közszói sorsban maradt társának alaki változásait, hanem divergens módon elkülönül attól. Kiss gyűjtése szerint pl. a mai Dombrád határában van a Lapuvashomoka és a Lapuvastava nevű hely. Mai nyelvérzékünk e neveket így tagolná: lapu + vas + homoka és lapu + vas + tava. Ennek az értelmezésnek a tarthatatlanságára azonban rámutat egy 1333-ból származó oklevél, amely a demecseri halastavak felsorolásakor megemlíti a Lapuhus nevű piscinát

is /ZichyOkm. I, 412/. Ez pedig a szláv eredetű lapu közszevünk korabeli lapuh alakjának -s képzős formája. /Ez a régi alak őrződött meg egyébként a Karancslapujtó helységnevében is./ A mai közszó felhasználásával tehát Lapushomoka és Lapustava földrajzi neveket nyernénk.

A Rétköz helyneveinek óriási többsége magyar eredetű. Kiss Lajos gyűjtése azonban azt is megmutatja, hogy a magyarság megtelérése után még jelentékeny szláv csoportok jelentésével kell számolnunk a Rétközben is. A Beszterec név szláv eredetét eddig is nyilvántartották, tudtuk, hogy Bogdány, Dombrád neve szlávból való személynévből keletkezett magyar névadásban, most azonban már módunk van a dűlőnevek sorát idézni e jelenlét igazolására, sőt némelyik névnek még kormeghatározó értéke is van. Dombrád határából a következőket említhetjük: Balaton: a szláv blato /= tó, víz, mocsár/ származéka. - Bugóc: valószínűleg korábbi Bukovec, a buky /= bükk/ származéka. - Darnadűlő, Darnafenek, Darnahomoka: a drn /= gyeplő/ rejlik bennük. - Dombóc: dob továbbképzése /= tölgy/, a benne megőrződött nazális XI. század vége előtti átvételre mutat. - Kórógyszuhája: az utótag a suchy /= száraz/ változata. - Orszószög: az ostrov /= sziget/ van benne. - Poljaszög: az előtag a polje /= mező/ szóval azonos. - Ricskekert: a rěka /= folyó/ származéka van a névben. - Szuhaere és Szuharét /ld. Kórógyszuhája/.

A névtan településtörténeti ága mindenekelőtt az elpusztult települések lokalizálását vagy helyhezkerítésének lehetőségét közzönheti a gyűjteménynek. E mű alapján helyezhetjük az Árpád-kori szolgálonépek Szekeres faluját Dombrád határába, oda, ahol most az Ekeres van. Középkori település emlékét őrzik még az a-jaki Ige, a buji Kovácssziget, Perked /Kiss Lajos ennek középkori előzményét nem ismerte fel/, Szántóhalom, Szentszék, a demecseri Borzsova, Laktelek, Mácsiszeg stb. stb. A középkori oklevelek olykor mintha a mai határt írják le a mai nevekkal. A névgyűjteményben ott vannak az oklevelek egykori nevei ma is élő névként, sőt sokszor az oklevélben szereplő személyek is megjelennek előttünk. Egy 1324-beli oklevél Ige birtokkal kapcsolatban említi Ilapur fia Lászlót. Nos, az apa nevéből képződött az ibrányi Jalapár neve. 1315-ben szó esik bizonyos kunokról, akik ezen a tájon is birtokosok voltak. Baliar-nak /aki-

nek ekkor az unokái szerepelnek/ és Teszkencs fia Biter-nek az emléket Őrzi Kisvárdra határában a Bitertája és Biteriszőlő, illetőleg Gégény határában a Bajor.

1245-ben IV. Béla király eladományozta Gáva falut, mivel addigi birtokosai, Mihály és Marót várjobbágyok örökös nélkül haltak el. Ennek a Marótnak az emléke máig él a vencesellői Maróthzug határnévben. 1290 táján bizonyos Zwethun tulajdonában van Pátroha falu. Ennek a személynek pedig a mai pátrohái Szövetem helynévben leljük meg a nyomát. És a példákat tovább folytathatnánk.

Méltatlan dolog lenne, ha egy tudós életművének értékelése alkalmával nem szólnánk azokról a korlátokról, amelyek akadályoznak bennünket eredményei adaptálásában. Kiss Lajos könyvének hibáiról írtak már a megjelenését üdvözlő recenziók is, majd pedig a tulajdonnévelméleti dolgozatok mutattak rá néhány konkrét eset kapcsán egy-két fogyatékosra. Úgy látszik, hogy a kifogások két sajátosság köré csoportosíthatók. Az egyik az élőnyelvi és a történeti névadatok egybemosódottsága, azaz a könyvben igen sokszor csak az archaikus helyesírás igazít el bennünket arról, hogy adott esetben egy történeti forrásból származó névvel van dolgunk. A másik pedig a helynév fogalmának nagyon tág értelmezése. Tudjuk, hogy bármelyik földrajzi névnek van vagy lehet definíciója, illetőleg bármelyik földfelszíni alakulat meghatározható körülírással. Kiss Lajos könyvében nem ritkák az olyan terjengős, alkalmi körülírások, amelyekből hiányzik a tulajdonnévi zártság, s amelyekről azonnal látható az egyszerűség, pl. Hajóút Ibrány felé, Zöldtóban levő cseretben levő sziget. Máskor pedig bizonyára a rákérdés hatására értelmezett alakulatokat együttesen tekintette névnek: Böndi utca, Csoma utca, Ebfadúló.

Mindezek ellenére és mindezekkel együtt Kiss Lajos helynévkutató munkásságát roppant becses örökségünknek tekintjük. Életműve nélkülözhetetlen forrása névtani, nyelvészeti és helytörténeti vizsgálatainknak egyaránt.

MEZŐ ANDRÁS

Bachát László 1921. február 23-án született Órimogyorósdon. A Bonyhádon töltött gimnáziumi évek után előbb a pécsi, később a szegedi egyetemen folytatta tanulmányait, ahol 1944-ben magyar-latin szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Érdekemben gazdag pályája a soproni Tanítóképző Intézetben indult, majd Nyíregyházán, Tatán, Tatabányán, 1957-től pedig ismét Nyíregyházán tanított. 1962-ben a Művelődési Minisztérium megbízta a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Nyelvészeti Tanszékének vezetésével. A tanszék szervezési és vezetési gondjai nem akadályozták abban, hogy végleg elkötelezze magát a nyelvtudománnyal, amelynek már mint középiskolai tanár is kiváló művelője volt. Széleskörű munkásságának első állomása 1963., a Pécsi Tanárképző Főiskola által szervezett tudományos ülészak, amelyen "Helynév kutatás Szabolcs-Szatmárban" című dolgozatával mutatkozott be. De érdeklődése a nyelvtudomány számos területére kiterjedt, leíró nyelvtani, szókinestani, dialektológiai kérdések foglalkoztatták /vö. A szótani elemzés. Szabolcs-Szatmár megyei Nevelő 1963; A határozós szerkezet elemzése. Uo; Nyelvjáráskutatás Szabolcsban a felszabedulás előtt és a felszabadulás után. A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1965/. E sokoldalú tevékenység mellett hamarosan megtalálta a névtudományban azt a kutatási területet, amelyet nagy kedvvel és igen szép eredménnyel művel: a ragadványnevek és az ún. iskolai nevek, a diáknyelv és az ifjúsági nyelv kérdéskörét. Hogy csak egy-két munkáját említsük: A ragadványnevek néhány problémája: NytudÉrt. 70. sz. 130-34; A lelki tulajdonságokra utaló iskolai ragadványnevek: Nyr. XCVI, 16-20; A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában: MNy. 1971: 493-49; Ragadványnevek az általános iskola felső tagozatában: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Füzetei III, 121-29; A testi tulajdonságra utaló ragadványnevek az iskolában: Uo. IV, 299-307; Az ifjúsági és a diáknyelv kérdései. Anyanyelv, közélet, műveltség. Szerk.: Sebestyén Árpád. Bp., 1976. 107-123; Az iskolai ragadványnevek alaki és jelentéstani problémái: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1974: 101-11; Ragadványnevek régen és ma. Az anyanyelv az ember életében. Bp., 1977. 89-98/.

A magyar névtani kutatók nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük Bachát Lászlót 60. születésnapja alkalmából, jó egészséget és további sikereket kívánva neki.

GÁSPÁRI LÁSZLÓ

ÚJ DIÁKKÖRI KUTATÓCSOPORT AZ ELTÉ-N

Nem lehet mondani, hogy az elmúlt években annyira föllendült névtani kutatásoknak nincs elég kutatója mind a fővárosban, mind a vidéki egyetemeken, főiskolákon. Azonban a nyelvészet e területén még annyi a tennivaló, hogy új kutatókból és kutatásokból sohasem lehet elég.

Többek között ez is oka volt annak, hogy az ELTÉ-n ez év szeptemberétől egy hallgatókból álló kutatócsoport működik Hajdú Mihály egyetemi docens vezetésével.

Kezdő kutatókban a sok új feladat és a számos lehetőség mindig nagy lelkesedést szül. Itt azonban ez konkrét tervekkel is párosul, amiknek megvalósítását már el is kezdte a csoport.

Elsődleges feladatunk Kovalovszky Miklós névtani gyűjtésének rendszerezése és kiegészítése egyéni gyűjtésből származott adatokkal, a meglevő családnév-gyűjteményekkel, a budapesti és a vidéki városok telefonkönyveinek adataival. Ily módon egy családnév-szótár áll majd össze. Hazánkban ilyen munka még nem létezik, tehát nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a családnéveknek az összegezése miért fontos és régóta szükségszerű munka.

További terveink között szerepel egy kurrens névtani bibliográfia elkészítése is az 1981-ben megjelent névtani témájú munkáktól kezdődően.

Lehetőségünk van a magyarországi egyházi anyakönyvek névanyagának a földolgozására is. A kutatócsoport számára vásárolt mikrofilm-leolvasó készülék lényegesen könnyebbé teszi ezt a munkát, mert a földolgozásra váró anyag így hamarabb elérhető lesz.

Mindezek mellett természetesen mindenki egyéni gyűjtést végez az általa kiválasztott témakörben /személynév-, állatnév-, csillagnév-, helynévvizsgálat, tulajdonnevek köznevesülésének vizsgálata stb./

Ez tehát a kezdet. Ha a folytatás is ilyen tartalmas lesz, és ugyanolyan lelkesedéssel dolgoznak a hallgatók továbbra is, mint eddig, akkor remélhetőleg nem válik fölöslegessé az új kutatócsoport működése.

BANA ENIKŐ

A TULAJDONNÉV AZ OKTATÁSBAN

A TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete és magyar nyelvi szakosztálya, a Debreceni Akadémiai Bizottság nyelvtudományi munkabizottsága, az ELTE Névtani Munkaközössége és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1981. október 8-10-én a fenti címmel konferenciát szervezett Nyíregyházán. A csaknem 50 résztvevő 26 előadást hallgathatott. Időrendben a következőket: Balogh László: A szakköri névkutatás hatása a tanórai tulajdonnévoktatás eredményességére; Orosz Béla: A névtan az általános iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában és az új tanterv; Urbán Teréz: Rendkívüli névtanórák az általános iskolában; Szabóné Erdélyi Erzsébet: A tulajdonnév a középiskolai oktatásban; Máté József: Névtan a gimnáziumban; Nagy Géza: Ragadvány- és diáknevek keletkezése és helyesírása; Farkas Ferenc: A jászsági tulajdonnevek gyűjtése és feldolgozása a tudományos diákkörben; Tungli Gyula: Az irodalmi névadás felhasználása a középiskolai oktatásban; Berényi Zsuzsanna: Személynevek a középiskolai matematika és fizika tantárgy oktatásában; Hajdú Mihály: Speciális névtani képzés az egyetemen; Ördög Ferenc: A "Bevezetés a személynevek / földrajzi nevek vizsgálatába" c. speciális kollégium tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán; J. Papp Zsuzsanna: Tulajdonnevek vizsgálata kódexeinkben; Király Lajos: A névtan oktatásának lehetőségei a tanítóképzőben; Kováts Dániel: Az írói névadás néhány sajátossága Móricz Zsigmond műveiben; Csige Katalin: Az irodalmi személynévadás a XIX. századi orosz irodalomban; Virágh Gábor: A Vajdaság népei és nemzetiségei testvériségének gondolata...; Büky Béla: Egy magyar írói névadási szótár terve; Kálmán Béla: Egy magyar helynévtípusról; Németh Zoltán: A Pozsony megyei Taksony helynevei; Mező András: A tulajdonnévi homonímák keletkezéséhez; Udvari István: Megjegyzések a bács-szerémi ruszin Doroczki csa-

lárnév eredetéhez; Mizser Lajos: A tudá/lé/kos etimológia; Rónai Béla: A népetimológia földrajzi neveinkben; Nyirkos István: A tulajdonnevek hírértékéről; Sebestyén Árpád: A tulajdonnév szerepe a hazafias nevelésben; J. Soltész Katalin: Tulajdonnév és nyelvtanulás; Rácz Endre: A tulajdonnevek grammatikája; Bachát László: A tulajdonnév mint mondatrész.

Volt mód és alkalom vitára, hosszabb-rövidebb megbeszélésre, és tájékozódhattunk egymás eredményei felől.

Október 9-én délután kirándulást tettünk Beregbe /Vásárosnamény - Tákos - Csaroda - Tarpa/.

S U M M A R Y

In the first study of the column titled 'Studies, Articles, Data' K. FEHÉRTÓI verifies that the proper names Bod, Bodos, Boda, Buda occurring in 12th and 13th century Hungarian documentary sources originate from the Slavonic Budimir nicknamed. — B. P. GERGELY shows the possibilities of comparative proper name analysis on the basis of her own assembling in Kalotaszeg (Rumania) and of F. Ördög's in Göcsej and Hetés. — M. HAJDÚ continues his study already published in the 4th and 5th issues of Névtani Értesítő on the names of sires in Békés county. This time he analyses the names of boars and rams, then summarizes the characteristics of the stallion-, bull- and boar-names. — Gy. KRISTÓ writes about the earliest history of town Nyiregyháza. He refutes those former opinions considering the datum Nyr from 1219 in the Regestrum of Várad refers to that town. — Gy. KOROKNAY analyses the occurrence of the word Nyír in Anonymus' work entitled Gesta Hungarorum. He states of one of the data that it may have referred to a little brook flowing past Nyiregyháza. — G. TÁLOS presumes the placename fotudi dating back to 1055 being *fokudi /focudi/ in all certainly and referred to today's Fadd village. — B. KÁLMÁN bears record to the placename Ludvég not containing the birdname lúd (goose), but it originates from the proper name Ludvig (lat. Ludovicus). — L. MIZSER: Names of Locomotives. The different makes of Locomotives have different names. — L. BACHÁT: The Proper Noun as a Sentence-element. The different syntactic characteristics of the proper and common nouns are shown. — E. RÁ CZ: The

characteristic features of morphology and agreement of the Hungarian proper names. — L. MIZSER: Jókai's pen-name. The writer did not take his pen-name Sajó from the Hungarian river, but from a dog. A. MEZŐ: Korona (Crown): explanation of the hotel-name.

The column Review (Szemle) deals with the following onomatological works: Sch. L. Bernáth, The surnames and first names of the Hungarian Jews until the christening decree of Joseph II. — Gy. J. Horváth—Gy. Timár, 15th century diical conscriptions on Baranya county. — K. Kmetty, Street names in Balassagyarmat. — N. Minčev etc., Geografski rečnik na Bulgaria [=The Dictionary of Bulgarian Geographical Names/]. — N. V. Podolskaja, Slovar russoj onomastičeskoj terminologii [=The Dictionary of Russian Onomatological Terminology/]. — Namenkundliche Informationen 36—38. issues. — Movo-znavstvo /Ukrainian linguistic periodical/: the articles on Onomatology in the 1979—1980. volumes. — The namebook of the peoples in the Russian part of Sovietunion. — E. B. Magazanik, Name-poetics, or the speaking names in Literature. — Articles on Onomatology in the Scientific Publications of the Hungarology Institute, 1—25 issues. /This periodical was published in Novi Sad, Yugoslavia./

In the column Observer (Figyelő) a document of the Official Hungarian placenaming, the names of South-Ukrainian placenames originating from Hungarian, and other onomatological observations can be read.

In the column Chronicle (Krónika) the onomatological activity of Lajos Kiss, an ethnographer, is appreciated. — The periodical wishes many happy returns to László Bachát on his 60th birthday. — A new onomatological research-team was formed at the University of Budapest ELTE among the students too. — Report on the national onomatological discussion held on the 8—10 October 1981 in Nyíregyháza.

